

Pekka ja muut pelottomat

Yleinen etu ja lähdesuoja argumentaation haasteena
Sonera-kirjan ympärille muodostuneessa julkisuudessa
vuosina 2002-2010

Elina Koskipahta

Pro gradu -tutkielma

Viestinnän oppiaine

Valtiotieteellinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Syksy 2014

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Sosiaalitieteiden laitos	
Tekijä – Författare – Author Elina Koskipahta			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Pekka ja muut pelottomat - Yleinen etu ja lähdesuoja argumentaation haasteena Sonera-kirjan ympärille muodostuneessa julkisuudessa vuosina 2002-2010			
Oppiaine – Läroämne – Subject Viestintä			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year Elokuu 2014	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 116 + liitteet
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Lähdesuojaa käsittelevää tutkimusta on tehty Suomessa erittäin vähän. Pro gradu -tutkielman taustana on Helsingin yliopiston viestinnän tutkimuskeskus CRC:ssä vuosina 2010-2011 tehty lähdesuojatutkimus, jonka tutkimusavustajana tutkielman kirjoittaja on toiminut. Työssä käsitellään lähdesuojaa journalismin ammattikäytäntönä sekä yhteiskunnallisesti merkittävän arkaluontoisen tiedon saamista turvaavana mekanismina Sonera-kirjaan liittyvän julkisen keskustelun sekä oikeusprosessin kautta. Tarkoituksena on selvittää vuonna 2004 uudistuneen sananvapauslain merkitystä tuomioistuimen Sonera-kirjan kustantajalle myöntämän lähdesuojan kannalta, ja perustella kuinka yleisen edun käsite liittyy keskusteluun teoksen roolista lähdesuojan ennakkotapauksena.</p> <p>Tutkielmassa kuvataan lähdesuojan kehitystä kotimaisessa lainsäädännössä sekä journalistisen alan itsesääntelyssä. Sonera-kirjaa käsitellään tapaustutkimuksena, joten teoreettinen viitekehys pyrkii avaamaan sidonnaisuuksia aihepiiristä aiemmin käytyyn tieteelliseen ja mediapoliittiseen keskusteluun muun muassa journalistisen julkisuuden ja yleisen edun teorian sekä valtiopäiväasiakirjojen avulla.</p> <p>Tutkimuksen aineisto koostuu viiden valtakunnallisen lehden eli Helsingin Sanomien, Aamulehden, Iltalehden, Keski-suomalaisen ja Sanomalehti Kalevan Sonera-kirjaan sekä lähdesuojaan liittyvästä kirjoittelusta vuosilta 2002–2010. Analyysi on toteutettu Virginia Braunin ja Victoria Clarken temaattista analyysiä soveltaen. Yleisen edun perusteiden esiintymistä tutkitaan Stylianos Papathanassopouloksen ja Ralph Negrinen laatiman kolmijaon pohjalta luodun analyysimallin avulla, verraten aineistossa esiintyviä argumentteja yleisen edun näkökulmiin seuraavan neljän teeman alla: anonyymien julkaisun ongelmat, Sonera-kirjan lähdesuoja, sananvapauslain uudistus sekä kirjeet.</p> <p>Teemat kuvaavat erilaisia vaiheita Sonera-kirjan tarinassa, mutta niiden kautta voidaan todeta samankaltaisia painojuksia yleisen edun perusteiden esiintymisessä Sonera-kirjan lähdesuojaa koskevassa argumentaatiossa. Lähdesuojan myöntämistä Sonera-kirjan kustantajalle perustellaan analyysimallin mukaan pitkälti yhteisen hyödyn perusteiden kautta, mikä ilmenee aineistossa sananvapauden ja tiedonvälityksen korostamisena sellaisena yhteiskunnan toiminnan kannalta merkittävänä tekijänä, joka ylittää kunnianloukkauksen kohteen tarpeen saada tietoonsa kunnianloukkauksen tekijä.</p> <p>Työssä esitetään, että Sonera-kirjan merkitykseen lähdesuojan ennakkotapauksena on vaikuttanut lähdesuojan korkea arvostus journalismin työvälineenä sekä tapauksen sijoittuminen sananvapauslain voimaan tulon aikaan. Sonera-kirjan tapaus oli ensimmäinen, johon sovellettiin välineneutraalia lähdesuojaa, joten teos ei pelkästään lujittanut lähdesuojan rikkomattomuutta, vaan asetti myös raamit tuoreen lain käytäntöön soveltamiselle. Sonera-kirjan ympärillä käyty julkinen keskustelu ilmentää hyvin lähdesuojan keskeistä merkitystä sananvapauden kulmakivenä sekä länsimaaisessa yhteiskunnassa jaettua normatiivista käsitystä tiedonvälityksen merkityksestä demokratian toteutumisen kannalta.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Yleinen etu, julkisuus, journalismi, lähdesuoja, sananvapaus, itsesääntely, lainsäädäntö			

Sisällys

1 Johdanto	1
2 Julkinen keskustelu, journalismi ja yleinen etu	6
2.1 Journalismin rooli julkisuuden vastuunkantajana ja vallankäyttäjänä	6
2.2 Journalistinen julkisuus ja yleinen etu	9
2.2.1 Yleisen edun käsite: kolme plus yksi näkökulmaa	12
2.2.2 Sääntely ja mediapolitiikka yleisen edun turvaajana	14
2.3 Journalismin lähdekäytännöt ja luottamukselliset lähteet	17
2.3.1 Anonyymit lähteet	18
2.3.2 Luottamus avainasemassa lähteiden käytössä	19
2.3.3 Trial by media	21
3 Journalistinen itsesääntely	23
3.1 Yleinen etu journalismin itsesääntelyssä	24
3.2 Julkisen sanan neuvosto	25
4 Lähdesuoja	27
4.1 Lähdesuojan historia ja syntyolosuhteet	27
4.1.1 Lehdistön anonymiteettisuoja luomassa	28
4.1.2 Tietolähteen asema ammattisalaisuutena	29
4.1.3 Oikeus vai velvollisuus?	29
4.2 Journalistin ohjeet ja lähdesuojan kehitys ammattikäytäntönä	31
4.2.1 Lehtimiehen ohjeet 1968	31
4.2.2 Lehtimiehen ohjeet 1976	32
4.2.3 Lehtimiehen ohjeet 1983	33
4.2.4 Journalistin ohjeet 1992	34
4.2.5 Journalistin ohjeet 2005	35
4.2.6 Journalistin ohjeet 2011	36
4.3 Lähdesuoja nykypäivänä	37
4.3.1 Lähdesuojan murtaminen	38
4.3.2 Sananvapauslain uudistus – toimittajuuden laajentuma?	40
4.3.3 Yritykset rajoittaa lähdesuojaa	45
4.4 Luottamukselliset lähteet kansainvälisessä keskustelussa	46
4.5 Lähdesuoja asema Euroopan ihmisoikeussopimuksessa	48
5 Kunnianloukkaus	50
6 Tapaus Sonera-kirja	52
6.1 Askel taaksepäin: suomalainen paljastuskirja, mitä se on?	52
6.1.1 Tähän on tultu: Paasikiven linjalta K-rintamaan	53
6.1.2 Tamminiemen pesänjakajat	54
6.1.3 Kirjojen suhde toisiinsa sekä Sonera-kirjaan	57
6.1.4 Sisällöt puntarissa	59
6.1.5 Vastanotto ja arviot	61
6.1.6 Lopuksi	63
6.2 Sonera-kirjan tapauskuvaus	64
6.3 Aineiston keruu ja rajaaminen	72
6.4 Menetelmä	73
6.4.1 Teemoittelun lähtökohdat: yleinen etu ja Sonera-kirja	75
6.4.2 Analyysimallina jako neljään	78

6.5 Anonyymin julkaisun ongelmat 1: kuka vs. Mitä	79
6.6 Anonyymin julkaisun ongelmat 2: Nimetön vihjailu eli "puskista ampuminen"	84
6.7 Sonera-kirjan lähdesuoja	87
6.8 Sananvapauslain uudistus.....	94
6.9 Kirjeet	98
7 Johtopäätökset	104
8 Diskussio	110
Lähteet.....	113
Liitteet	117

1 JOHDANTO

”Aika ajoin ilmestyy teos, joka on kuin kiusallisen tarkka valokuva sen hetken yhteiskunnallisesta tilanteesta. Ilmestymishetkellä teos hallitsee julkista keskustelua ja muuttuu myöhemmin aikakauden symboliksi.”¹

Keskiviikkona 26.6.2002 verkkoon ladattiin nimettömän kirjoittajan teos, joka nousi välittömästi kahvipöytäkeskustelujen kuumaksi perunaksi. ”Minne hävisivät Soneran rahat?” -niminen julkaisu ruoti ankarin sanoin telejätti Soneran taloudellisten vaikeuksien syntyä ja heitti epäilyksen varjon Soneran silloisen toimitusjohtajan ylle. Järjestäytynyttä rikollisuutta, yhtiön varallisuuden siirtoa, patenttien omimista ja vaikka mitä muuta, kirjan vakuutti. Yleisön olisi saatava tietää valtio-omistajan laiminlyönneistä ja virhearvioista, jotka maksoivat Soneralle miljardeja markkoja alaskirjauksina yhtiön taseessa.

Suomalaisessa mediakulttuurissa elää yhä vahvana mielikuva lehdistön roolista vallan vahtikoirana. Media välittää yleisölle tietoa yhteiskunnallisesti merkittävistä asioista, jotta me, kansalaiset, voimme osallistua yhteisiä asioita koskevaan julkiseen keskusteluun näkökantoinemme. Tiedonsaantia yleisesti tärkeistä asioista turvaa perustuslakiin ja kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin kirjattu sananvapaus, joka takaa meille oikeuden ”ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja viestejä kenenkään sitä ennakolta estämättä” (Ollila 2004, 16). Yhteisen osallistumisen ja kertomisen arvoiksi koettujen aiheiden kautta muodostuva julkisuus on lähtökohtaisesti kaikille avoin tila, mutta useimmiten sinne tuottavat sisältöjä eri mediavälineet. Tässä työssä käsitteellä viitataan erityisesti medioiden välittämään agendaan, mutta myös julkisuuteen kiinnostavien aiheiden ympärille syntyvien keskustelujen ja mielipiteenvaihdon tilana.

Yhtenä suomalaisen sananvapaussäädännön kulmakivenä journalistisessa työssä on toiminut perinteisesti lähdesuoja, jonka ilmestyminen kotimaiseen sääntelyyn juontaa juurensa 1960-luvun puoliväliin. Lähdesuojalla viitataan esimerkiksi journalistin tai muun yleisön saataville toimitetun viestin tekijän oikeuteen olla paljastamatta tietolähteitään². Lähdesuojan turvin yleisölle voidaan toimittaa tietoja niin väärinkäytöksistä julkista valtaa käyttävien taholla kuin julkisuuden henkilöiden sekoilusta yksityiselämässään. Ammattikäytäntönä lähdesuoja on kuitenkin perinteisesti nähty journalistin

¹ Suomen Kuvalehden Kanava-blogi 12.8.2011, Ville Pernaa: Missä viipyy Kansakunnan pesänjakajat?

² Laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä

tinkimättömänä oikeutena, jopa velvollisuutena yleisöään kohtaan, yhteiskunnallisesti merkittävien asioiden yleiseen tietoon saattamiseksi.

Erityisesti 2000-luvulla pinnalla olleiden lähdesuojatapausten³ ympärillä käydyssä julkisessa keskustelussa on puitu niin lainsäädännön kuin alan eettisen itsesääntelyinkin roolia. Vertailukohtana kotimaiselle lainsäädännölle on käytetty pohjoismaista, yleensä vahvasti lailla säädeltyä lähdesuojaa, toisaalta taas Yhdysvaltain voimakkaasti sananvapauden ihanteeseen nojaavaa, joskin sopimuksenvaraista lähdesuojaperinnettä. Yhdysvalloissa useissa ennakkotapauksissa on korostunut lehdistön vahva tarve puolustaa etujaan ja oikeuttaan lähdesuojaan, sillä sen perusteisiin ja pitävyyteen vedotaan usein. Siellä lähdesuojaa ei kuitenkaan ole varsinaisesti kirjattu lakiin, vaan sen käyttö lähteiden ja toimittajien kesken perustuu sopimusoikeudellisiin seikkoihin, joiden vahvan pohjan oikeusistuimet tunnustavat sananvapauden tähden.

Tässä tutkielmassa lähdesuojaa tullaan tarkastelemaan historiallisena jatkumona ja alati kehittyvänä ammattikäytäntönä, jonka uskottavuudesta yleisön silmissä ja vaikutuksesta journalistisen alan itsesääntelyyn on käyty kiivasta keskustelua. Keskeisessä osassa tutkielmassa on vuonna 2004 toteutettu sananvapauslain uudistus, jonka myötä lähdesuojan käyttöala laajeni koskemaan esimerkiksi internetjulkaisuja ja kirjankustannus-alaa. Tapausesimerkkinä, jonka kautta lähdesuojan viimeisintä muutosta ja sen vaikutuksia peilataan, toimii vilkasta keskustelua herättänyt Sonera-kirja. Tapaus valikoitui tutkielmani esimerkiksi, sillä se on mielestäni yksi merkittävimmistä lähdesuojaa ja sen soveltamisalaa käsitelleistä tapauksista suomalaisen lähdesuojakäytännön historiassa.

Sonera-kirjasta tekee erityisen mielenkiintoisen sen vaiheikas kehitys verkkojulkaisusta lähdesuojan ennakkotapaukseksi. Tapahtumien vyyhti sai alkunsa yhdysvaltalaisella verkkopalvelimella julkaistusta paljastuskirjasta, jonka leviäminen yritettiin monta kertaa tuloksetta pysäyttää. Yleisön kiinnostus teosta kohtaan sai lopulta Art House -kustantamon tekemään ratkaisunsa kirjan julkaisusta pokkarimuodossa. Kirjan sivuilla esiintynyt kyseenalainen antisankari, Soneran silloinen toimitusjohtaja Kaj-Erik Relander koki teoksen tahraavan mainettaan siinä määrin, että hän yritti kunnianloukkasyytteen turvin saada tietoonsa kirjan kirjoittajan. Todistajaksi joutunut Art Housen toimitusjohtaja Heikki Haavikko taas vetosi toimittajien perinteisesti käyttämään lähdesuojaan kieltäytyen paljastamasta tietojaan kirjan alkuperäisestä tekijästä. Haavikon oikeutta lähteensä suojaamiseen puitiin useissa oikeusasteissa, mutta merkittävimmin

³ Muun muassa STT:n dopinguutisointi (1998), MOT:n *Totuus Patriasta* -ohjelma (2008) ja Silminnäki-jän *Matin talot* -jakso (2009).

lopputulokseen vaikutti uuden sananvapauslain voimaantulo vuonna 2004. Sonera-kirjan vuonna 2003 alkanut oikeusprosessi sai kuitenkin lopullisen päätepiteensä vasta keväällä 2010, jolloin Haavikon oikeus lähdesuojaan vahvistettiin viimeisen kerran syyttäjän luopuessa jutun ajamisesta.

Tutkielman näkökulma ankkuroituu siis sananvapauslain laajentumiseen sekä sen lähdesuojaan tuomiin uusiin ulottuvuuksiin. Käytännössä uudistus toi lähdesuojan myös blogistien ja muiden internetissä julkaisevien käyttöön, mikä tekee Sonera-kirjan alkutaipaleesta verkossa mielenkiintoisen tarkastelukohteen. Vaikka työssä tarkastellaan pääasiassa kotimaisia lähdekäytäntöjä, muiden maiden sääntelyä on avattu siltä osin, kuin se on tarpeellista kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Viestintäpoliittisesta näkökulmasta tapaus on myös yleisellä tasolla kiinnostava, sillä sen ympärillä käydystä keskustelusta voidaan jossain määrin tehdä myös journalismin sääntelyä ja sen onnistumista koskevia tulkintoja. Lainsäädännössä ja alan itsesääntelyssä on historiallisesti esiintynyt vaatimus yleisen edun täyttymisestä niin lain tulkinnassa kuin ammatin harjoittamisessa. Yleisen edun käsite on määritelmältään kiistanalainen, mutta yksinkertaistettuna sillä viitataan sellaiseen yksityiset intressit ylittävään yhteiseen hyvään, jonka tavoittelua pidetään koko yhteiskunnan kannalta tarkoituksenmukaisena.

Sonera-kirjan ohella tutkimusasetelman tekoa on ohjannut kiinnostukseni lähdesuojan muuttuvaan asemaan sekä kehitykseen osana suomalaista mediapolitiikkaa ja sääntelyä. Lähdesuojan toisinaan kiistanalainen asema ammattikäytäntönä on selvästi tuonut paineita sen käyttöön. Väärin perustein käytettynä tietolähteen suojaaminen voisi syödä luottamuksellisesti annetun tiedon uskottavuutta tai suojan asemaa lainsäädännössä. Toisaalta lähdesuojan merkittävä rooli on näkynyt vahvasti esimerkiksi sen murtamisolosuhteita koskeneen lakiuudistuksen⁴ uutisoinnissa 2000-luvun lopulla. Tässä yhteydessä kuultiin vakaviakin äänenpainoja, eikä toimittajakunta pelännyt ottaa kantaa työvälineensä puolesta. Taustan lähdesuojan soveltamisalasta käytyyn kiivaaseenkin keskusteluun muodostaa sen korkea rikkomattomuus Suomessa. Tapaukset, joissa kotimaisissa oikeusistuimissa olisi murrettu lähdesuoja, ovat harvassa.

Tutkimustehtäväkseni olen asettanut selvittää muun muassa sananvapauslain muutoksen merkitystä Sonera-kirjan lähdesuojan kannalta ja kuinka yleisen edun käsite liittyy keskusteluun teoksen merkityksestä ja roolista lähdesuojan ennakkotapauksena. Pyrin analysoimaan, miten eri toimijat ovat lähdesuojasta argumentoineet tarinan edetessä, ja kuinka yleinen etu näkyy näissä perusteluissa.

⁴ Esitutkinta- ja pakkokeinolakien uudistus, kts. He 222/2010

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Miten yleisen edun käsite näkyy Sonera-kirjan lähdesuojaa koskevassa argumentaatioissa?
2. Miten yleistä etua on tulkittu Sonera-kirjaa koskeneessa uutisoinnissa ja julkisessa keskustelussa?
3. Miksi alun perin anonyyminä julkaistusta verkkoteoksesta tuli lopulta lähdesuojan ennakkotapaus?

Vastauksia kysymyksiin lähdän selvittämään tapauksesta kerätyn media-aineiston sekä muun kirjoittelun avulla. Tarkoitus on analysoida uutisoinnista nousevia näkökulmia ja kannanottoja lähdesuojan soveltamisalaan Sonera-kirjan tapauksessa. Tutkielmani liittyy vuonna 2010-2011 toteutettuun Helsingin yliopiston Viestinnän tutkimuskeskus CRC:n lähdesuojatutkimukseen ”Dopingista lautakasioihin – muuttuva lähdesuoja”.⁵ Toimin tuolloin projektissa tutkimusavustajana osallistuen muun muassa tutkimusaineiston keräämiseen ja erityisesti Sonera-kirjan tapausta koskevan tapahtumakuvauksen kokoamiseen. Oma lähdemateriaalini lehtiartikkeleineen ja toimittajahaastattelulineen on kerätty kokonaisuudessaan kyseisen tutkimusprojektin aikana. Lehtiaineistosta hyödynnetään pääasiallisesti vain Sonera-kirjaa koskevaa kirjoittelua. Toimittajahaastatteluiden käyttöön tässä tutkielmassa on saatu lupa haastatelluilta, ja niitä voidaan hyödyntää soveltuvin osin, sikäli kun ne tuovat lisävalaistusta journalistien näkemyksiin esimerkiksi sananvapauslain muutoksesta tai Sonera-kirjan tapauksesta. Erityisesti tätä tutkielmaa varten on lisäksi haastateltu Heikki Haavikkoa hänen kustantajan rooliinsa ja lähdesuojaa koskeviin ajatuksiinsa liittyen.

Pro Gradu -tutkielmani avulla toivon syventäväni omaa ymmärrystäni lähdesuojan historiallisesta kehityskaaresta, ja siitä, kuinka Sonera-tapaus heijastelee muuttuvan lähdesuojan viimeisimpiä käännteitä. Lähdesuojan kokonaiskuvan hahmottamiseksi tulen myös selvittämään lähdesuojan asemaa journalistisen alan eettisessä itsesäätelystä, sekä pohdin, millä tavalla Sonera-tapauksen oikeudellinen tulkinta suhteutuu toisaalta lähdesuojalainsäädännön varhaisiin perusteluihin, toisaalta sen nykyrooliin moninaisine tulkintoineen. Lähdesuojaa koskevaa kotimaista tutkimusta on verrattain vähän. Aiemmin viittaamaani lähdesuojaprojekti on ensimmäinen lähdesuojan käytäntöjä ja normeja laajasti kartoittanut tutkimus Suomessa. Tätä taustaa vasten minun on helppo

⁵ Kts. tutkimusprojektin esittely, Viestinnän tutkimuskeskus CRC:n sivulla: <http://blogs.helsinki.fi/crc-centre/2011/10/31/dopingista-lautakasioihin-muuttuva-lahdesuoja/> (luettu 3.5.2014)

perustella tiedonintressini, sillä aiempaa tietoa aiheesta on tarjolla hyvin niukalti. Toisaalta tämä myös luo tutkielmalle sen ensimmäisen suuren haasteen: kuinka perehtyä aiempaan tutkimukseen, jota ei juurikaan ole? Kuinka luoda keskustelua lähteiden välille?

Haasteelliseksi kokemani teoreettinen viitekehys muodostuu monelta osin lähdesuojan lainopillisen perustan avaamisesta, jota tukevat niin lähdesuojan historialliseen muotoiluun kuin viimeisimpään uudistukseenkin liittyvät valmisteluasiakirjat. Yritän kuitenkin ankkuroida oman lähestymistapani kiinteästi journalistiseen näkökulmaan, sillä minulla ei ole pätevyyttä pohtia lähdesuojan oikeudellista soveltamisalaa tai siihen liittyvää problematiikkaa. Tästä syystä pyrin myös avaamaan lähdesuojan asemaa alan eettisessä itsesääntelyssä sekä sen suhdetta lainopillisiin määrittelyihin. Lähdekäytäntöjen ja lain-säädännöllisten näkökantojen lisäksi tulen peilaamaan lähdesuojaa yleisen edun käsitteeseen tarkoitukseni selvittää sitä, minkälaisia etuja tai ihmisryhmiä lähdesuojan avulla on haluttu suojella? Uskon tämän auttavan erityisesti Sonera-kirjan merkityksen asemoinnissa lähdesuojasta käydyssä keskustelussa.

Työn ensimmäisessä varsinaisessa käsittelyluvussa (luku 2) tulen avaamaan journalismin roolia julkisessa keskustelussa, journalismin lähdekäytäntöjä sekä yleisen edun käsitteeseen liittyvää problematiikkaa. Sen jälkeen käsittelen journalistisen alan itsesääntelyä sekä sen suhdetta yleisen edun toteutumiseen (luku 3). Lähdesuojan osalta esittelen sen kehitystä nykyiseen muotoonsa sekä pohdin tietolähteen suojan asemaa kansainvälisessä keskustelussa (luku 4). Lisäksi esittelen lyhyesti kunnianloukkaukseen liittyvän lainopillisen perustan (luku 5). Sonera-kirjaa käsittelevässä empiirisessä osassa (luku 6) teen ensin pienen katsauksen suomalaisen pamflettikirjoittelun perinteeseen ja käyn läpi Sonera-kirjan tarinan tapauskuvauksen kautta. Lehdistöaineistoon keskittyvän temaattisen sisällönanalyysin avulla pyrin arvioimaan Sonera-kirjan ympärillä käytyä julkista keskustelua sekä löytämään vastauksia asettamiini tutkimuskysymyksiin, joita arvioidaan viimeisessä käsittelyluvussa 7.

2 JULKINEN KESKUSTELU, JOURNALISMI JA YLEINEN ETU

2010-luvulla tavallisen kansalaisen katsannossa julkisuus on jotain, joka yhdistyy mielessä helposti politiikkaan, jokapäiväisiin uutisiin tai viihteeseen, joskus kaikkiin näihin yhtä aikaa. Julkisuuteen pyritään tietoisesti tai sitä vältellään, naistenlehtien sivuilla julkisuuteen kyllästytään ja sieltä vetäydytään. Silikonimissien tai poliittisten sairauskertomusten keskellä tavallisen kansalaisen ymmärrys julkisuuden perustavanlaatuisen tärkeästä, joskaan ei ongelmattomasta, roolista oman yhteiskuntajärjestelmämme toteuttajana hämärtyy.

Viestintäteoreetikko Denis McQuail (1992) muistuttaa julkisuuden kentän laajentuneen merkittävästi viimeisten vuosisatojen aikana. Esimerkiksi keskiajalla julkinen tila oli hyvin rajoitettu ja pääosin yhteiskunnan auktoriteettitahojen, kuten kirkon ja valtion, tiukasti hallitsema. Julkinen viestintä oli pitkälti yksisuuntaista, ja tiukkoja rajoituksia perusteltiin yksityiset edut ylittävällä yhteisellä hyvällä. Sittemmin julkisuutta on pyritty määrittelemään ja merkityksellistämään tilana hyvin monenlaisista näkökulmista. McQuail kuvaakin viestinnän historiaa osaltaan juuri tuon rajoitetun julkisen tilan kasvun historiaksi. Sen rinnalla vuoropuhelu vallankäytön sekä yksityisten ja yhteisten etujen välillä jatkuu edelleen. (McQuail 1992, 5.)

Tässä luvussa tarkastellaan julkisuutta erityisesti journalismin keskeisen kivijalan, sananvapauden, näkökulmasta ja pohditaan, mitä yleinen etu tarkoittaa journalismin kannalta.

2.1 Journalismin rooli julkisuuden vastuunkantajana ja vallankäyttäjänä

Yksi nykyisen demokraattisen yhteiskuntajärjestelmämme tärkeimmistä edellytyksistä on lailla turvattu sananvapaus, jonka tarkoitus on mahdollistaa monenlaisten näkemysten ja mielipiteiden pääsy julkisuuteen yhtäläisyysperiaatteen mukaisesti. Sananvapauden liittyy puolestaan vastuu sen arvon mukaisesta hyödyntämisestä. Christians, Glasser, McQuail, Nordenstreng ja White (2009) pohtivat julkiseen keskusteluun osallistumiseen liittyvää vastuuta ja journalismin haasteellista roolia demokraattisessa yhteiskunnassa. Heidän mukaansa kansalaisten oikeus omien mielipiteidensä esittämiseen julkisuudessa sisältää lähtökohtaisesti velvollisuuden kunnioittaa myös muiden yhteisön jäsenten ilmaisunvapautta. Tämä edellyttää keskustelun pitämistä avoinna jopa yleisesti erheellisenä pidetyille näkemyksille tai väittämille. Toisaalta yhteisön käymään julkiseen keskusteluun liittyy keskeisenä ajatus sen perusteella muodostuvasta yleisesti

hyväksytystä totuudesta, joten julkisuuteen tuotujen näkemysten totuus pohja muodostaa perustellun huolenaiheen. (Mt. 20; 84–85.)

Christians ja kumppanit painottavat julkiseen keskusteluun tuotujen väitteiden paikkansapitävyyttä, sillä valheellisiin tietoihin pohjautuvan keskustelun lopputulokset voivat muuttua merkityksettömiksi. Totuuden määrittely julkisessa keskustelussa ei ole kuitenkaan aivan yksiselitteistä. Journalismin etiikasta ja käytännöistä ponnistavan kriiteerin mukaan totuus perustuu objektiivisuuteen, tarkkuuteen sekä uskollisuuteen lähteille. Kiistämättömästä tärkeydestään huolimatta nämä tekijät eivät kuitenkaan yksistään takaa keskustelun totuusarvoa. Uutisointi voi perustua näennäisesti hyvään journalistiseen tapaan heijastamatta silti yhteisön todellisia ongelmia, sillä totena esitetty asia saattaa perustua sellaisiin uskomuksiin, joiden pääasiallinen tarkoitus on ylläpitää valtaapitävien tahojen asemaa. Esimerkkinä Christians ja kumppanit käyttävät muun muassa orjuuden konseptin kyseenalaistamattomuutta tietyissä yhteisöissä, mikä heijastuu myös näissä yhteisöissä käytyyn julkiseen keskusteluun ja uutisointiin esimerkiksi tiettyjen etnisten ryhmien ihmisarvosta. (Christians et al. 2009, 84.)

Viestinnän tutkija Jorma Mäntylä (2008, 61–62) muistuttaa totuuden ja pyrkimyksen luotettavaan tiedonvälitykseen olevan yhdet tärkeimmistä journalismin eettisistä ihanteista. Totuudellisuuden periaatetta on silloin tällöin kritisoitu muun muassa sen vuoksi, että se asemoi lukijan passiivisen vastaanottajan rooliin. Haastattelututkimusten valossa vaikuttaa kuitenkin siltä, että totuudenmukaista tiedonvälitystä pidetään 2000-luvulla edelleen journalismin kulmakivenä (Kunelius 2000; tässä Mäntylä 2008, 62).

Totuuden haasteellisen käsitteen vuoksi Christians ja kumppanit ehdottavat keskusteluun median totuudellisuudesta termiä ”julkinen kulttuurinen totuus” (engl. ”public cultural truth”). Heidän mukaansa julkinen viestintä on jatkuvaa keskustelua yhteisön eduista, joten sen tulisi perustua totuudenmukaisuuden lisäksi myös oikeudenmukaisuudelle ja myötätunnolle. Julkisessa keskustelussa totuus rakentuu ja muuttuu jatkuvasti muotoaan omassa kulttuurinsa keskeisiä arvoja mukaillen. Länsimaisen demokratian kannalta julkisen kulttuurisen totuuden pohjana on kaksi keskeistä arvoa: vapaus ja tasa-arvo. Niiden mukaisesti kaikilla on oikeus viestintään ja siten mahdollisuus osallistua julkiseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Aidosti demokraattinen julkinen keskustelu voi muodostua vain, jos kaikki kansalaiset ovat vapaita osallistumaan siihen. (Christians et al. 2009, 84–85; 91.)

Christiansin ja kumppaneiden käsittelemä totuuden problematiikka korostaa median vastuuta, sillä vaikka sananvapauden ihanteen mukaisesti kaikilla tulisi olla tasapuoli-

nen pääsy julkisuuteen, nyky-yhteiskunnassa julkisuus on voimakkaasti mediavälitteistä. Muun muassa freelancer-toimittaja Hanna Nikkanen (2002) muistuttaa, että vahtikoiraroolin lisäksi viestintävälineet myös hallitsevat julkisuuden agenda eli sitä, millaisia kysymyksiä tai kantoja julkiseen keskusteluun tuodaan. Mediat toimivat tietyn valta-asetelman sisällä, mutta käyttävät myös itse valtaa vaikuttaen sen muihin käyttäjiin. Median keskittyminen antaa suurten konsernien sisällä toimiville journalistille paikallisia medioita enemmän liikkumavaraa, mikä keskittää valtaa entisestään isoille toimijoille painottaen niiden esiin tuomia aiheita ja keskusteluita. Valtaa on myös tietynlaisten haastateltavien tai gallup tulosten käyttäminen – tai niiden käyttämättä jättäminen. Nikkanen käyttää joukkoviestinnän tuttua portinvartijavertaus, mutta toteaa, että sisäänpääsyn vaikeuteen on yhä mahdollista vaikuttaa uusien keskustelun foorumien avulla. Julkiseen keskusteluun haluavien tulisi Nikkasen mukaan ottaa haltuun sellaisia tiloja, jotka ovat riippumattomia vakiintuneista medioista. (Nikkanen 2002, 82–84.) Yhtenä tällaisena julkisuuden tilana voi pitää esimerkiksi verkkoa, sillä perinteiset media hakevat yhä toimintalogiikkaansa verkkomaailmassa, mikä antaa uusille keskusteluun pyrkijöille mahdollisuuden tuoda viestejään esiin luovilla tavoilla. Toisaalta julkisuuden osallistumisen kynnyksen laskiessa myös totuudellisuuteen liittyvä ihanne ja vastuu saattavat hämärtyä, tai poikia ongelmallisia tilanteita. Internet ei myöskään ole yksiselitteisen vapaa tiedon ja kulttuurin toimintakenttä, vaan tiedonlevityksen lisäksi se mahdollistaa uusia vallankäytön ja valvonnan muotoja esimerkiksi tietoverkkojen ja sovellusarkkitehtuurin kautta (Karppinen 2012, 66). Internetin kehityksessä on sen anarkistisesta luonteesta huolimatta nähtävissä myös tiettyjä joukkoviestinnälle tai mediateollisuudelle tyypillisiä piirteitä (Väliverronen 2012, 101–102).

Julkisuus yleisen mielipiteen tai yhteisen totuuden muodostumisen kenttänä pitää sisällään ajatuksen mielipiteiden kilvoittelusta, minkä Nikkanenkin tuo esiin. Journalismi yhtenä julkisuuden keskeisenä toimijana, portinvartijana tai vahtikoirana, on sidottu kuitenkin myös liiketoimintaan ja enenevissä määrin kaupallistuvaan ympäröivään kulttuuriin. McQuailin viittaama julkisen tilan jatkuva laajentuminen sekä teknisen että kulttuurisen kehityksen kautta haastaa sekä medioiden liiketoimintamallin että journalistisen työn käytännöt.

Christians ja kumppanit painottavat, että median tai journalismin valta elää suhteessa sen vapauteen. Medialla on yhteiskunnassa monenlaisia rooleja, joita sille asetetaan toisaalta ulkopuolelta ja joita se toisaalta haluaa itse itselleen ottaa. Vaikka media on näennäisen vapaa valitsemaan toimintatapansa ja käyttämään valtaansa julkisen keskus-

telun osapuolena, sen vapaus on silti rajoitettua, sillä siihen vaikuttavat monenlaiset sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset seikat. Christians ja kumppanit painottavat, että mitä vaikuttavampi media, sitä enemmän siihen myös kohdistuu paineita ulkopuolelta, sillä yhteisönsä sidottuina mediat eivät voi jättää niihin kohdistuvia odotuksia huomiotta. Yleistäen journalismiin kohdistuu siis samoja odotuksia ja sosiaalisia paineita kuin sen viitekehyksenä toimivaan yhteiskuntaankin. (Christians et al. 2009, 221)

Entinen opetusministeriön ylijohtaja Kalevi Kivistö⁶ (2002) pohtii lehdistön roolia neljäntenä valtiomahtina ja merkittävänä vallankäyttäjänä. Hän asemoi median vallan mielipidevallaksi, asenneilmastovallaksi ja huomiovallaksi. Kivistö nostaa Nikkasen tapaan esille ajatuksen, että valtaa käytetään kiinnittämällä huomiota tai jättämällä huomiotta, mutta painottaa kuitenkin, että vaikka tätä valtaa käytetään tietoisesti, se toteutuu osin myös tiedostamattomasti journalismin rutiinien kautta. Kivistö nostaa myös vahtikoiran häntää linjaten, että median vastuu ja tehtävä demokratian fasilitaattorina edellyttävät median tekevän läpinäkyväksi vallankäytön mekanismeja, jotta kansalaisilla on mahdollisuus arvioida tehtyjen ratkaisujen perusteluja ja oikeutusta. Kivistö mainitsee keskeisimmäksi mekanismiksi tässä työssä epäilyn ja kyseenalaistavan suhtautumisen vallankäyttöä kohtaan, oli kyse sitten poliittisesta, taloudellisesta tai median omasta huomiovallasta. Oman vallankäyttönsä suhteen medialla on selkeä motiiviristiriita, josta perustelee tarvetta mediakritiikkiin. (Kivistö 2002, 128–130.)

Julkisuuteen ja siellä esitettyihin aiheisiin liittyvä vallankäyttö ei siis välttämättä ole nimenomaan tietoista vaikuttamista ja mielipiteiden politiikkaa, vaan kyse on myös esimerkiksi journalistisen työn omien arvojen, sille asetettujen odotusten sekä käytäntöjen, ja jopa aikataulujenkin sanelemista ratkaisuista. Ihanteiden, odotusten ja velvollisuuksien ohella myös työskentelyä helpottavat rutiinit vaikuttavat siihen, millaiseksi journalismin välittämä julkisuus muotoutuu.

2.2 Journalistinen julkisuus ja yleinen etu

Tarkasteltaessa yleisen edun käsitteen merkitystä journalismille, joudutaan vastakkain varsin kirjavan tieteellisen keskustelun kanssa. Esimerkiksi kotimaisessa alan eettisessä koodistossa, Journalistin ohjeissa yleisen edun käsite on historiallisesti elänyt vahvana. Ensimmäisissä versioissa toimittajan ammatin harjoittamista on perusteltu juuri yleisen edun palvelemisella. Myöhempinä vuosina maininta sai kuitenkin väistyä. (Mäntylä

⁶ Kivistö oli teoksen julkaisuaikaan opetusministeriön ylijohtaja sekä sanomalehti Keskisuomalaisen lukija-asiamies.

2008, 192.)

McQuail esittää, että yleinen etu (”public interest”) ja sen palveleminen on hyväksytty jossain määrin osaksi joukkotiedotusvälineiden toimintaa, mikä johtuu hänen mukaansa paljolti niiden keskeisestä roolista demokratian kannalta tärkeän julkisuuden muodostumisessa. Toisaalta hän näkee käsitteen myös ongelmallisena journalismin kannalta, sillä yleiseen etuun liittyvää ”kollektiivista edunsaajaa” on vaikea nimetä tai erotella. Yhtä lailla vaikeaa on määritellä säännöt, joiden perusteella etujen ja haittojen välillä tasapainoillaan. Tästä syystä yksimielisyyttä sisältöihin tai julkisten viestintävälineiden käyttöön liittyvästä yleisestä hyvästä ei McQuailin mukaan ole. (McQuail 1992, 4–5.)

Barry Bozemanin näkee aiheen ympärillä käydyn tieteellisen keskustelun ja yleisen edun teorian (public interest theory) keinona käsitteellistää ja selittää McQuailinkin viittaamaa yhteistä hyvää (collective good). Toisaalta hän ymmärtää ihmetyksen siitä, kuinka niin huonosti määriteltä, vaikeasti mitattava ja määriteltävä ilmiö on vallinnut tieteellistä keskustelua näin kauan. (Bozeman 2007, 86.)

McQuailin mukaan yleisen edun käsitteen ymmärtämistä hämärtää osaltaan myös nykyinen yksityistämisen ja kaupallistumisen trendi, jonka myötä julkisen vallan ote joukkotiedotusvälineistä vähenee. Tämä ei ole yksinomaan huolestuttava kehityssuunta, sillä kaupallistuminen on toisaalta omiaan lisäämään julkista keskustelua median vastuusta yhteiskunnalle. McQuail esittää, että siirtyminen valtiollisesta kontrollista ja sääntelystä kohti yksityisomistusta on yleensä johtanut aiempaa täsmällisempään standardien ja odotusten määrittelyyn, sillä tällöin lainsäätäjät, poliitikot ja tutkijat heräävät pohtimaan kaupallistumisen median laatua heikentävää vaikutusta. (McQuail 1992, 10.) Myös Philip M. Napoli näkee yleisen edun käsitteen yhtenä tärkeimmistä mekanismeista, joiden kautta esimerkiksi päättäjät tai mediakriitikot arvioivat vallitsevaa mediajärjestelmää ja perustelevat muutoksen tarvetta (Napoli 2007, 9).

Viestinnän tutkija Ari Heinonen tarkastelee yleisen edun käsitettä journalismiin kohdistettujen vaateiden avulla. Yhteiskunnan yleinen etu (public interest) muodostuu hänen mukaansa sellaisesta odotusten ja vaatimusten kokonaisuudesta, jota ei ole palautettavissa mihinkään yksittäiseen vaateeseen. Tällä tavoin muodostuva yleinen etu taas luo perustan esimerkiksi journalismiin kohdistuville normatiivisille odotuksille. Heinonen avaa käsitettä journalismin yhteiskunnallisen instituution roolin avulla: yleisen edun palvelemisen kautta journalismille asetetaan tiettyjä velvoitteita, joiden vastineeksi journalismi voi vaatia itsesääntelyn kaltaisia etuoikeuksia. (Heinonen 1995, 13–14.)

Journalismin vastuun kannalta yleinen etu on varsin monitahoinen käsite, sillä se heijastelee median ja journalismin roolia yhteiskunnassa. Christians ja kumppanit kehottavat mediaa arvioimaan mahdollisuuksiaan kulloisenkin kulttuurisen totuuden kyseenalaistamiseen. Mediajärjestelmä ei täytä tehtäväänsä, jos yhteisön jäseniin kohdistuva epäoikeudenmukaisuus vaietaan tai sitä pidetään itsestään selvänä. (Christians et al. 2009, 85.) Toisaalta he myös huomioivat yhteisön arvojen merkityksen journalistisessa työssä ja esittävät, että yhteiskunnan epäkohtia kritisoitaessa kritiikin on perustuttava yhteisössä laajalti jaetuille arvoille. Journalismi ja viestinnän ammattilaiset osallistuvat työnsä kautta yhteisön jatkuvaan moraaliseen keskusteluun, jonka avulla kulttuurin normatiivista pohjaa uusinnetaan. Journalistisen työn kannalta vaatimukset ovat osin ristiriitaiset, sillä Christians ja kumppanit kehottavat journalismia kyseenalaistamaan kulttuurista totuutta, kun samaan aikaan journalismin tulisi myös puolustaa niitä arvoja, joiden vaaraan jaettu kulttuurinen ymmärrys rakentuu. Journalismiin ja mediaan kohdistuu siis demokraattisen julkisuuden kannalta suuri paine keskustelun aitona pitämiseksi. Nämä haasteet heijastuvat journalismiin myös yleisen edun käsitteen kautta, sillä yhteisen hyvän määrittely muodostaa akselin, jonka ympärille yhteisöjen identiteetti ja tarkoitus Christiansin ja kumppaneiden mukaan rakentuvat. (Christians et al. 168–169.)

Yleisen edun käsitteen ristiriitaisuus ja kontekstisidonnaisuus ilmenevät siis hyvin myös journalismiin kohdistettujen vaateiden kautta. Vastakkain on jatkuvasti monenlaisia intressejä, jotka palvelevat eri tahoja. Toisaalta on kansalaisten ja yhteiskunnan etu, että media pitää huolta monipuolisesta ja luotettavasta tiedonvälityksestä, jotta kansalaiset voivat tehdä valistuneita päätöksiä ja muodostaa mielipiteensä parhaan mahdollisen tiedon perusteella. Toisaalta taas esimerkiksi kansallisvaltion turvallisuuteen liittyvät syyt voivat edellyttää median vapauden rajoittamista. Vapauden rajoittaminen ei välttämättä tapahdu nimenomaan ylhäältä annetuin ukaasein tai oikeudellisin pelottein, vaan työtään tekevä journalisti voi oma-aloitteisesti tunnistaa ja hyväksyä syyn olla julkaisematta esimerkiksi tiettyjä, strategisesti merkittäviä tietoja yhteisen turvallisuuden nimissä. Vaikka kansalaisten tiedonsaanti teoriassa kärsii, on koko kansalaisyhteiskunnan etu, että sen turvallisuus taataan poikkeuksellisessa tilanteessa. Median täytyy omaa yhteiskunnallista tehtäväänsä toteuttaessaan punnita kulloisessakin tilanteessa siihen kohdistettuja odotuksia, ideaaleja ja käytäntöjä sekä niiden reaalisia vaikutuksia.

2.2.1 Yleisen edun käsite: kolme plus yksi näkökulmaa

Yleinen etu on käsitteenä haasteellinen, sillä sille ei ole olemassa täysin tyhjentävää määrittelyä tai tarkkaa kotipesää. Yleiselle edulle on ehdotettu lukuisia määritelmällisiä jaotteluja, joiden pohjalta muun muassa yhteiskuntatieteilijä Anthony Downs muotoili vuonna 1962 kolme yläkategoriaa, jotka kuvasivat pääasiallisia koulukuntia käsitteen ympärillä. Sittemmin myös Virginia Held on tehnyt tältä pohjalta oman kolmijakonsa. (McQuail 1992, 22–23.) Perinteen mukaisesti myös Stylianos Papathanassopoulos ja Ralph Negrine (2010, 8–9) lähestyvät käsitettä kolmen keskenään kilpailevan yhteiskunnan järjestäytymistä kuvaavan näkemyksen: utilitarismin, yhtenäisyyden ja yhteisen edun kautta⁷. Jaottelu perustuu monelta osin McQuailin jäsenyykseen Downsin ja Heldin kategorioista ja konkretisoi yleisen edun toteutumista mielestäni varsin helposti lähestyttävällä tavalla.

Utilitarismissa (utilitarianism) painotetaan heidän mukaansa yksilön arvoja ja mieltymyksiä keskeisenä periaatteena, joten yleinen etu näyttäytyy suuntauksessa lähinnä jonkinlaisena yksilöiden yleisen fyysisen ja taloudellisen hyvinvoinnin yhteissummana. Tästä johtuen utilitarismissa valtion rooli pelkistyy pitkälti yksilöiden etujen turvaamiseen ja parhaiden menestyksen edellytysten luomiseen kansan ilmaiseman tahdon mukaisesti. Median kannalta yleinen etu toteutuu parhaiten, kun mediajärjestelmää ohjaavat markkinavoimat valtion kontrollin sijaan. Näin keskeisten osapuolten, kuluttajien ja mediatuottajien, ja siten myös yhteiskunnan hyödyt maksimoidaan. (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 8.) Terminä utilitarismi viittaa hyötyajatteluun, jossa toiminnan taustalla on punninta sen mahdollisista vaikutuksista hyötyjen maksimoimiseksi (Puntanen 2000; tässä Mäntylä 2008, 50). McQuailin jäsenyyksessä näkemys esiintyy nimellä ”voittopuolisuusteoria” (preponderance theory) (McQuail 1992, 22).

Yhtenäisyyttä (unitary) korostavassa näkemyksessä yleinen etu perustuu yksityiset intressit ylittävään moraaliseen velvollisuuteen toimia yhteisön hyväksi. Yleinen etu on aina etusijalla yksilön oikeuksiin nähden, jolloin yhteisön jäsenet joutuvat toisinaan uhraamaan oman etunsa yhteisen hyvän eteen. Tässä mallissa yleinen etu mediassa tai journalismissa muodostuu yleensä jonkin yhteiskunnallisesti hallitsevan arvon tai ideologian varaan. (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 8.) Esimerkkinä ajatusta mukailevasta mediajärjestelmästä voidaan pitää muun muassa julkisen palvelun yleisradio-toimintaa, sillä se usein määritellään juuri (kansallis-) yleisölle tuottamiensa etujen

⁷ Huom. Suomennot omat. Alkuperäislähteen käyttämät termit ovat ”utilitarianism”, ”unitary” sekä ”common interest”.

perusteella. Tällaisia etuja voivat olla laajojen alueiden ja vähemmistöjen palveleminen, kansallinen näkökulma aiheisiin, kulttuurisen identiteetin vahvistaminen sekä kattavat opetukselliset sisällöt, joita vapaan markkinatalouden periaatteella toimiva media ei voisi tarjota taloudellisen kannattamattomuuden pelossa. Yleistä etua palveleva media tähtää kansalaisten sivistämiseen, lasten suojeluun sekä kansallisen kielen ja kulttuurin edistämiseen, eli hyvin vakiintuneiden ja kriittisten arvojen varaan. (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 8; McQuail 1992, 3) McQuailin mukaan julkisen palvelun yleisradiotoiminnalla on tiettyä relevanssia yleisen edun käsitteelle juuri sen yhteisölle tuottamien etujen kautta, mutta toisaalta ei voida sanoa, etteikö myös kaupallisen median tuottamiin palveluihin ja sisältöihin kohdistuisi samankaltaisia odotuksia yleisen edun nimissä. (McQuail 1992, 3.) Heinonen (2005) kyseenalaistaa McQuailin pohdintoihin nojaten yhtenäisysteorian reaaliset mahdollisuudet, sillä hänen mukaansa missään ei enää esiinny sellaista yhtenäistä arvojärjestelmää, johon yleinen etu voisi perustua (Mt. 2005, 15). Lähdän itse kuitenkin tässä työssä siitä, että tietyntaiset hyveet, kuten oikeudenmukaisuus tai totuuteen pyrkiminen, ovat kohtalaisen universaaleina pidettyjä arvoja monissa yhteiskuntajärjestelmissä, huolimatta niiden käytännön toteutumisesta.

Näiden näkökulmien väliin Papathanassopoulos ja Negrine sijoittavat McQuailin muotoileman *yhteisen edun teorian* (common interest theory), jossa tavoiteltu hyöty ei ole niinkään yhdistelmä yksilöiden intressejä, vaan laajasti tunnustettu yhteinen etu. Tyypillisiä esimerkkejä tällaisista eduista heidän mukaansa ovat modernin yhteiskunnan toiminnan kannalta kriittiset peruspalvelut, kuten julkinen liikenne, sähkö tai vesi, joita yleensä pidetään melko kiistattomina ansioina. Median kannalta taas tällaisia etuja voivat olla sen rakenteisiin liittyvät, valtion huolehtimat toiminnan edellytykset, kuten taa-juuksien jako, tekniset standardit tai vaikka lehdistötuki. (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 9.)

Tulkitsen yhteisellä edulla viitattavan yhteisössä jaettuun käsitykseen asioiden arvosta tai merkityksestä yhteiskunnan toiminnalle, kun yleinen etu taas liittyy näiden intressien ajamiseen tai varmistamiseen esimerkiksi valtiollisen kontrollin avulla. Yleinen etu muodostuu siis sellaisten olosuhteiden tai toimintojen ylläpitämisestä, joita kaikkien yhteiskunnan jäsenten oletetaan pitävän tärkeinä. Papathanassopouloksen ja Negrinen mukaan olennaista on, että toimintoja perustellaan niiden tuottamilla pitkän tähtäimen eduilla yleisen mielipiteen tai yksilöiden valintojen sijaan, hyötynäkökulma ei välttämättä ole aina selkeä suurelle yleisölle. Viestintäpoliittisesta näkökulmasta median

avulla toteutuva kansalaisten tietoisuus yhteiskunnallisen päätöksenteon kannalta tärkeistä aiheista on elintärkeää demokratialle, joten se katsotaan kaikkien kansalaisten eduksi. (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 9; McQuail 1992, 23.) Tällöin esimerkiksi sananvapaus ja julkaisuvapaus edustavat näkemyksen mukaista yleistä etua, sillä niiden avulla turvataan kansalaisten tiedonsaanti ja osallistuminen yhteiskuntaelämään demokratian arvojen mukaisesti. Vastaavasti viranomaisten suorittama taajuuskoordinaatio ja -valvonta voidaan katsoa yleisen edun mukaiseksi, sillä sen ansiosta kansalaisten ja elinkeinoelämän käytössä on häiriöttömiä, toimivia taajuuksia monenlaisille arjen laitteille, matkapuhelimista autonavaimiin.

McQuail huomauttaa yhteisen edun teorian painottavan jonkin verran vakiintuneiden tapojen ja poliittisen päätöksenteon merkitystä olosuhteiden luomisessa, mutta yleisen edun kannalta olennaisempaa on silti yleisen hyvinvoinnin edistäminen kuin keinot, joilla se saavutetaan (McQuail 1992, 23).

Papathanassopoulos ja Negrine tunnistavat myös uuden suuntauksen, jonka mukaan yleinen etu muodostuu vuorovaikutuksessa kulloiseenkin aiheeseen liittyvien sidosryhmien ja asianosaisten kesken. Yleinen etu saavutetaan vuoropuhelussa, esimerkiksi poliittisen konfliktin kautta, mutta tässä prosessissa yleisön ja valtion edut eivät välttämättä kohtaa. Toisaalta heidän mukaansa yksilökeskeisessä nykykulttuurissa voimistuu jatkuvasti ajatus siitä, että yleinen etu toteutuu parhaiten omaksumalla tehokkuuteen tähtääviä kaupallisia käytäntöjä myös valtionhallinnon ja julkisten laitosten toimintaan. (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 9–10.)

On selvää, että edellä esiteltyyn jäsenyykseen liittyy ongelmia (kts. esim. Heinonen 2005) ja runsasta keskustelua näkemysten todellisesta käytettävyydestä, mutta koen kolmijaon silti hyödylliseksi työkaluksi yleisen edun määritelmää lähestyttäessä. Oman tutkielmani punaisen langan säilyttämiseksi pidättäydyn laajemmasta määritelmällisestä problematisoinnista yleisen edun tai Papathanassopouloksen ja Negrinen jäsenyyksen suhteen.

2.2.2 Sääntely ja mediapolitiikka yleisen edun turvaajana

Patricia Aufderheide (1999, 1) sijoittaa Yhdysvaltojen vuoden 1996 teletoimintalain uudistusta käsittelevässä teoksessaan yleisen edun aivan viestintäpolitiikan keskiöön, käsitteen määritelmällisestä kiistanalaisuudesta huolimatta. Hänen yleiseen etuun liittyvän ajatuksensa pohjalta Papathanassopoulos ja Negrine määrittelevätkin mediapolitiikan politiikaksi, joka pyrkii vaikuttamaan keskusteluun yhteisiä ratkaisuja vaativista

ongelmista (Papathanassopoulos et al. 2010, 42).

Philip M. Napoli valaisee yleisen edun merkitystä viestintäpolitiikan kaikupohjana: päättäjien odotetaan kiinnittävän päätöksentekonsa voimakkaasti juuri yleisen edun käsitteeseen, sillä poliittisten ratkaisujen tulisi heijastaa laajempaa käsitystä siitä, mikä palvelee parhaiten koko väestöä. Myös Napoli mainitsee käsitteen luontaisen monitahoisuuden, ja näkee muun muassa sen viestintäpoliittisen ulottuvuuden yhtenä syynä sille, että yleisen edun normatiivinen periaate on kauan ollut vapaata riistaa ja kiistojen kohteena. (Napoli 2007, 8–9.) Yhteinen etu (common interest) tai yhteinen hyvä (common/public good) mainitaan perustuslain ja poliittisen päätöksenteon perusarvona jo Aristoteleen, Tuomas Akvinolaisen ja John Locken kirjoituksissa (Bozeman 2007, 1).

Yleisen edun merkityksestä kertoo myös esimerkiksi median suhde valtioon auktoriteettina. Lähtökohtaisesti demokraattisessa yhteiskunnassa yhteisenä pidetty hyöty ajaa yksityisten oikeuksien edelle, mikä pohjaa ajatukseen siitä, että kaikki me jaamme samat oikeudet - kenenkään oikeudet tai henkilökohtaiset mieltymykset eivät ole muita tärkeämpiä. Tämä konkretisoituu esimerkiksi yhteisön kohdatessa kriisin tai hätätilanteen, jolloin kansalaisten tai tiedotusvälineiden totutut oikeudet voidaan syrjäyttää. Median yhteistyö valtion kanssa on siinä mielessä erityislaatuista, että valtiolla on aina valta rajoittaa journalismin käytäntöjä. Vaa’assa ovat sekä valtion että median odotukset ja tarpeet, mutta tässä suhteessa median on tunnustettava valtion etu omien oikeuksiensa suojelemiseksi, jotta se voi kantaa vastuunsa omaa yhteisöään kohtaan. Christiansin ja kumppaneiden mukaan tämä vaatii tasapainoilua, jotta journalismissa ei lipsahdeta itsesääntelystä itsesensuurin puolelle. Lehdistön on toisaalta oltava itsenäinen ja vapaa yhteiskuntajärjestelmää rakentavasti kritisoiden, mutta toisaalta osallistuttava valtiotavan tapaan kansallisen konsensuksen vahvistamiseen sekä demokratiaa arvojen mukaisen julkisuuden rakentamiseen. Media voi kyseenalaistaa, mutta ei vähätellä vallitsevia käytäntöjä. (Christians et al. 168–169; 196–202.)

Tutkija Kari Karppisen mukaan suhdetta voi viestintäpolitiikassa havainnollistaa myös negatiivisen ja positiivisen vapauden kannalta eli rajoitusten puuttumisen tai vapauksien käyttömahdollisuuksien kautta. Esimerkiksi sananvapauden kannalta negatiivinen vapaus voi olla sensuurin ja valtiollisen sääntelyn vastustamista, kun positiivinen vapaus taas korostaa vaikkapa kansalaisten mahdollisuuksia tiedon saantiin ja julkiseen keskusteluun osallistumiseen. (Karppinen 2012, 62.)

Erityisesti McQuailin yhteisen edun teoria nostaa lainsäädännön ja valtiollisen kontrollin kiinnostavaan asemaan yleisen edun turvaajana. McQuail lainaa Johnsonin ajatusta, jonka mukaan kaiken ihmisten välisen viestinnän täytyy toimivuuden takaamiseksi ja väärinkäytön estämiseksi olla jonkinlaisten tapojen, sääntöjen tai sopimusten säätelemää (Johnson 1987; tässä McQuail 1992, 4). Mediamarkkinoilla tällaiset säännöt tai sopimukset voivat tarkoittaa esimerkiksi valtion puuttumista vapaaseen markkinatalouteen tasapuolisen kilpailun ja yleisön valinnanmahdollisuuksien edistämiseksi. Yksittäisten mediayhtiöiden kannalta vaikkapa yritysten fuusioitumista tai ostotoimintaa rajoittava sääntely ei varmasti näyttäydy niiden oman taloudellisen kehityksen kannalta edullisena, mutta yleisön näkökulmasta sääntely pitää palveluvalikoiman monipuolisena ja siten ehkäisee kuluttajien kannalta epäedullista hintakehitystä.

Yleinen etu yhtenäisvaltion (*engl. Unitary state*) näkökulmasta liittyy myös oleellisesti mediaa koskevan sääntelyn ja median vapauden suhteeseen. Median kannalta esimerkiksi tietynlaisten sisältöjen esittämiseen liittyvät säännökset voivat olla niiden taloudellisia intressejä rajoittavia, mutta samalla rajoitukset palvelevat yleistä etua koko yhteisön mittakaavassa. Yhtenäisyyttä korostavan näkemyksen kontekstissa esimerkiksi aikuisviihteen esittämiseen liittyvät säännökset esitysajoista ja ikärajamerkinnöistä kuvaavat hyvin yleisen ja yksityisen edun asemaa. Rajoitukset muun muassa esitysaikojen suhteen voivat tuntua rajoittavilta sekä ohjelmayhtiön että sisältöjä seuraavien aikuisten kannalta, mutta yhteisön näkökulmasta niillä suojellaan yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevia, lapsia, ikäkauden mukaisen kehityksen kannalta haitallisilta asioilta. Lasten oikeudet on kirjattu esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien (YK) lasten oikeuksien julistukseen⁸, jonka pohjalta luodun Lasten oikeuksien sopimuksen vuodelta 1989 lähes kaikki maailman valtiot ovat ratifioineet. Sopimuksella lasten oikeudet on yleisesti hyväksytty lasten eduksi, joten niiden noudattamisen voi perustellusti katsoa palvelevan yleistä etua. Toisaalta samoja sisältöjä voidaan rajoittaa myös toisenlaisin yleiseen etuun vetoavin perustein. Esimerkiksi Kiinassa on monenlaisin ponnistuksin pyritty rajoittamaan pornografisen aineiston näkyvyyttä internetissä perusteena sisältöjen muodostama uhka yleiselle moraalille (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 172).

⁸ Kts. esim. Unicefin verkkosivu: https://www.unicef.fi/lapsen_oikeuksien_julistus

2.3 Journalismin lähdekäytännöt ja luottamukselliset lähteet

Journalistin yhteiskunnallisen roolin täyttäminen sekä vastuun ja vapauden monimutkainen suhde saattaa asettaa yksittäiselle toimijalle korkeita odotuksia, mutta toimittajan arkisessa työssä tiedon valintaprosessi ei ole aina niin yksilöllinen kuin esimerkiksi portinvartijamielikuva antaa ymmärtää.

Heikki Heikkilä ja Risto Kunelius kuvaavat toimittajien työskentelevän kiireen keskellä paljolti rutiinien ja ammatillisen kulttuurinsa sääntöjen mukaan. Kiivaan tahdin vuoksi lähteinä käytetään yhä useammin eri auktoriteettitahoja, jotta juttu saadaan nopeasti valmiiksi. Auktoriteettien tarjoama informaatio on yleensä valmiiksi käsiteltyä ja helpposti saatavilla, helpottaen siten kiireistä aikataulua. Rutiineista poikkeavien lähteiden käyttö vaatii toimittajalta huomattavasti enemmän vaivannäköä ja altistaa aikataulun pettämiselle. Tämä voi johtaa siihen, että hallinnon ja politiikan tietolähteet yleistyvät ja niiden ulkopuolisilla tahoilla on vaikeuksia saada äänensä kuuluviin tai päästä esittämään näkemyksiään ja mielipiteitään mediassa. Tavallinen kansalainen on esillä journalismissa usein vain rikoksen uhrina, tekijänä tai esimerkiksi yksityiselämän piiriin kuuluvien harrasteiden kautta. (Heikkilä & Kunelius, 2000, 19.)

Viranomaislähteiden ja toimittajien symbioottisen suhteen takana ovat yksinkertaiset syyt. Viranomaisilla on helposti saatavaa tietoa helppossa muodossa, mikä helpottaa toimittajien työtä. Toimittajilla taas on käsissään avain julkisuuteen, jota viranomaislähteet tarvitsevat omien pyrkimystensä edistämiseksi. Toisaalta tahoilla on myös erilaisia intressejä julkisuuden suhteen, mikä synnyttää osapuolten välille jännitteen. Heikkilän ja Kuneliuksen mukaan toimittajien portinvartijarooli voi tulla esiin kriittisyytenä tai epäluulona lähteitä kohtaan, kun taas viranomaislähteiden edustajat voivat kokea toimittajien kärjistävän tai yksinkertaistavan liikaa heidän tarjoamiaan aiheita. Molemmilla osapuolilla on siis jotain mitä toinen tarvitsee ja haluaa, mutta ajatukset sen käytöstä voivat poiketa toisistaan. Suhde ei ole välttämättä tietoinen tai suunnitelmallinen. (Heikkilä & Kunelius, 2000, 20.) Professori Esa Väliwerrosen mukaan on luontevaa, että yhteiskunnan eri toimijat pyrkivät yhteistyöhön median kanssa, koska sillä on valta määritellä ilmiöiden ja asioiden näkyvyyttä. Esimerkiksi valtionhallinnon organisaatioille media on tärkeä väline niiden päämäärien ja positiivisen kuvan edistämiseen. (Väliwerrosen 2012, 94.)

2.3.1 Anonyymit lähteet

Poikkeuksen rutinoituneeseen lähteidenkäyttöön muodostavat luottamukselliset henkilölähteet. Tutkija Heikki Kuutti painottaa, että erityisesti tutkivan journalismin parissa anonyymit lähteet tarjoavat usein pääsyn arkaluontoisen tiedon lähteille. Monissa länsimaissa journalistin oikeus nimettömien lähteiden tai heidän toimittamansa aineiston käyttöön on kirjattu lakiin, mikä helpottaa yhteiskunnallisesti merkittävän tiedon saantia anonyymiteetin suojatessa tiedon antajaa mahdolliselta painostukselta tai muilta tiedon julkistamisesta koituvilta ongelmilta (Kuutti, 1996, 120). Journalismin portinvartijaroolin kannalta tällaisia merkittävänä pidettäviä teemoja ovat Kuutin mukaan esimerkiksi demokratian toimivuus, kansalaisten nimissä tapahtuva vallankäytön valvonta ja päättäjiltä vaadittava yleinen luottamus. Anonyymilähteiden avulla huomio voidaan kohdistaa myös yhteiskunnan rakenteita koskeviin ongelmiin, kuten vaikka tulonjakoon tai tasa-arvo-kysymyksiin. (Kuutti, 2002, 19). Lähdesuojaprojektin tutkimushaastatteluiden mukaan onnistuneina nimettömien lähteiden käyttötapauksina on pidetty muun muassa paljastuksia taloudellisista ja poliittisista väärinkäytöksistä. Eräässä puheenvuorossa Suomea pidettiin niin sulkeutuneena yhteiskuntana, että ilman *lähdesuojaa* tällaisista aiheista ei saataisi lainkaan tietoa. (Mäntylä & Möre 2011, 143.)

Anonyymien lähteiden ja toimittajien väleissä elää myös ristiriitoja erityisesti totuudellisuuden suhteen. Lähdesuojan turvin saadaan tietoa yhteiskuntaelämän kipupisteistä ja vaietuista ongelmista, mutta anonyymiteetti voi mahdollistaa myös valheellisen ja väärän tiedon levittämisen, mikä on omiaan heikentämään yleisön luottamusta tiedonvälitykseen. Tämän luottamussuhteen säilyttämiseksi tiedotusvälineet joutuvat punnitsemaan tarkkaan anonyymien lähteiden käytön perusteita. Kuutti painottaa lähteen motiivien tarkastelua ensiarvoisen tärkeänä vaiheena. Millainen suhde lähteellä on aiheeseen ja mitä tietojen julkaisu voi aiheuttaa? Yleisölle on voitava kertoa avoimesti lähteen mahdolliset tarkoitukset ja anonyymiteetin takaamisen merkitys. Pohjimmiltaan lähteen pahantahtoinenkin motiivi voi toisaalta tuottaa julkisuuteen yleisön kannalta merkittävää tietoa. Kuutti muistuttaa, että esimerkiksi kosto voi motiivina tuntua aliarvoiselta, mutta se ei välttämättä vähennä tiedon arvoa, jos se mahdollistaa riittävän merkittävien seikkojen ilmitulon. Motiivi, hyvä tai paha, ei itsessään takaa tiedon oikeellisuutta tai yleistä kiinnostavuutta. (Kuutti 1996, 121; 2002, 134–135.)

2.3.2 Luottamus avainasemassa lähteiden käytössä

Henkilölähteen luotettavuutta voidaan Kuutin mukaan arvioida monella tapaa. Lähteen maineella ja aiemmalla luotettavuudella on sijansa arvioinnissa, mutta täysin niiden varaan ei tietojen julkaisua voi laskea. Toimittajan on hyvä selvittää itselleen, millä perusteella lähde tietää tutkittavasta asiasta ja miksi hän haluaa kertoa sitä koskevat tietonsa. Lähteen asema voi vaikuttaa tietojen saamiseen ja sitä kautta luotettavuuteen, ja asemansa kautta lähde voi kenties myös toimittaa asiakirjoja väitteidensä tueksi. Anonyymien lähteen uskottavuuden vuoksi hänellä tulisi mieluiten olla ensikäden tietoa ja omia havaintojaan käsiteltävästä asiasta, jotta tieto voidaan todistaa. Kuutin mukaan lähdesuojaan ei ole tarvetta turvautua, mikäli sama tieto on saatavilla julkisen lähteen kautta. Nimettömien lähteiden käyttö vaatii journalistilta tarkkaa harkintaa. (Kuutti 2002, 134–138).

Joissain tapauksissa lähde voi seurausten pelossa pysytellä anonyyminä myös toimittajalle. Oman organisaationsa sisältä juttuja paljastavaa lähdettä kutsutaan suomalaisittain *liverijäksi* (engl. *whistleblower*, yhdysvaltal. termi). Tällainen vinkkaaja saattaa toimia pyyteettömästi omasta oikeudentunnostaan käsin, mutta toimittajan tehtäväksi jää arvioida tiedon merkitys ja sen käytöstä koituvat seuraukset. (Kuutti 2002, 60).

Viestinnän tutkimuskeskus CRC:n lähdesuojatutkimuksessa (2011) havaittiin, että toimittajien keskuudessa luottamuksellisten lähteiden käyttö on hyvin tavanomaista. On varsin yleistä, että anonyymi lähde tarjoaa vinkin tai alkusysäyksen mielenkiintoiseen juttuun, jonka tueksi toimittaja sitten etsii muita lähteitä tai dokumentteja. Muuta kautta hankitut tietolähteet antavat jutulle usein riittävästi kompetenssia, eikä alkuperäinen tiedonantaja käy ilmi enää lopullisessa uutisessa. (Mäntylä & Mörä 2011, 144.) Tyypilliseksi anonyymien lähteiden käytöksi mielletään kuitenkin usein tilanne, jossa julkaistava juttu perustuu yhden tai useamman anonyymina pysyttelevän lähteen antamalle informaatiolle, jolloin heidän kanssaan sovitaan nimenomaisesta lähdesuojasta. Tiedon alkuperä ei tällöin käy ilmi jutusta, vaan yleisön arvioitavaksi jää, kuinka he nimettömänä julkaistuun tietoon suhtautuvat.

Journalistien kertomukset lähdesuojauutisoinnin tavanomaisuudesta muodostavat kiinnostavan kontrastin sen käyttöön liitetyille rajoitteille. Useiden tutkimuksessa haastattelujen tahojen mukaan lähdesuojan pitäisi olla *ultima ratio* eli poikkeuksellinen tiedonhankintamenetelmä. Lähteiden käytöstä tulisi poiketa sen tarpeellisuutta tarkkaan harkiten. Useat toimittajat myös mainitsivat, että hyvän jutun tulisi perustua ainakin kahteen toisistaan riippumattomaan lähteeseen. (Mäntylä & Mörä 2011, 144.) Vaikuttaa siis

siltä, että nimettömien lähteiden käyttö on toimittajan työssä yleistä, mutta lakiin perustuva lähdesuoja luvataan vain harvoin.

Tutkimuksesta nousee kysymys siitä, kenen edusta lähdesuojassa on itse asiassa kyse? Lainsäädännössä lähdesuoja määritellään toimittajan oikeudeksi (kts. luku 4) olla ilmaisematta keneltä yleisön saataville toimitetun viestin tiedot ovat peräisin. Kuutti pohtii lähdesuojan palvelevan toimittajan etua, sillä sen turvin annetaan tietoa, jota ei ehkä muuten saataisi. Toisaalta se taas suojaa lähdettä mahdolliselta painostukselta tai muilta tiedon antamisesta johtuvilta negatiivisilta seurauksilta. Hänen mukaansa lähdesuoja on perinteisesti nähty nimenomaan toimittajan oikeutena, sillä laki ei velvoita tätä pitäytymään lähteen suojaamisessa, vaikka esimerkiksi Journalistin ohjeet sitä voimakkaasti suosittavat. (Kuutti 2002, 137–138.)

Eräs toimittaja mainitsi tutkimuksessa lähdesuojan huonoksi puoleksi sen, että toimittaja ja media joutuvat julkaistun tiedon myötä julkisen kritiikin kohteeksi, lähteen jäädessä taka-alalle. Toimittaja kantaa lähteen puolesta vastuun esitetyn väitteen totuusarvosta. Vastaavasti useat haastateltavat nostivat esille tietovuotojen kohteiden huonon aseman, sillä anonyymien lähteen esittämiä väitteitä vastaan on hankala puolustautua. (Mäntylä & Möre 2011, 144–146.)

Viestintäoikeuden tohtori Päivi Tiilikka (2008) suosittelee Journalistin sananvapaus -teoksessaan, että toimittaja oman selustansa turvaamiseksi varmistaa nimettömältä lähteeltä saamansa tiedot myös sellaiselta taholta, joka on tarvittaessa valmis todistamaan asiasta. Lähteen kanssa voidaan solmia sopimus, jonka nojalla tämä tulee oikeuteen todistamaan tietojensa puolesta, mikäli uutisointi johtaisi oikeuskäsittelyyn. (Mt. 38) Tällainen sopimus on tietävästi tehty esimerkiksi pääministeri Matti Vanhasen lahjusepäilyä koskeneen *Silminnäkijä*-ohjelman anonyymien lähteen kanssa. Koska silloinen pääministeri Vanhanen ei halunnut viedä kiistanalaisia väitteitä oikeuteen, ei Silminnäkijän lähdettä koskaan tuotu julkisuuteen perustelemaan väitteitään. (Mäntylä 2011, 130–131.)

Lähdesuojalle on Tiilikankin mukaan tyypillistä, että luottamuksellisia lähteitä käyttäessään journalisti kantaa itse ”todistustaakan” eli vastuun tiedon uskottavuudesta ja totuudellisuudesta. Kun yleisö ei voi punnita suoraan lähteen luotettavuutta, peliin laitetaan tiedotusvälineen tai toimittajan oma arvovalta ja uskottavuus. Nimettömän lähteen käyttö saattaa heikentää yleisön luottamusta annettuihin tietoihin, ellei informaatiota pystytä varmistamaan muulla tavoin (Tiilikka 2011, 18).

2.3.3 Trial by media

Lähteiden käyttöön liittyy problematiikkaa myös toimittajan tekemän luotettavuuden ja uskottavuuden arvioinnin ulkopuolella. Lähdesuojatutkimuksen puheenvuoroissa tois-
tuivat kriittiset näkemykset niin sanottuja ”mediaoikeudenkäyntejä” (trial by media)
kohtaan. Useassa haastattelussa muistutettiin länsimaisen demokratian kannalta olennai-
sesta syyttömyysolettamasta, sillä esimerkiksi lähdesuojan avulla esitetyillä todentamat-
tomilla argumenteilla voidaan pilata ihmisten ura tai saavutukset. Tällaisten tilanteiden
takia toimittajat esittivät tarpeelliseksi arvioida kriittisen tarkastelun kohteena olevien
tahojen yhteiskunnallista merkitystä. Esimerkiksi merkittäviä politiikan ja hallinnon
vallankäyttäjiä arvioidaan eri tavoin tavallisia kansalaisia, sillä ensimmäisillä katsotaan
olevan paremmat mahdollisuudet puolustaa näkökantojaan julkisuudessa. (Mäntylä &
Mörä 2011, 145.)

Asetelmaa on Väliiverroksen mukaan pidetty yhtenä esimerkkinä median käyttämästä
vallasta: tiedotusvälineiden raportointi ei vaikuta suoraan esimerkiksi tuomioistuinten
päättöksiin, mutta usein median langettamalla ”tuomiolla” voi olla siitä huolimatta seu-
rauksia epäilyille. Tällaisena esimerkkinä voidaan pitää johtavien poliitikkojen eroa-
mista tehtävästään julkisten kohujen seurauksena. (Väliverronen 2012, 84.)

Yhteiskunnallista luottamusta nauttivien tahojen kannalta asiassa on myös toinen puoli.
Eduskunnan oikeusasiamies Lauri Lehtimaja on nostanut esiin mielestäni varsin kiin-
nostavan argumentin vuonna 2000 oikeuskulttuurin päivänä pitämässään puheenvuoros-
sa (Journalisti 1.12.2000, 8)⁹. Lehtimaja otti tuolloin kantaa mediakäräjäointiin ja sitä
vastaan yleisesti esitettyyn kritiikkiin. Lehtimajan mukaan niin sanottu ”trial by news-
paper” on esimerkiksi juristipiireissä leimattu yksinomaan negatiiviseksi ilmiöksi, joka
laiminlyö länsimaisen oikeusvaltion syyttömyysolettamaa oikeuskäsittelyn osapuolten
joutuessa lehtien sivuille arvioitavaksi jo ennen tuomioiden julistamista tai mahdollisten
rikkomusten tutkintaa. Lehtimaja ei kuitenkaan niele väitettä sellaisenaan, vaan viittaa
Teuvo Arolaisen Tiedotustutkimus-lehdessä (1/1999) esittämään kritiikkiin ja alleviivaa
Arolaisen huomiota siitä, että demokraattisessa oikeusvaltiossa ihmisillä pitäisi olla oi-
keus tietää myös vallankäyttäjien kohdistuvista epäilyistä eikä vain toteutuneista
tuomioista. Näkemyksen mukaan erityisesti yhteiskunnallisen eliitin mielellään esittämä
mediakäräjäointisyytös liittyy usein heidän yritykseensä kääntää julkisuus omaksi eduk-
seen.

⁹ Puheenvuoro on pidetty oikeuskulttuurin päivänä 10.11.2000. Esitelmä on julkaistu lyhennelmänä Jour-
nalisti-lehdessä 1.12.2000 otsikolla ”Oikeudenkäynnin julkisuus toteutuu median avulla”.

”Annetaan ymmärtää, että jos lopullista tuomiota ei sittenkään tule tai jollei syytettä nosteta, ei ikäviä mediajuttujakaan olisi saanut kirjoittaa.”

Lehtimajan moitteet kohdistuvat vallanpitäjien huonoon urheilijahenkeen, eli ikävän julkisuuden kääntämiseen jonkinlaiseksi median ajojahdiksi, omaan persoonaan kohdistuvan arvostelun tai epäilysten välttämiseksi. Hän muistuttaa, että mediassa esitetyt arviot eivät vastaa tuomioistuimen päätöstä, ja myös lukijalla täytyy olla vastuu syytteen ja tuomion erottamisesta keskenään. Lehtimaja mainitseekin, että mediakäräjöintiä vastustaviin kritikoihin tulisi suhtautua epäillen, sillä heillä on useimmiten ”oma lehmä ojassa”. (Journalisti 1.12.2000, 8.) Myös lähdesuojatutkimuksessa haastattelussa eräs toimittaja on esittänyt joidenkin vallankäyttäjien ottavan median edessä sorretun roolin kerätäkseen myötätuntoa väitettyyn epäoikeudenmukaiseen kohteluun julkisuudessa (Mäntylä & Mörä 2011, 145).

3 JOURNALISTINEN ITSESÄÄNTELY

Journalistin ja hänen edustamansa tiedotusvälineen uskottavuus perustuu yleisön muodostamiin mielikuviin toisaalta yksittäisestä mediavälineestä, toisaalta koko alasta. Huolellinen toimitustyö ja tietojen tarkistaminen luovat perustan hyvälle työlle, mutta median yleistä luotettavuutta turvaavat myös alaa koskeva lainsäädäntö ja itsesääntely. Jälkimmäisestä vastaa journalistisella alalla Julkisen Sanan Neuvosto sekä sen tuottama eettinen koodisto, Journalistin ohjeet, joiden noudattamiseen tiedotusvälineet ovat sitoutuneet.

Mäntylän mukaan eurooppalaisessa, länsimaisen demokratian kontekstissa journalismin eettiset koodistot ovat olleet peruseriaaiteiltaan jo pitkään hyvin samankaltaisia. Niiden kantava ajatus muodostuu vastuullisuudesta yleisölle ja lähteille sekä pyrkimyksestä journalistiseen koskemattomuuteen. Koodistojen samankaltaisuus kertoo Mäntylän mukaan toisaalta siitä, että hyvä journalismi nähdään keskimäärin hyvin samalla tavoin eri maissa, toisaalta taas itsesääntelyn nykyisestä merkityksestä ”modernin toimivan valtion tunnusmerkkinä”. Journalismin eettisissä koodeissa on usein viitattu yleisen edun käsitteeseen siinä määrin keskeisenä seikkana, että sen tavoittelu voi oikeuttaa joistain eettisistä periaatteista (kuten esimerkiksi yksilön suojasta) poikkeamisen. (Mäntylä 2008, 185–186)

Heikkilän ja Kuneliuksen (2000) mukaan Journalistin ohjeet ovat tärkeässä roolissa muodostamassa luottamusta herättävää ammatillista kulttuuria, sillä niiden kautta toimittajat sitoutuvat ajatukseen yleisön palvelemisesta tiedon avulla. Tämän ihanteen mukaan toimittajan ammattitaito kiteytyy asiayhteyksien ja faktojen löytämiseen sekä niiden tuomiseen julkisuuteen. (Mt. 20.)

Mäntylä pohtii aihetta myös itsesääntelyn, välttämättömien rajoitusten ja niiden monimutkaisen suhteen kautta. Hän esittää, että sananvapauslaki tiivistää jo ensimmäisissä pykälissä liberalistisen sananvapausajattelun keskeisen sanoman, jonka mukaan viestintää ei tulisi tarpeettomasti rajoittaa. Perustuslain nojalla poikkeuksen muodostavat ”välttämättömät rajaukset” esimerkiksi tekijänoikeuksiin tai lastensuojeluun liittyen. Viestintäalan itsesääntely muodostaa kuitenkin sananvapauslain lähtökohdasta tietynlaisen paradoksin, sillä esimerkiksi Julkisen Sanan neuvoston valvomat Journalistin ohjeet tosiasiallisesti rajoittavat journalistien sananvapautta määrittelemällä hyväksyttyjä käytäntöjä ja rajaamalla huonot pois piiristään. Sopimuksen kautta hyväksytään melko ankaratkin ohjeet hyvästä journalistisesta tavasta, jotta vältetään valtion puuttu-

mine asiaan lainsäädäntöteitse. Mäntylän mukaan lähtökohdiltaan vapaaehtoiseen itsesääntelyyn suostuminen lisää alan toimintavapautta, sillä toimiva eettinen itsesääntely ei anna aihetta tai tarvetta yksityiskohtaisiin lakeihin. Vastaavasti jos itsesääntely epäonnistuu tehtävässään, lainsäätäjällä on aina viime kädessä valta rajoittaa sananvapauden käyttömahdollisuuksia. Itsesääntely toimii siis kaikkien eduksi, jos osapuolet sitoutuvat tosissaan noudattamaan eettistä koodia. (Mäntylä, 2008, 9–12)

Itsesääntelyn vakaa asema ja toteutuminen muodostaa siis sekä viestintäalan edun väljän lainsäädännön kautta että lainsäätäjän edun puuttumistarpeen vähäisyyden kautta. Jos tasapainoa keikutetaan, molempien tahojen hyödyt joutuvat kyseenalaisiksi. Tällöin lainsäädännön ja itsesääntelyn herkkä suhde täyttää toimiessaan jonkinlaisen yleisen edun määritelmän.

3.1 Yleinen etu journalismin itsesääntelyssä

Julkisuuden monimutkaisesta luonteesta huolimatta journalismin roolia käsitellään tässäkin työssä paljolti juuri portinvartijaroolista käsin, sillä toimittaja on usein tosiasiallisesti se, joka seuloo ja käsittelee tiedot yhteisöä koskevista tapahtumista ja uusista käänteistä. Journalistinen julkisuus on yksi tae siitä, että yhteiskunnallisia asioita hoidetaan kansan tahtoa kunnioittaen, joten vallankäyttäjien toiminnan julkista seuraamista voidaan perustella kansalaisten oikeusturvan ja luottamuksen näkökulmasta (Kuutti 2002, 19). Heinosen mukaan journalismiin liittyy vastuu yleisen edun toteuttamisesta, sillä se hoitaa tehtävänsä nimenomaan yhteiskuntaelämän toimivuuden ja yhteisön vuoksi. Hän havainnollistaa kuvattua suhdetta Mäntylän tapaan lainsäädännön ja itsesääntelyn avulla. Journalismin vastuulliseen rooliin kohdistuvat odotukset ja niiden laiminlyönnistä aiheutuvat seuraukset voitaisiin turvata sääntelyllä. Tällöin kuitenkin sivuutettaisiin sananvapauden peruseriaate eli tiedonvälityksen suhteellinen riippumattomuus valtiollisesta kontrollista. Lainsäädännön sijaan journalismin vastuullisesta asemasta johtuva yleisen edun vaatimus voidaan järjestää itsesääntelyn avulla ilman, että sananvapautta täytyy rajoittaa. (Mt. 1995, 7–8.)

Heinosen mukaan itsesääntely on ”merkki siitä, että journalismin toimijat kykenevät itsenäisesti pohtimaan sekä toimintansa velvoitteita että edellytyksiä”. Käytännössä tämä tarkoittaa hänen mukaansa sitä, että journalismissa kyetään määrittelemään toisaalta hyvät ammatilliset käytännöt, toisaalta tunnistamaan ulkoa tulevat normatiiviset vaatimukset. Heinonen viittaa Whiten (1989, 40: tässä Heinonen 1995, 7) ajatukseen journalismiin ja viestintään liittyvän keskustelun ikuisesta luonteesta. Whiten mukaan

vapauden ja sääntelyn rajankäyntiä on tehty ”siitä lähtien kun ensimmäiset painokoneet käynnistyivät”. Itsesääntely turvaa kansalaisten valistuneisuuteen tähtäävää tiedonvälitystä, mutta edellyttää journalistilta sitoutumista ja myötämielistä suhtautumista itseensä kohdistuvaan sääntelyyn. (Mt. 1995, 7–8.)

Yleisen edun määritelmällinen hankaluus näkyy myös itsesääntelyyn liittyvässä työssä. Eettisistä periaatteista, kuten vaikka yksilönsuojasta poikkeaminen vaatii selkeät perusteet. Markku Lehtola pohtii Journalistissa 9.10.2008 rikoksenteijän nimen julkaisemisen ja nimensuojan suhdetta kyseenalaistaen Julkisen sanan neuvoston päätöksissä valitun linjan. Hän muistuttaa, että Journalistin ohjeissa määritellään nimen julkaisu rikosuutisten yhteydessä perustelluksi vain silloin, kun ”huomattava yleinen etu sitä vaatii”. Neuvosto on Lehtolan mukaan esimerkiksi hi-virusta tarkoituksellisesti levittäneen miehen oikeusjutun yhteydessä katsonut hyväksyttäväksi ja yleisen edun mukaiseksi nimen julkaisemisen, perusteenaan hi-viruksen tartuntariskin vähentäminen. Hän kuitenkin toteaa yleisen edun nimeämisen olevan neuvoston ratkaisukäytännöissä suhteellisen harvinaista, mistä syystä hän katsoo elimen liian usein sivuuttavan yleisen edun vaatimuksen sellaisten eettisten lausumien, kuten vaikka *nimi rikosuutisissa*, kohdalla. Lehtola vetoaa muun muassa henkilötietolakiin, joka määrittelee arkaluontoisiksi ”tiedot yksilön terveydentilasta, sairaudesta ja hoidosta, mutta yhtä lailla tiedot rikoksesta ja rangaistuksesta”.

3.2 Julkisen sanan neuvosto

Suomeen journalistisen alan itsesääntely on rantautunut paljolti Ruotsin vanavedessä. Ruotsiin perustettiin Pressens Opinionsnämnd -lehdistöneuvosto (PON) vuonna 1916 ratkaisemaan millaisia periaatteita julkaisemisessa tulisi noudattaa. PON on osallistujilleen vapaaehtoinen elin, jonka toimintaan ottavat osaa kolmikantaperiaatteen mukaisesti sanoma- ja aikakauslehtikustantajat, työntekijät ja muut sanomalehtijulkaisun ammattilaiset sekä yleisön edustajat. Se toimi esikuvana Suomessa vuonna 1927 perustetulle Sanomalehdistön Kunnioikeustolle ja sitä seuranneelle Julkisen Sanan neuvostolle vuonna 1968. (Mäntylä, 2008, 30–31.) Neuvoston perustamiseen katsottiin vaikuttaneen suuresti Hymy-lehden ja sen kilpailijoiden kirjoittelun, mikä nostatti julkisuudessa vaatimuksia yksityiselämän suojan parantamisesta (Tiilikka, 2008, 70).

Ruotsalaisesta mallista poiketen Suomessa journalistisen alan itsesääntelyelin ei ole koskaan voinut periä langettavan päätöksen saaneilta tahoilta sakkoja tai vastaavia rahallisia korvauksia. Suomen mallissa jäsenistö muodostui alkuun silloisen Suomen Sanomalehtimiesten Liiton (nyk. Journalistiliitto) edustajista. Elinin tehtävä oli vuonna 1927 hyväksytyjen sääntöjen puitteissa ottaa kantaa journalismin tai sen harjoittajien uskottavuutta mahdollisesti heikentäviin tapauksiin. Julkisen Sanan neuvoston perustaminen joulukuussa 1968 toi mukaan myös yleisön edustajat ja malli kehittyi Ruotsin hengessä nykyiseen olomuotoonsa. Kolmanneksen jäsenistä muodostavat toimittajajärjestöt, toisen kolmanneksen julkaisijat ja kustantajat ja viimeisen yleisön edustajat. Perustamisen jälkeen osallistuvien järjestöjen kokoonpano on vaihdellut, mutta kolmikantaperiaate on säilynyt. (Mäntylä 2008, 30–43).

Julkisen Sanan neuvosto määrittelee verkkosivuillaan¹⁰ perustehtäväkseen hyvän journalistisen tavan tulkitsemisen sekä sananvapauden puolustamisen. Neuvosto ottaa aiheita käsittelyyn sille tehtyjen ilmoitusten perusteella, mutta voi ottaa periaatteellisesti tärkeäksi kokemansa aiheen käsittelyyn myös omasta aloitteestaan. Ellei kantelua ole tehty itse, siihen tarvitaan yleensä asianosaisen suostumus. Ratkaisut tehdään sillä hetkellä voimassa olevien journalistin ohjeiden perusteella, mutta tulkintaa ohjaavat myös muut ”vakiintuneet hyvän journalistisen tavan periaatteet”. Neuvostolle voi tehdä kantelun kuka tahansa, joka katsoo sopimukseen kuuluvan välineen rikkoneen journalismin perusperiaatteita. Mahdolliset langettavat päätökset on julkaistava päätöksen alaisessa tiedotusvälineessä tai muutoin ne toimitetaan julkisuuteen Neuvoston toimesta.

¹⁰ Kts. JSN:n verkkosivu: <http://www.jsn.fi/jsn/jsn/>

4 LÄHDESUOJA

4.1 Lähdesuojan historia ja syntyolosuhteet

Pohjoismaisen lainsäädännön ja käytäntöjen vaikutus lähdesuojan muodostumiseen Suomessa on ollut voimakas. Lehdistön anonymiteettioikeutta selvittäneen komitean mietinnössä vuodelta 1965 todetaan, että Suomen tulisi ottaa mallia esimerkiksi Ruotsista, Norjasta tai Tanskasta päivittääkseen sananvapautta koskevan lainsäädännön asianmukaiselle, hallituksen esittämälle tasolle. Komitea perustettiin ottamaan selvää ja tekemään ehdotus lähdesuojan parhaasta toteuttamismuodosta suomalaisessa lainsäädännössä. Jo tuolloin nousi esiin kysymys television ja radion suhteesta kaavailtuun lakiuudistukseen, mutta mietinnössä nämä mediavälineet rajattiin tarkastelun ulkopuolelle keskittyen *lehdistön* tarpeeseen salata lähteensä merkittävän yhteiskunnallisen tiedon esiin tuomiseksi. (KM 1965, 1–2.) Radio ja televisio saatettiin lähdesuojan piiriin lakimuutoksella vasta vuonna 1971 (Mäntylä 2011, 32).

Jo ennen komitean asettamista lähdesuojasta käytiin periaatteellista keskustelua sananvapauden edistäjänä. Mäntylä viittaa projektiraportissa professori Kaarlo Kairaan suomalaisen lähdesuojan isähahmona, perusteenaan muun muassa Kairan pohjoismaisessa lakimieskonferenssissa vuonna 1954 pitämä puheenvuoro, jossa tuotiin esiin suomalaisen lainsäädännön jälkeenjääneisyys lähdesuojan osalta. Kaira perusteli lähdesuojan merkitystä yleisön tiedonsaantioikeudella demokraattisen yhteiskunnan ja sananvapauden nimissä. Pyrkimyksistään huolimatta myös Kaira näki lähdesuojassa vahvan väärinkäyttöpotentiaalin anonymiteetin mahdollistamien viihteellisten ja taloudellisten hyötynäkökulmien vuoksi. (Kaira 1954; tässä Mäntylä 2011, 31.)

Lähdesuojan vakiintuminen Suomen lainsäädäntöön ajoittuu lopulta 1960-luvun puoliväliin. Varsinainen lähtölaukaus tapahtui 12.4.1965, jolloin oikeusministeriö asetti toimikunnan tutkimaan, kuinka lehdistön oikeus olla ilmaisematta uutislähdettään olisi lainsäädännössä turvattava. Lehdistön anonymiteettioikeustoimikunnan puheenjohtajana toimi sananvapausasioihin laajasti perehtynyt oikeusministeriön kansliapäällikkö Olavi Merimaa, sekä varsinaisina jäseninä lainsäädäntöneuvos Henry Ådahl ja toimittaja, lainsäädäntöopin kandidaatti Lars Bruun. Ryhmä hyödynsi selvitystyössään muun muassa lainsäädännön ja poliisitoimen asiantuntijoita sekä toimittajakunnan edustajia. (KM 1965, 1; Mäntylä 2011, 31.)

4.1.1 Lehdistön anonymiteettisuoja luomassa

Kiintoisa näkökulma lähdesuojan ydinajatukseseen nousee jo mietinnön alkusivuilta, joissa viitataan komitean näkemykseen lehdistön yhteiskunnallisesta tehtävästä:

”Koska hallituksen käsityksen mukaan lehdistön tehtävänä on, paitsi tavanomaisten uutisten välittäminen, tuoda julki yhteiskunnassa vallitsevia epäkohtia ja asiallisessa mielessä arvostella viranomaisten toimintaa ja kun tämän tarkoituksensa saavuttaminen voi vaarantua, jollei sillä ole oikeutta suojata lähteitään, Hallitus katsoo, että lehdistön oikeus olisi tässä suhteessa lainsäädäntöteitse turvattu.” (KM 1965, 3)

Komitea toi tällä lausumalla hyvin ilmeiseksi ajatuksen lehdistön roolista vallan vahtikoirana, mutta ankkuroi samalla hallituksen esityksen mukaisen lähdesuojan jo sen ensimmäisiltä nimenomaan lehdistön oikeudeksi, ei niinkään potentiaalisten lähteiden suojaksi. Tämä oli ja on yhä merkittävä ero esimerkiksi Ruotsin lainsäädäntöön, jossa lähdesuoja määritellään nimenomaan lähteen oikeudeksi (Mäntylä 2011, 32).

Komitea perusteli tarvetta lähdesuojalle lehdistön tärkeällä asemalla uutisten välittäjänä. Lähtökohtana oli uutislähteiden halu pysyä tuntemattomina, jota lehdistön tulisi heidän anonymiteettiään varjelemalla tukea, jotta uutislähteiden moninaisuus ja lähteiden luotto lehtimiehiin säilyisi myös mikäli tiedonanto käynnistäisi oikeusprosessin. Ennen mietinnön antamista journalisteilla ei katsottu olevan mahdollisuutta lähteiden salaamiseen. Mietinnön mukaan anonymiteettisuoja oli varsinaisesti käsitelty vain painovapauslaissa, jonka 11 §:n mukaan

”kirjanpainaja ei saa ilman tekijän lupaa panna painokirjoitukseen hänen nimeään, eikä julkaisija, kustantaja tai kirjanpainaja saa muutenkaan luvatta ilmaista hänen nimeään, painokirjoituksen sisällyksestä nostetun syytteen sitä aiheuttamatta.” (KM 1965, 3–4)

Myös väärän henkilön nimen ilmoittaminen tekijän, julkaisijan tai kustantajan nimeksi (kirjanpainajan toimesta) saattoi johtaa sakkorangaistukseen. Painovapauslain 31 §:n mukaan painokirjoituksen sisällyksestä vastasivat tahot, joita voitaisiin pitää rikoslain mukaan osallisina. (KM 1965, 3–4.) Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että aikakautisen painokirjoituksen päätoimittaja oli pääsääntöisesti vastuussa painokirjoituksen sisällöstä eli hän saattoi syytetyn asemaan joutuessaan suojella kirjoittajan nimeä, mutta joutui kantamaan vastuun yksin.

4.1.2 Tietolähteen asema ammattisalaisuutena

Komitean mietinnössä pohdinta lähdesuojan säännöksistä liittyi paljolti jo olemassa oleviin salassapitosäädöksiin sekä prosessioikeuden säännöksiin todistajan velvollisuudesta kertoa tiedossaan olevista seikoista. Muun muassa virkamiehillä oli kielto todistaa asioista, jotka lukeutuvat salassa pidettäviin asioihin esimerkiksi valtion turvallisuuden tai etujen vuoksi. Aivan kuten esimerkiksi lääkäri, apteekkari tai kätilö olivat ammatinsa vuoksi erikoisasemassa ja siksi velvoitettuja vaikenemaan sen perusteella saaduista luottamuksellisista tiedoista. Salassapitovelvollisuuden piiriin kuuluvista asioista saatettiin kuitenkin velvoittaa todistamaan, mikäli virallinen syyttäjä ajoi syytettä rikoksesta, josta saattaisi seurata rangaistuksena kuritushuonetta kuusi vuotta tai enemmän. Edellisten lisäksi todistaja saattoi kieltäytyä todistamasta asiassa, mikäli hän ei voinut antaa todistusta asettamatta syytteen vaaraan itseään tai lähiomaistaan, tai todistus voisi johtaa liike- tai ammattisalaisuuden paljastumiseen. Tällaisissa oloissa todistajaa oli lupa kuulustella vain erittäin tärkeiden syiden niin vaatiessa. (KM 1965, 3–4.)

Komitea piti kyseenalaisena voisiko toimittajan tietolähdettä pitää sellaisenaan ammattisalaisuutena, mutta katsoi, että mikäli toimittaja/toimituksen ja lähteen välillä vallitsi ”pitkäaikaiseen yhteistoimintaan ja molemminpuoliseen luottamukseen perustuva tietosuhde”, voitaisiin se katsoa ammattisalaisuuden piiriin kuuluvaksi. Satunnaiset lähteet jäivät tämän määritelmän ulkopuolelle. Vallitsevaa lainsäädäntöä ammattisalaisuuden osalta ei kuitenkaan nähty sellaisenaan riittäväksi anonymiteettisuojan kannalta. (KM 1965, 5–6.)

4.1.3 Oikeus vai velvollisuus?

Ammattisalaisuuden ohella keskeiseksi kysymykseksi nousi, olisiko lehtimiesten anonymiteettisuoja koskevissa säännöksissä määriteltävä salassapitovelvollisuus vai todistajana oloa koskeva salassapito-oikeus. Komitea näki salassapitovelvollisuuden pääasialliseksi tarkoitukseksi yksityisen henkilön etujen suojaamisen esimerkiksi lääkäri–potilas -suhteessa, kun taas anonymiteettisuojan pääpainon tulisi olla ”yhteiskunnan tiedotustarvetta palvelevan lehdistön” vapauden ja toiminnan jatkuvuuden turvaamisessa. Komitea katsoi saavuttavansa parhaan tuloksen perustamalla anonymiteettisuoja koskevat säännökset salassapito-oikeuteen, ja liittämällä ne oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 24 §:ään, joka sisälsi jo valmiiksi säännöksiä salassapito-oikeuden sekä liike- ja ammattisalaisuuden osalta. (KM 1965, 10.)

Jo tuolloin rajattiin todistajan oikeus kieltäytyä vastaamasta kirjoituksen laatijaa tai tiedonantajaa koskeviin kysymyksiin niihin henkilöihin, joilla olisi asemansa vuoksi mahdollista saada tieto edellä mainituista seikoista. Tällaisiksi henkilöiksi laskettiin aikakautisen painokirjoituksen julkaisija, päätoimittaja, kustantaja ja kirjanpainaja, sekä henkilö, joka on saanut tämänkaltaista tietoa ollessaan edellä mainittujen tahojen palveluksessa. Uutistoimistojen katsottiin jäävän kaavaillun anonymiteettisuojaan ulkopuolelle. (KM 1965, 10–11.)

Mainituin perustein komitea ehdotti mietinnössään, että aikakautisen painokirjoituksen julkaisija, päätoimittaja, kustantaja tai kirjanpainaja saisi oikeuden kieltäytyä vastaamasta kirjoituksen tai tiedonannon laatijaa tai niiden takana olevien tietojen antajaa koskeviin kysymyksiin, samoin kuin kysymyksiin, joihin ei voisi vastata paljastamatta tiedon antajaa tai laatijaa. Komitea kuitenkin totesi, että niin julkisen kuin yksityisenkin edun kannalta oikeus ei voinut olla ehdoton, vaan se olisi pyrittävä rajaamaan vain välttämättömiin tapauksiin, jotta ei tultais rajoitteeksi ”tiedotusvapautta, joka muodostaa perustan vapaalle uutisten välitykselle ja mielipiteiden muodostukselle yhteiskunnassa”. Esimerkkiä haettiin muun muassa oikeudenkäymiskaaren 17 luvusta, jossa määriteltiin salassapitovelvollisen todistajan velvoitteesta todistaa tietyissä olosuhteissa. ”Voimakkaat julkiset ja yksityiset edut” katsottiin riittäväksi perusteeksi rajoittaa lähdesuojaa myös silloin kun lehtimies saisi tietoonsa sellaista, mistä tietojen antaja on salassapitovelvollinen. Komitea kuitenkin kehotti tuomioistuimia harkitsemaan erikseen, onko riittäviä perusteita velvoittaa lehtimiestä lähteidensä paljastamiseen, vai saataisiinko asiaa muulla tavoin selvitettyksi. Toimittajan velvoittaminen todistamaan saattaisi olla tarpeellista esimerkiksi syyttömän tuomitsemiselta välttymiseksi. (KM 1965, 12–14.)

Mietinnössä pohdittiin myös rajoitusten alaan liittyviä yhteiskunnallisia puolia. Komitea tunnusti, että salassapitovelvollisuuden alaisen tiedon suhteen on kiinnitettävä huomiota myös siihen, onko asian yleisön tietoon saattaminen tapahtunut ”yleiseltä merkitykseltään hyväksyttävässä tarkoituksessa vai onko sen kautta vain aikaansaatu vahinkoa”. Sen mukaan ensimmäisessä tarkoituksessa tietolähteen paljastamiselle olisi asetettava huomattavasti ankarammat vaatimukset. (KM 1965, 14.)

Ennen kaikkea komitea totesi mietinnössään tietolähteen salassa pysymisen olevan lehdistön oma etu, joten lehdistön piirissä pystyttäisiin parhaiten luomaan sellaiset ammatilliset säännöt, joita lehtimiehen tulisi noudattaa suojellessaan lähteidensä anonymiteettiä. Maininta liittyi muun muassa painovapauslain ja oikeudenkäymiskaaren silloisiin määräyksiin, jotka velvoittivat esimerkiksi kirjanpainajaa siten, ettei näillä ollut ilman

tekijän lupaa mahdollisuutta laittaa painokirjoitukseen tämän nimeä. Uuden lain myötä kirjanpainajia, julkaisijoita ja kustantajia koskenut salassapitovelvollisuus kumottiin. (KM 1965, 14.)

4.2 Journalistin ohjeet ja lähdesuojan kehitys ammattikäytäntönä

Pohjan Julkisen Sanan neuvoston päätöksille muodostavat Journalistin ohjeiden muotoon puettu alan oma eettinen koodisto, jota on ylläpidetty hyvän lehtimiestavan ohjenuorana jo 1950-luvun lopulta lähtien. Koodiston syntyessä Suomessa käytiin vasta keskustelua lähdesuojan tarpeellisuudesta ja merkityksestä, eikä sen ensimmäisessä versiossa nähty vielä mainintaa luottamuksellisten lähteiden käytöstä, sillä kotimainen lainsäädäntökään ei sitä vielä tuntenut.

Ohjeet julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1957 nimellä ”Etikettisäännöt Suomen sanomalehtimiehille”¹¹. Ne käsittivät tiiviitä suosituksia muun muassa uutisaiheiden käsittelystä, ihmisten yksityiselämän suojasta, rikosasioiden käsittelystä sekä uutisprosessin huolellisuudesta lukijan luottamuksen ylläpitämiseksi.

Ensimmäisten etikettisääntöjen jälkeen koodistoa on päivitetty säännöllisesti, keskimäärin kymmenen vuoden välein. Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti ohjeiden kehitystä ensimmäisestä lähdesuojan sisältäneestä julkaisusta nykypäivään.

4.2.1 Lehtimiehen ohjeet 1968

Ensimmäisiin ohjeisiin verrattuna vuonna 1968 voimaan tulleet Lehtimiehen ohjeet¹² muodostivat jo huomattavasti aiempaa laajemman kokonaisuuden, jonka pohjana esiteltiin journalistin kannalta keskeiset kohdat muun muassa painovapauslaista, oikeudenkäymiskaaresta, kunnianloukkausrikoksista ja tekijänoikeudesta. Ohjeen alkusanoissa määriteltiin lehtimiehen vastuun perustaksi voimassaoleva laki ja hyvä lehtimiestapa. Alakategorioina lainsäädännön ohella ohjeessa olivat oikeudenmukaisuus, yksityinen etu, yleinen etu, nimensuoja, suhteet ulkomaavaltioihin ja valtion turvallisuus, kuvat sekä ammatillinen vastuu. Lain hengen mukaisesti myös lähdesuoja oli huomioitu viimeisessä, ammatillista vastuuta käsittelevässä osiossa:

¹¹ Etikettisäännöt Suomen sanomalehtimiehille 1957, www.jsn.fi

¹² Lehtimiehen ohjeet 1968, www.jsn.fi

”Älä paljasta uutislähdettä kun tieto on luottamuksellinen. Älä muutoinkaan paljasta uutislähdettä, ellei sitä vaadi suuri yleinen etu tai vaara, että syytön joutuisi kärsimään. Muista, että sinulla on laillinen oikeus, mutta ei laillista velvollisuutta uutislähteesi salassa pitämiseen.”

Lähteisiin liittyvää luotettavuuden ja uskottavuuden problematiikkaa oli myös käsitelty:

”Käytä vain luotettavia lähteitä. Älä usko kaikkea, mitä sinulle kerrotaan. Älä anna lukijoillesi väärää kuvaa lähteitteesi arvosta.”

Tiedon luottamuksellisuutta kehoitettiin siis kunnioittamaan, mutta toimittajan vakaata harkintaa ja lähdekritiikkiä käyttäen. Lehtimiehelle asetettiin ”oikeus, mutta ei laillista velvollisuutta” lähdesuojan käyttöön. Sanamuodot tuntuvat nykypäivänä melko varovaisilta, mutta lähdesuoja oli lainsäädännössä tuolloin hyvin tuore, eikä sen käytön tosiasiallisista seurauksista tai lieveilmiöistä voinut olla vielä paljoa kokemusta.

4.2.2 Lehtimiehen ohjeet 1976

Vuoden 1976 Lehtimiehen ohjeista¹³ olivat viittaukset lainsäädäntöön jääneet jo pois, mutta ohjeiden alussa käsiteltiin lehtimiehen työn keskeisiä periaatteita sekä hyvää lehtimiestapaa, jonka tulkitsijana toimisi Julkisen Sanan Neuvosto. Lakitekstin kontekstin sijaan painotettiin lehtimiehen omaa harkintavaltaa ja -velvollisuutta sekä neuvoston tulkintoja. Lainkohtia ei oltu kuitenkaan hylätty kokonaan, vaan ne oli sijoitettu kunkin osion loppuun omaksi ”huomioita”-kohdakseen, jossa avattiin tarkemmin lainsäädäntöön liittyviä reunaehtoja.

Aiempien ohjeiden tapaan ohjeissa ei myöskään eroteltu tekstiä ja kuvaa, vaan niiden soveltamisalan katsottiin koskevan nyt kaikkea toimituksellista aineistoa. Omat kategoriansa olivat saaneet oikeat tiedot, oikaisu ja vastine, yksityinen etu, syytökset ja kantelet sekä ammatillinen asema.

Juuri ammatillista asemaa käsittelevään osioon oli sijoitettu lyhyt maininta siitä, että luottamuksellisen tiedon antajaa olisi suojattava. Sääntöä täydentävässä huomautuksessa muistutettiin, että uutislähteen salassapito-oikeudesta säädettiin Oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa.

Lähdesuojaa käsittelevä osa oli edellisestä versiosta typistynyt hyvin lyhyeen toteamukseen, jonka sanamuodossa oli nyt tiettyä ehdottomuutta (”Luottamuksellisen tiedon antajaa on suojattava.”), ikään kuin se ei vaatisi enää selityksiä tai avauksia. Lähdesuoja

¹³ Lehtimiehen ohjeet 1976, www.jsn.fi

tuntui löytäneen oman paikkansa ammattikäytännönä ja luottamuksellisen tiedon mahdollistajana, omien oikeudellisten määritelmiensä puitteissa. Tietojen oikeellisuutta käsittelevässä osassa kehoitettiin kuitenkin vielä suhtautumaan kriittisesti tietolähteisiin.

4.2.3 Lehtimiehen ohjeet 1983

Vuonna 1983¹⁴ uusittuihin ohjeisiin oli tällä kertaa tuotu kokonaan oma osionsa tietojen hankkimiselle. Siellä todettiin ytimekkäästi:

”Luottamuksellisten tietojen antajaa on suojattava. Tiedotusvälineessä esiintyvän henkilöllisyyttä tai hänen käyttämäänsä nimimerkkiä ei saa luvatta paljastaa.”

Lähteiden luottamuksellisuus oli esiintynyt jo kahdessa aiemmassa ohjeiston versiossa, mutta vuoden 1983 päivityksessä nimimerkin paljastaminen esiintyi ensimmäistä kertaa. On vaikea olla ajattelematta, ettei sanavalintaan ja linjaukseen olisi vaikuttanut jollain tapaa vuonna 1981 julkaistu Tamminiemen pesänjakajat -teos, jossa spekulointi rehevän huumorin varjolla presidentti Urho Kekkosen mahdollisilla seuraajilla tulevissa presidentinvaaleissa. Nimimerkillä ”Lauantaiseura” esiintyneiden toimittajien nimet päätyivät nimittäin julkisuuteen WSOY:n kustannusjohtajan Hannu Tarmion paljastuksen seurauksena. Käsikirjoitusta oli tarjottu WSOY:lle, mutta sopimuksen rauettua kirjan kustansi lopulta Kustannus-Vaihe Ky. Lähdesuoja koski oikeudellisesti vain aikakautisia julkaisuja, mutta paljastumisen johdosta erotetuksi tullut toimittaja Aarno Laitinen esitti julkisuudessa Tarmion rikkoneen kirjoittajien ja kustannusyhtiön välistä sopimusta siitä, että nimiä ei paljastettaisi vaikka kustannussopimus raukeaisikin.¹⁵ Kenties periaatteellisella lausumalla nimimerkin suojasta haluttiin varautua jollain tapaa vastaaviin tilanteisiin tulevaisuudessa. Kekkosen aikakausi kun oli ilmeisen hedelmällistä nimimerkkikirjoittelun aikaa jo edesmenneen presidentin omien, sanomalehdistössä kuuluisiksi tulleiden nimimerkkien kautta. Nyt maininnalla sisällytettiin nimimerkillä kirjoittavat tahot luottamuksellisiin lähteisiin, joita hyvän lehtimiestavan mukaan olisi suojattava, ellei lähde tai nimimerkki ollut antanut suostumustaan paljastamiselle.

Siinä missä lähteen suojaaminen oli saanut uusia ulottuvuuksia, ohjeiden lainopillista kiinnitystä oli kavennettu. Voimassaolevaan lainsäädäntöön viitattiin enää aivan ohjeiden lopussa, erillisessä *huomautuksia*-kohdassa. Siinä määriteltiin hyvän toimittajan tuntevan alaansa liittyvän keskeisen lainsäädännön, ”virallismääräykset”. Huomion

¹⁴ Lehtimiehen ohjeet 1983, www.jsn.fi

¹⁵ Kts. esim. Tamminiemen pesänjakajat (8. ja viimeinen painos)

olivat saaneet myös alan työehtosopimusten muodostamat puitteet sekä esimerkiksi lehtien ”määritelty linja”. Nähtävissä oli myös tendenssi kohti eettisen sääntelyn ja hyvän lehtimiestavan avaamista ja ammatillisen etiikan merkityksen pohdintaa.

4.2.4 Journalistin ohjeet 1992

Vuonna 1992 tehdyssä päivityksessä Lehtimiehen ohjeet olivat muuttuneet Journalistin ohjeiksi¹⁶ ja johdantoon lisätty muun muassa seuraava lauselmä:

”Journalistin ohjeet koskevat kaikkea journalistista työtä välineestä riippumatta. Ne eivät kuitenkaan kata kaikkia tilanteita. Julkisen sanan neuvoston päätökset ja periaatelauselmät tulkitsevat ja täydentävät näitä ohjeita.”

Muuttunut ja alati muuttuva mediamaisema vaati kehitystä myös sen suhteen, miten toimittajuus ymmärrettiin.

Lainsäädäntöä koskeva viittaus oli ohjeissa typistynyt entisestään. Nyt hyvään tapaan katsottiin kuuluvan, että journalisti tuntee ”tärkeimmät työhönsä liittyvät lait, asetukset, kansainväliset sopimukset ja päätöslauselmat”. Alati lyhentynyt viittaus lain asettamiin reunaehtoihin ei toki nimenomaisesti vähättele oikeudellisten seikkojen merkitystä, vaan enemmänkin se tuntuisi muodostavan niin itsestään selvän viitekehyksen työlle, ettei erillisiä viittauksia lainkohtiin katsottu enää tarpeelliseksi. Toisaalta myös kotimainen lainsäädäntö lienee kehittyneen vuosikymmenten saatossa niin, ettei kaiken journalistiseen alaan liittyvän relevantin sääntelyn avaaminen enää ollut realistisesti mahdollista.

Lähdesuoja puolestaan esiintyi edelleen tietojen hankkimista käsittelevän osion alla.

”Tietolähdettä on suojattava. Luottamuksellisen tiedon antajaa ei saa ilman tämän suostumusta paljastaa. Sama koskee omassa tiedotusvälineessä nimimerkillä tai salanimellä esiintyvää henkilöä.”

Nimimerkin suojaaminen nostettiin siis edelleen sääntöihin. Tietolähteen suojaaminen oli edelleen ehdotonta, mutta aiemman ohjeiston ilmaus *luvatta* kuului nyt ”*ilman tämän suostumusta*”. Kenties sanamuodon muutos oli pieni myönnytys sen suuntaan, että erilaisten motiivien viidakossa journalistilla voisi tulla vastaan tilanteita, jossa lähteen nimi piti voida kertoa – ainakin tämän omalla suostumuksella. Maininta lähteen suostumuksesta on toiminut ehkä myös muistutuksena siitä, että lähdesuojaa ei tule myöntää

¹⁶ Journalistin ohjeet 1992, www.jsn.fi

vailla pätevää syytä, sillä sen jälkeen suojaamista pidetään ehdottomana hyveenä. Tästä saattaa kertoa myös se, että tietojen oikeellisuutta käsittelevän alaotsikon alla kriittisyyttä lähteitä kohtaan oli avattu entisestään ja ohjeessa oli erikseen korostettu lähteellä voivan olla kiistanalaisessa asiassa myös henkilökohtaisia intressejä tai jopa vahingoittamistarkoitus. Vuoden 1983 ohjeissa sanamuoto lähinnä ohjasi toimittajaa tarkistamaan kiistanalaisissa aiheissa esitettyjen väitteiden todenperäisyyden, mutta kyseenalaisia motiiveja ei oltu erikseen painotettu.

4.2.5 Journalistin ohjeet 2005

Vuonna 2005 julkaistiin jälleen uusi versio Journalistin ohjeista¹⁷. Tällä kertaa johdannossa muistutettiin ohjeiden olevan laadittu vain ja ainoastaan alan eettistä itsesääntelyä varten:

”Ohjeet koskevat kaikkea journalistista työtä. Ne on laadittu vain alan itsesääntelyä varten. Ohjeita ei ole tarkoitettu käytettäväksi rikos- tai vahingonkorvausvastuun perusteena”.

Lisäyksen taustalla lienevät olleen 2000-luvun taitteessa esiin nousseet tapaukset, joissa jotkin tuomioistuimet olivat vahingonkorvauksia tai muita rangaistuksia koskevissa päätöksissään vedonneet Journalistin ohjeisiin ja niiden perusteella tehtyihin JSN:n päätöksiin, ikään kuin JSN olisi tuomioistuimen esiaste ja sen päätökset ennakkoratkaisuja (Mäntylä, 2008, 63). Tuolloin useat mediat esittivät huolensa kehityksestä, sillä itsesääntelyssä oli monella tapaa korkeampi vaatimustaso kuin lainsäädännössä, jolloin alan itsesääntelyn omaksuminen lain tulkintaan voisi näivettää journalismin sisäisten pelisääntöjen kehitystä (Tiilikka, 2008, 74). Ilmeisesti useissa tiedotusvälineissä koettiin, että tämä saattaisi hämärtää lainsäädännön ja itsesääntelyn rajaa, ja käytäntö tulkittiin Julkisen sanan neuvostossa sananvapauden kannalta ongelmalliseksi. Tiilikka on jälkikäteen arvellut huolen ylimitoitetuksi, sillä kohun nostaneita päätöksiä muutettiin sittemmin, eikä hänen mukaansa ollut myöskään varmaa, että päätöksissä esiintyneet viittaukset hyvään journalistiseen tapaan olisi nimenomaisesti tarkoitettu viittauksiksi JSN:n päätöstoimintaan tai Journalistin ohjeisiin. Tiilikan mukaan kyseessä saattoi olla myös aivan tuomioistuimen omaan harkintaan perustuva arvio journalistin huolellisesta ammatillisesta harkinnasta. (2008, 74.)

¹⁷ Journalistin ohjeet 2005, www.jsn.fi

Mäntylä kuvaa, että ohjeissa annettu lauselmä sai jonkinlaisen täyttymyksen Iisalmen käräjä-oikeuden päätöksessä vuonna 2005, jolloin oikeusistuimien totesi kunnianloukkausta koskeneen päätöksen perusteluissa, etteivät Journalistin ohjeet olleet tarkoitettu syyttäjän tai tuomioistuimen apuvälineeksi, vaan alan itsesääntelyyn. Mäntylän mukaan tämän jälkeen ei ole esiintynyt tapauksia, joissa ohjeita olisi käytetty tuomion perusteena. (Mäntylä, 2008, 196.)

Ohjeiden oikeudellista asemaa koskevan lisäyksen ohella mielenkiintoisen muutoksen toi myös lähdesuojan muuttunut asema vuoden 2005 päivityksessä. Tietolähteen suojaaminen oli nimittäin lieventynyt toimittajan ammatillisesta velvollisuudesta oikeudeksi. Muotoilu kuului nyt näin:

”Journalistilla on oikeus pitää tietoja luottamuksellisesti antaneen henkilöllisyys salassa. Toimituksen on kunnioitettava tätä periaatetta.”

Enää ei mainittu lähteiden suostumusta tai kehoitettu yksiselitteisesti suojaamaan lähdettä. Luottamuksellisen tiedon antajan asema näytti heikentyneen alan eettisissä periaatteissa. Tiilikka (2011) arveli muutoksen liittyneen mahdollisuuteen, että lähde antaisi hyötymis- tai vahingoittamistarkoituksessa vääriä tietoja toimittajalle, jolloin toimittajalla ei ohjeiden mukaan olisi enää velvollisuutta suojata tätä (Mt. 2011, 21).

4.2.6 Journalistin ohjeet 2011

Viimeisin päivitys Journalistin ohjeisiin on tehty vuonna 2011¹⁸. Tässä uudistuksessa näkyy lähteiden käytöstä käyty moniääninen keskustelu, kuten varmasti myös lähdesuojaprojektin tutkimien tapausten vaikutus, sillä lähdesuojaa koskevaan lausekkeeseen on lisätty kehoitus avata yleisölle sitä, kuinka saatujen tietojen oikeellisuus on pyritty varmistamaan:

”Journalistilla on oikeus ja velvollisuus pitää tietoja luottamuksellisesti antaneen henkilöllisyys salassa siten kuin lähteen kanssa on sovittu.

Jos yhteiskunnallisesti merkittävien tietojen julkaisusta aiheutuu erittäin kielteistä julkisuutta, toimituksen on suotavaa avata yleisölle, miten nimetömän lähteen ja siltä hankittujen tietojen luotettavuus on varmistettu.”

Journalistin oikeuden rinnalle nostettiin jälleen ammatillinen velvollisuus. Lähdesuojaprojektin tutkimusraportissa Tiilikka linjaakin lähdesuojan olevan tiedon ilmaisijan oikeuden lisäksi myös tärkeä suoja tietolähteelle (2011, 22).

¹⁸ Journalistin ohjeet 2011, www.jsn.fi

Toisaalta ohjeiden uudistamisen aikaan käytiin julkisuudessa kiivasta keskustelua mahdollisesta muutoksesta pakkokeinolakiin, erityisesti lähdesuojaa koskevien murtamisperusteiden kannalta. Taustalla oli oikeusministeriön toimikunnan ehdotus siitä, että lähdesuoja voitaisiin murtaa jo esitutkinnassa, jos tiedon vuotajan syyllistyminen salassapitorikokseen katsottaisiin todennäköiseksi. Asian puolesta puhui julkisuudessa erityisen näkyvästi poliisiylijohdaja Mikko Paatero, joka penäsi poliisille parempia valmiuksia selvittää jo esitutkintavaiheessa tietovuotoja salassa pidettävistä aiheista. Lähdesuojan kaventamista perusteltiin muun muassa Alpo Rusin tapauksella, jossa lähdesuojan tähden jäi epäselväksi, oliko Rusia koskeva suojelupoliisin aineisto vuodettu lainvastaisesti. (kts. esim. Journalisti 24.9.2009; Tiilikka 2011, 26–29.)

4.3 Lähdesuoja nykypäivänä

Lähdesuoja muodostaa yhden sananvapauden tärkeimmistä elementeistä. Sananvapaus merkitsee toisaalta oikeutta levittää tietoa ja mielipiteitä, ja toisaalta taas oikeutta vastaanottaa erilaisia tietoja, mielipiteitä ja viestejä. Lähdesuojan tehtävä on turvata tiedon hankintaa, julkaisemista ja vastaanottoa. (Tiilikka 2010, 48.) Sananvapauslakiesityksen perusteluissa lähdesuojaan sisältyvät oikeudet on kiinnitetty vahvasti osaksi julkista keskustelua, vapaata tiedonvälitystä ja vallankäytön arvostelua. Ilman nimettömyyden tai nimimerkin antamaa suojaa yhteisön sisäiset riippuvuussuhteet saattaisivat estää kansalaisia osallistumasta julkiseen keskusteluun. (Ollila 2004, 221.)

Tiilikka luonnehtii lähdesuojaa sananvapauden ydinalueelle kuuluvan yhteiskunnallisen keskustelun ja vallankäytön valvonnan turvaajaksi. Yhteisen julkisuuden ylläpitämisen lisäksi lähdesuojaa hyödynnetään usein myös mediaviihhteessä juorujen ja muiden kohu-uutisten hankinnassa. Lähdesuoja edesauttaa siis monenlaisten tietojen sekä poikkeavien mielipiteiden tuomista julkisuuteen journalismin tavanomaisten lähteiden ohella. (Tiilikka 2008, 34; Tiilikka 2011, 18.)

Käsitteenä lähdesuojalla viitataan yleensä journalistin oikeuteen kieltäytyä paljastamasta tietolähdettään. Todistajana tällä on oikeus kieltäytyä vastaamasta kysymyksiin, joihin vastaaminen voisi paljastaa tietojen alkuperän. Yleisesti ottaen todistaja on aina velvollinen vastaamaan hänelle esitettyihin kysymyksiin totuudenmukaisesti, kun taas rikoksesta epäillyllä tai syytetyllä ei ole velvollisuutta vastata hänelle esitettyihin kysymyksiin lainkaan. Todistusvelvollisuudesta johtuen lähdesuojaan vedonnut on velvollinen vastaamaan sellaisiin kysymyksiin, joihin vastaaminen ei johda lähteen paljastumiseen. Lähdesuoja voidaan samoin edellytyksin ulottaa myös asiakirjoihin tiedonantajan

anonymiteetin suojelemiseksi. (Tiilikka 2011, 18-20.)

Lähdesuojasta määritellään sananvapauslain 16 §:ssä seuraavalla tavalla:

”Yleisön saataville toimitetun viestin laatijalla sekä julkaisijalla ja ohjelmatoiminnan harjoittajalla on oikeus olla ilmaisematta, kuka on antanut viestin sisältämät tiedot. Julkaisijalla ja ohjelmatoiminnan harjoittajalla on lisäksi oikeus olla ilmaisematta viestin laatijan henkilöllisyyttä.

Edellä 1 momentissa tarkoitettu oikeus on myös sillä, joka on saanut mainituista seikoista tiedon ollessaan viestin laatijan taikka julkaisijan tai ohjelmatoiminnan harjoittajan palveluksessa.

Velvollisuudesta ilmaista 1 momentissa tarkoitettu tieto esituskinnassa tai oikeudenkäynnissä säädetään erikseen.”¹⁹

Nykymuotoista sananvapauslakia on kutsuttu välineneutraaliksi, sillä oikeus esimerkiksi lähdesuojan käyttöön ulottuu myös muihin kuin alan ammattilaisiin. Kuka tahansa yksityishenkilö on oikeutettu vetoamaan lähdesuojaan kotisivun, blogin tai muun verkkomateriaalin perusteella. Sen sijaan oikeus anonyymiin ilmaisuun koskee yllä esitetyn mukaisesti vain julkaisijaa, ohjelmatoiminnan harjoittajaa sekä näiden palveluksessa olevia henkilöitä. (Tiilikka 2008, 35; Ollila 2004, 221.)

Ammatin puolesta journalistilla tai päätoimittajalla ei ole velvollisuutta lähteen tai kirjoittajan suojaamiseen, joten syytteen vaara on harkittava tilanteen mukaan. Apuna lähteen ja tekijän välisten etujen harkinnassa voivat toimia esimerkiksi Journalistin ohjeet. Käytännössä toimittajat suojaavat tietolähteitään tarkkaan, sillä lähdesuojasta perääntyminen voisi jatkossa hankaloittaa tiedonsaantia. (Tiilikka 2008, 35–36; Ollila 2004, 224.)

Ollila (2004, 225) näkee mahdollisena tilanteen, jossa laajennetun lähdesuojan periaatteella internetissä julkaistu verkkokeskustelu tai viesti kotisivulla voisi vapauttaa henkilön todistamasta oikeudessa. Myös Tiilikka tunnistaa uuden sääntelyn väärinkäyttöpotentiaalin rikosten tai niiden epäilyjen pimittämisessä (Tiilikka 2011, 21).

4.3.1 Lähdesuojan murtaminen

Lähdesuojan murtamisesta säädetään oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 24 §:n 4 momentissa sekä esitutkintalain 27 §:n 3 momentissa. Murtaminen koskee vain rikosta, josta voidaan tuomita vähintään kuudeksi vuodeksi vankeuteen. Oikeudenkäynnissä lähteen

¹⁹ Laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä 460/2003

paljastamista voidaan vaatia myös silloin, kun tiedot on annettu vastoin salassapitovelvollisuutta. Esimerkiksi yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen tai kunnianloukkaus ei ole senkaltainen rikos, jonka selvittämiseksi lähdesuoja voitaisiin murtaa. (Tiilikka 2008, 36–37.)

Lähdesuoja voidaan siis murtaa vain tutkittaessa niin sanottua törkeää rikosta (rangaistus yli kuusi vuotta vankeutta) tai käsiteltäessä syytettä törkeästä rikoksesta tai salassapitorikoksesta. Epäilyssä salassapitorikoksessa lähdesuojan rikkomiseksi ja syytteen nostamiseksi on käytännössä saatava ensin muuta kautta riittävästi näyttöä. Tiilikan mukaan esimerkiksi kunnianloukkauksittelyn yhteydessä ilmennyt epäily salassapitovelvollisuuden rikkomisesta ei voida lähdesuojan murtamisen avulla tutkia, sillä salassapitorikos vaatii oman oikeudenkäyntinsä lähteiden paljastamiseksi. Esitutkintalain 28 §:n 1 momentti määrittelee edellytykseksi, että todistajan tiedot ovat olennaisia syyllisyyden selvittämiseksi tai rikoksella saadun hyödyn poistamiseksi. Ainoastaan niin sanotut avaintodistajat voidaan velvoittaa todistamaan lähdesuojan vastaisesti. (Tiilikka 2008, 37–38.)

Lähdesuojaan liittyy Tiilikan mukaan juridisia riskejä monella tapaa. Esimerkiksi oikeudenkäynnissä toimittajalta voidaan edellyttää riittäviä perusteita väitteille, jotka paikkaansa pitämättöminä loukkaisivat toisen kunniaa. Lähdesuoja saattaa vaikeuttaa tällaisen selvityksen antamista, jolloin tietojen antajaa suojaava toimittaja voi sinänsä totuudellisen uutisoinnin johdosta joutua kunnianloukkauksyytteen kohteeksi. Tiilikka painottaakin toimittajan oikeusturvaa motiivina tietojen tarkistamiselle riippumattomista lähteistä. (Tiilikka 2008, 38.) Aina toisen lähteen hankkiminen ei ole mahdollista, joten toimituksessa saatetaan päättää julkaistusta tiedon yhteiskunnalliseen merkittävyyteen perustuen. Tällaisissa tapauksissa uutisoinnin kohteen ei yleensä uskota tekevän rikosilmoitusta, sillä vastapuoli saattaisi syyllistyä väärään ilmiantoon tietojen pitäessä paikkansa. Tietojen julkaisijalle nimettömien lähteiden käyttö on riski, joten ratkaisu vaatii erityistä varmuutta tietojen paikkansapitävyyden suhteen. Myös uutisoinnin kohteen on harkittava toimensa tarkkaan, jottei tulisi syyllistyneeksi perättömään lausumaan antaessaan väärää tietoa tai salatessaan asiaan kuuluvia seikkoja esitutkinnassa tai oikeuskäsittelyssä. Myös aiheettomat korvausvaatimukset voivat tuottaa syytteen petoksesta tai sen yrityksestä. (Tiilikka 2008, 38–39.)

Uutisoinnin kohteella ei ole oikeudenkäynnissä oikeutta saada selville tietojen lähdettä tai anonyymisti julkaistun artikkelin kirjoittajaa, mikäli nämä ovat lähdesuojan piirissä. Syytösten ollessa erityisen vakavia, saattavat nimettömyyden turvin esitetyt väitteet

aiheuttaa tavallista enemmän kärsimystä lähteen ja sen mahdollisten motiivien arvailun vuoksi. Toisaalta taas yleisö ei välttämättä suhtaudu anonyymisti kerrottuihin tietoihin samalla vakavuudella kuin omalla nimellään esiintyvien lähteiden antamiin tietoihin, joiden uskottavuutta ja taustamotiiveja yleisön on mahdollista arvioida itse. Joissain tapauksissa salanimen käyttö saattaa antaa esitetyille tiedoille nimettömyyttä enemmän painoarvoa, jos yleisö kokee nimimerkin riittävänä takeena tietojen oikeellisuudelle. (Tiilikka 2008, 39; Tiilikka 2010, 48)

4.3.2 Sananvapauslain uudistus – toimittajuuden laajentuma?

Ennen nykyisen sananvapauslain voimaantuloa vuonna 2004 lähdesuoja ei koskenut esimerkiksi kirjoja tai muita kertaluonteisia julkaisuja. Tuolloin lähdesuoja oli rajattu vain aikakautisissa painokirjoituksissa tai yleisradio- ja kaapelilähetystoiminnassa julkaistuille viesteille. Lainsäädännön rajausta perustui siihen, ettei esimerkiksi kirjoilla ollut päätoimittajaa, joka voitaisiin katsoa lain edellyttämäksi vastuunkantajaksi. (Tiilikka 2011, 20.)

Vuonna 2002 perustuslakivaliokunnan käsiteltäväksi jätettiin esitys (He 54/2002)²⁰, jossa ehdotettiin korvattavaksi voimassa olevaa painovapauslakia ja radiovastuulakia, sekä muutettavaksi tiettyä sananvapauden käyttöä käsittelevää lainsäädäntöä²¹, jotta tulevat säännökset soveltuisivat kaikkiin joukkoviestinnän muotoihin riippumatta viestien tallennus-, julkaisu- ja jakelutekniikasta. Lähdesuojan ohella sananvapauslain muutosehdotus sisälsi säännösmuutoksia julkaisu- ja ohjelmatoiminnan harjoittajan velvollisuuksiin, vastine- ja oikaisuoikeuteen, julkaistun viestin sisältöön perustuvaan rikos- ja vahingonkorvausvastuuseen, pakkokeinoihin sekä seuraamus- ja syyteoikeuteen.

Hallituksen esityksestä käy ilmi sananvapauslain uudistuksen olleen varsin pitkä prosessi. Työ sai alkunsa jo vuonna 1993 eduskunnan lakivaliokunnan todettua painovapauslain eräisiin kohtiin liittyneessä mietinnössä²², että lain kokonaisuudistus olisi tarpeellinen koko painosvapauslain ajanmukaistamiseksi. Vuonna 1995 oikeusministeriö asetti toimikunnan (sananvapaustoimikunta) laatimaan ehdotusta uudeksi sananvapauden käyttöä koskeväksi lainsäädännöksi. Komitean loppumietinnössä vuodelta 1997²³ ehdotettiin sananvapauden käyttöä joukkoviestinnässä koskevien säännösten kokoamista

²⁰ Kts. perustuslakivaliokunnan mietintö 14/2002

²¹ mm. oikeudenkäymiskaari, esitutkintalaki, yleisistä syyttäjäistä annettu laki, yksityisyyden suojasta televiestinnässä ja teletoiminnan tietoturvasta annettu laki, valmiuslaki ja puolustustilalaki. Lisäksi esitys sisälsi myös ehdotuksen rikoslain 2 luvun 17 §:n kumoamisesta.

²² LaVM 2/1993, esitys painosvapauslain muuttamisesta ETA-sopimuksen vaatimusten täyttämiseksi

²³ Komiteamietintö 1997:3

yhteen lakiin, joka olisi riippumaton viestin julkaisu- tai jakelutekniikasta. Väline-neutraalia lähtökohtaa pidettiin yleisesti hyvänä, joten oikeusministeriön lainvalmiste-luosastolla annettiin virkamiehistä koostuvan ryhmän tehtäväksi arvioida komitean-mietintöä sekä siitä saatuja lausuntoja siltä kannalta, aiheutuisiko viestintäteknologian kehityksestä tai muista syistä tarvetta tarkistaa toimikunnan tekemiä ehdotuksia, sekä laatia sen pohjalta ehdotuksensa uudeksi laiksi. Työn tueksi teetettiin vertaileva katsaus eräiden muiden maiden sananvapauden käyttöä koskevasta lainsäädännöstä ja hallituk-sen esitykseksi tehdystä luonnoksesta pyydettiin vielä lausunnot yhteensä 27 keskeiseltä taholta (kts. Liite 2.). Lausunnoissa kannatettiin yleisesti vanhan lainsäädännön kumoamista ja kannatettiin uudistuksen lähtökohtana toimivaa joukkoviestinnän mah-dollisimman yhtenäistä sääntelyä viestintävälineestä riippumatta. Hallituksen esitykses-tä käy ilmi, että laajasta kannatuksesta huolimatta selvästi eniten kysymyksiä ja arvoste-lua herättivät verkkojulkaisun tallentamisoikeutta sekä lähdesuojaa koskeneet muutos-ehdotukset.

Prosessin edettyä hallituksen esitykseksi vuonna 2002, myös perustuslakivaliokunnan mietinnössä (14/2002) katsottiin tarpeelliseksi saada aikaan sääntely, jolla korvattaisiin painovapauslain ja radiovastuulain vanhentuneet ja osin perustuslain kannalta ongelmal-liset kohdat. Valiokunta myös katsoi perustelluksi lakiehdotuksen mukaisesti vallitsevan sääntelyn keventämisen sekä tarpeettoman erityissääntelyn välttämisen. Sääntelyllä ha-luttiin pyrkiä välineneutraaliuteen huomioiden kuitenkin viestintävälineiden erityis-piirteet. Esimerkiksi verkkoviestinnän nähtiin poikkeavan siinä määrin perinteisestä joukkoviestinnästä, että verkon teknisiin ominaisuuksiin liittyviä²⁴ erityissäännöksiä ei haluttu ulottaa koskemaan muun muassa yksityisiä henkilöitä tai kansalaisjärjestöjä, joiden viestinnän ei katsottu sellaisenaan rinnastuvan organisoituun julkaisu- ja ohjelmatoimintaan.

Verkon erityislaatu julkaisualustana näkyy hyvin valiokunnan mietinnössä, sillä verkko-julkaisun osalta nähtiin tarpeelliseksi täsmentää määrittelyitä esimerkiksi sen suhteen, millainen materiaali lasketaan verkkojulkaisuksi. Verkkojulkaisuksi määriteltiin aika-kautisen julkaisun tapaan yhtenäiseksi laadittua verkkoviestien kokonaisuutta, jota on tarkoitus julkaista säännöllisesti. Ongelmallisiksi määritelmän kannalta nähtiin muun muassa verkkoportaalit, jotka saattavat koostua monenlaisista sisällöistä uutisista keskustelupalstoihin ja verkkopalveluihin, eikä niitä julkaista säännöllisesti uudistettuna kokonaisuutena. Verkkojulkaisut rajattiin tarkoittamaan julkaisijan tuottamaa ja käsitte-

²⁴ Esim. tunnistetietojen tallentaminen ja luovuttaminen tai verkkoviestin jakelun keskeyttäminen

lemää aineistoa, johon esimerkiksi keskustelupalstat ja -ryhmät eivät normaalisti kuulu-
neet. Myöskään verkkosivustoa, johon on koottu vain linkkejä muille verkon sivuille tai
palveluihin, ei luettu verkkojulkaisuksi.

Verkkojulkaisu-termin ulkopuolelle jäämisen ei kuitenkaan katsottu vapauttavan esi-
merkiksi verkkoportaaleja tai keskusteluryhmiä muusta sääntelystä, vaikka niihin ei
ulottuisikaan verkkojulkaisua koskevat säännökset vastaavan toimittajan määräämisestä,
päätoimittajarikkomuksesta, tallentamisvelvollisuudesta ja vastineoikeudesta. Verkk-
julkaisun ulkopuolelle jääviä verkkoviestejä ja niiden julkaisijaa tulisi kuitenkin koske-
maan esimerkiksi rikosoikeudellinen vastuu sekä aiemmin viitatus tekniset velvoitteet.

Hallituksen esityksen yhteydessä tehtiin myös lakialoite²⁵ rinnakkaisaloitteena hallituk-
sen esitykselle. Aloitteessa ehdotettiin säädettäväksi valtakunnallista joukkoviestinnän
eettistä neuvottelukuntaa, jonka tehtävä olisi käsitellä joukkoviestintään liittyviä eettisiä
kysymyksiä ja antaa niistä suosituksia. Aloitteen mukaan neuvottelukunta voisi toimia
asiantuntija-apuna joukkoviestintää koskevaa lainsäädäntöä kehitettäessä, kerätä ja vä-
littää tietoa eettisistä kysymyksistä sekä kansainvälisestä keskustelusta. Aloitteen teki-
jät²⁶ katsoivat esityksensä perusteluissa joukkoviestintään liittyvän kriittisen tarkastelun
olevan eettiseltä kannalta riittämättömällä tasolla niin lainsäädännössä kuin hallituksen
esityksessä. Eettisen neuvottelukunnan tarvetta perusteltiin median kasvavalla roolilla
ihmisten arjessa sekä erityisesti sen funktiolla lasten oheiskasvattajana. Aloitteen tekijät
nostivat esiin lastensuojelulliset näkökulmat viitaten muun muassa Liikenne- ja
viestintäministeriön teettämään selvitykseen ”Itsesääntely – haitalliset verkkosisällöt”²⁷
(Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja 1/2002), jossa ehdotettiin avoimen keskus-
telufoorumin perustamista haitallisten verkkosisältöjen torjumiseksi ja itsesääntelyyn
liittyvien kansalaisten etujen sekä perusoikeuksien turvaamiseksi. Itsesääntelyn ongel-
maksi nähtiin kaupallisten etujen korostamisen ”yhteiskunnallisesti tärkeiden arvojen”
kustannuksella. Foorumin tarkoituksena olisi suomalaisten mediataitojen ja joukko-
viestinnän kriittisen arvioinnin edistäminen. Aloitteen mukainen neuvottelukunta tulisi
aloitteentekijöiden mukaan tukemaan alan itsesääntelyä joukkoviestinnästä riippumat-
tomana asiantuntijaelimenä, sananvapauden vastuullista toteuttamista tukien.

²⁵ Lakialoite 66/2002 vp

²⁶ Kristillisdemokraatit Leena Rauhala, Jouko Jääskeläinen, Leea Hiltunen, Bjarne Kallis, Ismo Seivästö,
Kari Kärkkäinen, Marja-Leena Kemppainen, Toimi Kankaanniemi, Sakari Smeds sekä Päivi Räsänen.

²⁷ Itsesääntely – haitalliset verkkosisällöt, Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja 1/2002

Lakialoite liittyi Kristillisdemokraattien (KD, silloinen Suomen kristillinen liitto eli SKL) jo vuonna 2000 eduskunnalle tekemään toimenpidealoitteeseen (176/2000 vp²⁸) viestinnän eettisen neuvottelukunnan perustamisesta. Tuolloin aloitteessa viitattiin muun muassa yleiseen tyytymättömyyteen televisio-ohjelmien tasoa kohtaan ja vedottiin YK:n lapsen oikeuksiin lasten suojelemiseksi ja varjelemiseksi. Julkisen Sanan Neuvoston ei katsottu olevan sopiva toimielin eettisesti arveluttavien ohjelmasisältöjen arvioimiseen lastensuojelullisesta näkökulmasta. Toimenpidealoitteessa ehdotettiin hallituksen ryhtyvän toimiin ”valtakunnallisen eettisen neuvottelukunnan perustamiseksi luomaan ja ohjaamaan sähköisen viestinnän eettisiä pelisääntöjä”. Asia lähetettiin Liikenne- ja viestintävaliokuntaan, mutta se raukesi myöhemmin²⁹.

Sekä kristillisdemokraattien toimenpidealoitteessa että lakialoitteessa käytetyt lastensuojelulliset ja mediakasvatukselliset argumentit ovat kiinnostavia Papathanassopouloksen ja Negrinen esittelemien yleisen edun näkökulmien kannalta. Erityisesti yhtenäisyyttä korostavassa näkemyksessä yleisestä edusta korostuu yhteisön edun nostaminen yksilöiden intressien yläpuolelle yhteiskunnassa tärkeäksi koettujen arvojen, kuten esimerkiksi lasten suojelun haitallisilta vaikutteilta tai kasvatuksellisesti laadukkaiden sisältöjen tarjoamisen kautta. Ehdotuksissa korostetaan kaupallisten, yksityisen edun sektorille lankeavien intressien ristiriitaa suhteessa yhteiskunnan yleisen eettisen tai moraalisen ymmärryksen kehittämisen kanssa. Lakialoitteen ajaminen puhuu mielestäni myös yrityksestä osoittaa tai vahvistaa jonkinlaista kansallista moraalia, jonka olemassaoloa Heinonen pohti aiemmin käsitellyn jäsennyksen yhteydessä.

Valiokunta hyväksyi hallituksen esityksen 54/2002, ja aloitteen 66/2002 mukainen lakiehdotus hylättiin. Valiokunnan mietinnön perusteluissa joukkoviestinnän eettisistä kysymyksistä käytävä keskustelu mainittiin tärkeäksi, mutta sitä varten tarvittavien toimielinten perustamisen katsottiin soveltuvan paremmin kansalaisjärjestöille ja viestintäalalle kuin valtiovalalle. Tänä päivänä eräs lakialoitteen hengen mukaista tehtävää hoitava instituutio on Kansallisen audiovisuaalisen instituutin alla toimiva Mediakasvatus ja kuvaohjelmayksikkö, joka edistää mediakasvatusta, valvoo kuvaohjelmien tarjoamista ja kouluttaa kuvaohjelmien ikärajojen luokittelijat³⁰.

²⁸ Toimenpidealoite 176/2000 vp

²⁹ Kts. toimenpidealoitteen 176/2000 käsittelytiedot

³⁰ Lisää aiheesta KAVI:n sivuilta www.kavi.fi/meku

Päätös ajoittuu kriittiseen ajankohtaan, sillä samoihin aikoihin 2000-luvun alussa käytiin keskustelua niin oikeusoppineiden kuin toimittajienkin joukossa Journalistin ohjeiden soveltamisesta tuomioistuinten päätöksissä (vrt. luku 4.2.5). Esimerkiksi asianajaja Matti Wuori arvosteli julkisesti Tampereen yliopiston ”Mediaetiikan kipupisteet” -hankkeen luentosarjan luennossaan itsesääntelyn ohjeiden ja lainsäädännön sekoittamista esittäen sen olevan täydellistä ymmärtämättömyyttä sananvapautta, media-alan toimintaa ja journalismia kohtaan. Hänen mukaansa laki ja moraali tulisi sidonnaisuudesta huolimatta pitää erillään toisistaan, sillä laista ei voi koskaan suoraan päätellä, mikä on moraalisesti hyväksyttävää tai tuomittavaa. Wuori esitti, että jos Journalistin ohjeita alettaisiin soveltaa tuomioperusteena, ei myöskään lähdesuojalle annettaisi enää ”suurtakaan merkitystä”. (Wuori 2002, 17–18.) Oikeustieteen tohtori Ahti Saarenpää puolestaan pohti saman sarjan luennossaan Journalistin ohjeiden huomioimista kääntäen kysymyksen toisin päin: hän piti kummallisena sitä, ettei niitä lainkaan huomioitaisi, sillä ohjeiden voi ajatella kertovan jotain maan tavasta. Hän kuitenkin totesi valio-kunnan päätöksen hengessä, että tuomioistuimista ei voi muodostua yleistä Journalistin ohjeiden soveltamisfoorumia, vaikka niitä käytettäisiinkin sallittuna oikeuslähdeaineistona. (Saarenpää 2002, 49.)

Lähdesuojan kannalta sananvapauslain muutos oli niin ajallisesti kuin sisällöllisestikin merkittävä virstanpylväs, sillä aiempaan lainsäädäntöön nähden välineneutraali linjaus toi lähdesuojan nyt myös muun muassa kirjankustantajien ja verkkojulkaisijoiden ulottuville. Lähdesuojan laajennos sai sinettinsä pian lain voimaantulon 1.1.2004 jälkeen korkeimman oikeuden tekemässä päätöksessä, jonka mukaan Art House Oy:n toimitusjohtajalle Heikki Haavikolle vahvistettiin oikeus vedota lähdesuojaan Sonera-kirjan tekijän suhteen.

Lähdesuojaprojektin tiimoilta tehdyissä haastatteluissa kysyttiin näkemystä lähdesuojan laajentamisesta, ja tema osoittautui erittäin mielipiteitä jakavaksi. Erityisesti verkkojulkaisun osalta kysymys oli haastava, sillä rajaamaton lähdesuoja nähtiin haastateltujen keskuudessa mahdollisesti ongelmalliseksi kokemattomien käyttäjien käsissä, mutta toisaalta rajaamisen kriteerit koettiin vaikeiksi määritellä. Lähdesuojan laajennosta puolestattiin kuitenkin myös siltä kannalta, että sen nähtiin turvaavan esimerkiksi blogeissa ilmenevää yhteiskunnallista pohdintaa. Esimerkkinä projektiraportissa mainittiin muun muassa Jyrki Kasville Helsingin hovioikeuden päätöksessä vuonna 2010 vahvistettu oikeus vedota lähdesuojaan eduskunnan työntekijöihin kohdistunutta seksuaalista häirintää käsittelevän blogikirjoituksen osalta. (Mäntylä & Mörä 2011, 152–153.)

4.3.3 Yritykset rajoittaa lähdesuojaa

Lähdesuojaa ei ole aivan sananmukaisesti taattu Suomen perustuslaissa, mutta se on hyvin olennainen osa perus- ja ihmisoikeutena turvattua sananvapautta. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoo, että lähdesuojaan puuttuminen rajoittaisi merkittävästi lähteiden mahdollisuutta avustaa toimittajia yhteiskunnallisesti merkittävien asioiden tuomisessa yleisön tietoisuuteen. (Tiilikka 2008, 40–41.)

2000-luvulla esiintyneet lähdesuojan esimerkitapaukset sekä sananvapauslain uudistuksen jälkimainingeissa käydyt keskustelut ovat herättäneet kysymyksiä ja pohdintoja lähdesuojan heikentämisestä, mutta nämä ajatukset eivät ole olleet täysin uusia. Mäntylän mukaan 1980-luvulla esitutkintalainsäädännön uudistamista tutkinut komitea yritti ajaa lähdesuojan murtamista erityisesti viihdelehtien kyseenalaisten paljastusten vuoksi. Esitutkinta- ja pakkokeinolakia lähdettiin uudistamaan jälleen vuonna 2009, jolloin uudistamista pohtinut toimikunta esitti lähdesuojaan kavennusta, jonka mukaan lähdesuoja voitaisiin salassapitovelvollisuuden rikkomista koskevissa tapauksissa murtaa jo esitutkinnassa. Laajan vastustuksen vuoksi oikeusministeri Tuija Brax veti lähdesuojaa koskeneen osuuden pois esityksestä ja lupasi lähteiden olevan turvassa jatkossakin. (Mäntylä 2011, 33.)

Lähdesuojan kannalta mielenkiintoinen heikennys on myös vuonna 2004 uudistunut Sähköisen viestinnän tietosuojalaki, jonka myötä aiemmin vain teleoperaattoreita koskenutta sääntelyä ulotettiin myös muihin yrityksiin. Dosentti Johanna Jääsaari kuvaa, kuinka alkuaan jopa maailman tiukimmaksi luonnehditun tietosuojalain nähtiin vaikeuttavan muun muassa yritysten tietovuotojen selvittämistä, sillä niillä ei lain mukaan ollut mahdollisuutta seurata esimerkiksi työntekijän sähköpostia väärinkäytöksen osoittamiseksi. Useiden myrskyisten vaiheiden sekä lakiesityksen takaisin vetojen jälkeen Lex Nokiaksi nimetty laki tuli lopulta voimaan vuonna 2009. Uudistettu laki salli nyt esimerkiksi yrityksen sisäisen internetliikenteen valvonnan edellytyksenään, että tietosuojavaltuutetulle annettaisiin ennakkoilmoitus. Jääsaaren mukaan oikeusoppineet pitivät lakia kuitenkin perusoikeuksien kannalta ongelmallisena. Esimerkiksi lähdesuojan kannalta muutos tarkoitti sitä, että tietolähteen tunnistetietojen avulla voitaisiin selvittää jutun julkaissut toimittaja, jolloin paljastuisi samalla myös lähteen toimittajalle lähettämän viestin sisältö. Jääsaari tulkitsee Lex Nokian ilmentävän normatiivista kriisiä, joka juontuu viestintäpolitiikan mukautumisesta markkinoiden logiikkaan. Kansalaisten viestinnällisten oikeuksien polkeminen asetti hänen mukaansa demokratian toimintakyvyn kyseenalaiseksi. (Jääsaari 2012, 266–268.)

4.4 Luottamukselliset lähteet kansainvälisessä keskustelussa

Suomen ohella lähdesuoja vaikuttaa olevan haastava tutkimuskohde myös kansainvälisesti, sillä lähdesuojahankkeen projektiraportista ilmenee tutkimusta tai oikeuskirjallisuutta aiheesta löytyneen melko niukasti. Usein vertailusta teki haastavan myös lähdesuojan sijoittuminen hyvin erilaisten lakien yhteyteen maasta riippuen. (Tiilikka ja Möra 2011, 48.)

Jo 1960-luvulla tehdyssä anonymiteettioikeustoimikunnan mietinnössä pohdittiin lähdesuojan tilannetta muualla maailmalla. Mietinnössä todettiin tuolloin, että pohjoismaiden lisäksi anonymiteettisuoja vaikuttaisi olevan lähes täydellinen muun muassa Itävallassa, Filippiineillä sekä 12 Yhdysvaltain osavaltiossa. Rajoitetummaksi suoja mainittiin eräiden Saksan liittotasavallan osavaltioiden sekä Sveitsin lainsäädännön mukaan. Lisäksi mietinnössä todettiin, että esimerkiksi Englannissa ei ole varsinaisia anonymiteettisuoja koskevia säännöksiä, vaan suoja on luotu tavanomaisessa oikeudessa. (KM 1965, 7–9)

Lähdesuoja on yhä vähäisestä tieteellisestä dokumentaatiosta huolimatta relevantti keskustelunaihe, sillä se toteutuu hyvin monenlaisin tavoin ympäri maailmaa. Silencing Sources -raportti vuodelta 2007 mainitsee, että kaikkiaan noin 100 maalla on journalistin lähdesuojaa koskevaa lainsäädäntöä (tässä Tiilikka 2011, 37). Tiilikan oikeusministeriölle tekemässä selvityksessä (2010) taas arvioitiin suomalaisen sananvapauslainsäädännön tasoa vertaamalla sitä muun muassa Ruotsiin, Norjaan ja Alankomaihin. Pohjoismaita on perinteisesti käytetty vertailukohtana suomalaista lainsäädäntöä muuttaessa (Tiilikka & Möra 2011, 47). Myös vuoden 1965 anonymiteettioikeustoimikunnan mietinnössä haettiin mallia suomalaisen lähdesuojan muotoiluun muun muassa Ruotsista, Norjasta ja Tanskasta.

Tiilikan raportin mukaan Ruotsin lähdesuojalainsäädäntö ottaa hyvin tiukan linjan vaitiolovelvollisuuteen. Painokirjoituksen tai sellaisessa julkaistavaksi tarkoitetun viestin laatimiseen tai julkaisuun osallistunut ei saa paljastaa, mitä hän on saanut tietoonsa, kuka kirjoittaja on tai kuka on antanut tietoja kirjoitusta varten. Rajoitus on voimassa myös painokirjoitusten julkaisijan sekä uutisia ja tiedotteita aikakautisille julkaisuille ammattimaisesti välittävien osapuolten kohdalla. Säädökseen sisältyy poikkeuksia muun muassa silloin, jos salassapitovelvollisuuden suojaama henkilö antaa suostumuksensa henkilöllisyyden paljastamiselle tai kirjoittaja tai julkaisija kirjallisesti ilmoittaa olevansa nimimerkin takana tai kirjoittaja. Myös tietyt rikoslainsäädännöstä nousevat

seikat voivat puoltaa vaitiolovelvollisuuden kumoamista. Kiinnostavaa on, että Ruotsin lainsäädännössä mainitaan viimeisenä paljastusmahdollisuutena se, että tuomioistuin katsoo yleisen tai yksityisen edun vuoksi tärkeäksi henkilöllisyyden paljastamisen. Tämä pätee todistajankuulustelussa tai kuulusteltaessa asianosaista totuusvakuutuksen nojalla. Ruotsalainen sääntely jättää lähdesuojan osalta suomalaista sääntelyä enemmän harkinnanvaraa lainsäätäjälle, mutta Tiilikkaa arvelee, että ruotsalaisen sananvapauserinteen huomioiden lähdesuojan murtaminen lienee erittäin harvinaista. (Tiilikka 2010, 81; 137.)

Norjassa lähdesuoja perustuu raportin tietojen mukaan riita-asioita käsittelevään prosessilakiin sekä rikosprosessilakiin. Vaikka lähdesuojaa ei mainita sananvapautta koskevassa perustuslain osassa, Euroopan ihmisoikeussopimuksella on lähdesuojaa tulkittaessa suuri merkitys. Norjassa lähdesuoja on taattu huomattavasti suomalaisen lähdesuojalainsäädännön suojaamaa joukkoa suppeammalle ryhmälle. Norjan laissa lähdesuoja koskee journalisteja ja kustantajia tai tietotoimistoissa, toimituksissa tai kirjapainoissa työskenteleviä henkilöitä. Lähde voidaan kieltäytyä paljastamasta ja suoja kattaa kaikki tiedotusvälineellä olevat tiedot riippumatta siitä, onko ne julkaistu vai ei. Tuomioistuin voi kuitenkin määrätä poikkeuksia, sillä Norjan laissa ei ole määriteltä konkreettisia perusteita lähdesuojan murtamisedellytyksille. Myös norjalaisessa lainsäädännössä on katsottu, että lähdesuoja voidaan murtaa tärkeän yksityisen edun turvaamiseksi, jollei vahva yhteiskunnallinen intressi puhu tätä vastaan. Lähdesuoja on vahvin silloin, kun lehdistö paljastaa esimerkiksi valtion turvallisuuden kautta yleisen etuun kohdistuvan loukkauksen. Yleisesti ottaen paljastamisella täytyy olla olennainen merkitys asian selviämiseksi, vaikka lähteen paljastamiselle olisikin painava yhteiskunnallinen intressi. (Tiilikka 2010, 123–125.)

Lähdesuojan asema on uhatumpi esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Alankomaissa, joissa sitä ei ole turvattu lainsäädännöllä. Tiilikan mukaan Alankomaissa ei ole varsinaista journalistien lähdesuojaa koskevaa lainsäädäntöä, vaan lähdesuojaa käsitellään Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntöjen perusteella. Alankomaiden perustuslain mukaan Euroopan ihmisoikeussopimus on suoraan sovellettavissa, jopa ohi tavomaisen lainsäädännön. (Tiilikka 2010, 133–134; Tiilikka 2011, 37.) Ihmisoikeustuomioistuimen päätöksiin perustuva linja ei kuitenkaan ole täysin ennakoitavissa, mikä saattaa vähentää toimittajien intoa nimettömien lähteiden käyttöön. EIT:n käytäntöjen ohella Alankomaissa on kuitenkin laadittu ylimpien syyttäjien toimesta ohjekirje, joka ottaa kantaa toimittajiin kohdistuviin pakkokeinoihin ja ohjeistaa muun muassa

vaitiolovelvollisuutta koskevassa pohdinnassa. (Tiilikka & Möra 2011, 60.)

Myös Yhdysvalloissa lähdesuoja on monimutkainen rakennelma. Lähdesuoja ei sisälly liittovaltiotason lainsäädäntöön, vaan se on usein määritelty ennakkotapausten tai sopimus oikeuden kautta. Useissa Yhdysvaltain osavaltioissa on jonkintasoista lähdesuojalainsäädäntöä, mutta lakien sisältö ja tulkinnat vaihtelevat. (Tiilikka & Möra 2011, 47; 73.)

Liittovaltiotasoisesta lähdesuojalainsäädännöstä on käyty keskustelua jo vuosikymmeniä. Epäyhtenäiset käytännöt sekä julkisuutta saaneet toimittajaoikeudenkäynnit ovat lisänneet paineita yhteisen lainsäädännön luomiselle. Uusin yritys ulottaa lähdesuoja liittovaltiotasolle käynnistettiin vuonna 2011, mutta keskustelun kompastuskivenä on kuitenkin perustuslaista nouseva sananvapauden ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin välinen jännite. Lähdesuojaan vetoaminen saattaisi johtaa ristiriitatilanteeseen, jossa lehdistön oikeudet ja oikeudenmukaiset oikeudenkäynnin periaatteet eivät kohtaa. Kyvyttömyys ratkaista tätä konfliktia on johtanut voimakkaisiin näkemyseroihin eri osapuolten välillä sekä lainsäädännön puutteessa myös lähteitään suojelleiden toimittajien tuomioihin. (Tiilikka & Möra 2011, 73–75.)

4.5 Lähdesuoja asema Euroopan ihmisoikeussopimuksessa

Eurooppalaisesta perspektiivistä tärkeän näkökulman lähdesuojaan muodostaa sen asema Euroopan ihmisoikeussopimuksessa. Vuonna 1953 voimaan tullessa Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksessa turvataan sananvapaus ihmisoikeutena. Suomi on ollut mukana sopimuksessa vuodesta 1990, ja on siitä syystä velvoitettu noudattamaan sen määräyksiä, vaikka se aiheuttaisi ristiriidan perustuslain kanssa. Sananvapautta koskeva 10 artikla määrittelee sananvapauden vapaudeksi mielipiteisiin sekä ajatusten tai tietojen vastaanottamiseen ja levittämiseen ilman aluerajoituksia, viranomaisten siihen puuttumatta. Sopimuksen noudattamista valvova Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) edellyttää, että sananvapautta ei rajoiteta ilman perusteellista näyttöä. (Tiilikka, 2008, 55–57.)

EIT:n sallimat sananvapauden rajoitusperusteet jaetaan kolmeen ryhmään:

- Julkiseen etuun perustuvat rajoitusperusteet (esim. Kansallinen tai yleinen turvallisuus, rikollisuuden estäminen, tai terveyden suojaaminen)
- Yksilön oikeuksia suojaavat oikeudet (esim. Toisen henkilön maineen turvaaminen tai luottamukselliseksi tarkoitettun tiedon suojaaminen)

- Tuomioistuinten arvovallan ja puolueettomuuden varmistaminen.

Rajoittamista on aina harkittava sen välttämättömyyden mukaan. Välttämättömyyttä arvioitaessa huomioidaan toimenpiteen suhde sillä tavoiteltuihin etuihin tai viranomaisen esittämiin perusteluihin. Harkintaan voi vaikuttaa oleellisesti myös se, ollaanko sananvapautta rajoittamassa esimerkiksi poliittisessa vai viihteellisessä keskustelussa tai mikä on rajoituksen kohteena olevan tahon asema. (Tiilikka, 2008, 61–63.)

EIT on päätöksissään usein korostanut viestin esittäjän oikeuksien ohella yleisön tiedonsaantioikeutta, sillä sananvapautta ei olla haluttu rajoittaa vain viestijän oikeudeksi (Tiilikka, 2008, 65). Ollilan mukaan EIT:n lähdesuojan kannalta merkittävimpana päätöksenä pidetään ratkaisua tapauksessa *Goodwin vs. Britannia* (21.3.1996). Tapauksessa pohdittiin journalistisen lähdesuojan suhdetta loukkauksen kohteeksi joutuneen yrityksen oikeuteen saada hyvitystä luottamuksellisen tiedon levittämisestä. EIT korosti päätöksessään lähdesuojan asemaa sananvapauden ja median yhteisölleen kantaman valitsuksellisen vastuun kannalta. Ollila huomauttaa EIT:n usein vahvistaneen ratkaisuisaan lehdistön asemaa julkisen vallan vahtikoirana, jolloin lähdesuojaan puuttuminen edellyttäisi painavan yleisen edun vaatimuksen täyttymistä. (Ollila 2004, 222–223.) EIT ei kumoa sopimusmaiden omien tuomioistuinten päätöksiä, mutta määrittelee, onko asiasa tapahtunut ihmisoikeusloukkaus ja oikeuttaako tämä korvauksiin sille, jonka sananvapautta on mahdollisesti loukattu (Tiilikka, 2008, 65).

5 KUNNIANLOUKKAUS

Seuraavassa on esitelty lyhyesti kunnianloukkauksen arviointiin liittyvät oikeudelliset peruseriaatteet taustaksi Sonera-kirjan osalta nostettuun kunnianloukkaussyytteeseen.

Kunnian loukkaamisesta ja sen rangaistavuudesta säädetään rikoslain 24 luvun 9 ja 10 §:ssä. Kyse on ansaitsemattoman epäkunnioituksen osoittamisesta toista kohtaan esimerkiksi loukkaavia ja valheellisia tietoja levittämällä. Kunniaa voidaan loukata myös esittämällä totuudenmukaisia väitteitä loukkaavalla tavalla. Myös toisen halventaminen haukkumanimien avulla voi täyttää kunnianloukkauksen kriteerit. (Tiilikka 2008, 53–54.)

Kunnianloukkaus ei ole niin sanottu joukkoviestintärikos, vaan jopa kahden kesken esitetty loukkaava ilmaus voi johtaa kunnianloukkaussyytteeseen. Kunnian suojaa arvioidessa pohditaan, onko kyseisen väitteen esittäminen aiheuttanut kohteelle vahinkoa, kärsimystä tai häneen kohdistuvaa halveksuntaa. Kunnialla viitataan yleensä henkilön nauttimaan arvontoon ihmisenä ja yhteiskunnan jäsenenä, mutta tämä arvonto voi vaihdella oman aiemman käytöksen ja toiminnan johdosta. Arvonantona voidaan tarkastella henkilön itsearvostusta tai muiden hänelle osoittamaa kunnioitusta esimerkiksi ammatin vuoksi. Nykylainsäädännön mukaan kunnianloukkauksen kohteena voi olla vain luonnollinen henkilö, ei esimerkiksi yritys tai muu oikeushenkilö. Korvauksia ei myöskään voi vaatia muu kuin loukkauksen kohde, ellei kyse ole vainajaan kohdistuvasta loukkauksesta. (Tiilikka 2008, 53–54, 225.)

Tiilikka jakaa kunnianloukkaukset karkeasti kolmenlaisiin loukkauksiin:

- valheellisen tiedon tai vihjauksen esittäminen toisesta henkilöstä
- muunlainen halventaminen, esimerkiksi nimittely
- valheellisen tiedon tai vihjauksen esittäminen vainajasta

Valheellisessa tiedossa on kyse tarkistettavissa olevasta väittämästä. Vihjaus taas koskee puutteellisten tietojen esittämistä siten, että kuulijat saavat virheellisen kuvan tiettyyn henkilöön liittyvästä tapahtumasta tai tilanteesta. Loukkaavuutta arvioidaan sen reaalisten vaikutusten valossa, mutta esimerkiksi arvostelunvapaus tunnustetaan välttämättömänä yhteiskunnallisen keskustelun sekä tieteen ja taiteen alueiden perustellun kritiikin turvaajana. Arvostelunvapauden ansiosta esimerkiksi päättäjiä voidaan tarkastella kriittisesti, mikä juontaa juurensa sananvapauden ydinalueeksi katsottuun vallankäytön valvontaan kansalaisten tiedonsaantioikeuden kannalta. Arvostelun on kohdistut-

tava ennen kaikkea toimintaan ja tehtävien hoitamiseen, ei kohteen henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. (Tiilikka, 2008, 234; 238; 248–251.)

Hieman enteilevältä tuntuu, että täsmälleen samana päivänä Sonera-kirjan verkkoon ilmaantumisen kanssa on Helsingin Sanomissa julkaistu Susanna Reinbothin kirjoitus otsikolla ”Nimettömät henkilöt tekevät suuria uutisia”.³¹ Kirjoituksessa arvioitiin korkeimman oikeuden tekemiä päätöksiä muun muassa rikoksesta syytettyjen tai tuomittujen nimien julkaisusta ja pohdittiin tuomioistuimen valitsemaa linjaa sananvapauden ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen kannalta. Reinboth esitti, että korkeimman oikeuden päätösten nojalla yleisöllä ei olisi oikeutta tietää ”ketkä ovat olleet osallisina uutisarvoisissa tapahtumissa”. Hän myös muistutti, että yksityiselämän suojaamisesta huolimatta kaikkien sananvapaudelle asetettujen rajoitusten tulisi olla luonteeltaan välttämättömiä ilmaisunvapauden ihmisoikeudellisen merkityksen vuoksi. Reinboth painotti, että kaiken kunniaa tai yksityiselämää loukkaavan tiedon kohdalla pitäisi soveltaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen linjaamaa harkintaa rajoitusten välttämättömyydestä yhteiskunnalle. Vaikka kirjoitus ei liittynyt nimettömyyden teemasta huolimatta lähdesuojaan, antaa se mielenkiintoisen taustan samasta hetkestä ponnistaneelle prosessille, jossa punnittiin sananvapauden käyttöön ja kunnianloukkauksen selvittämiseen liittyviä etuja sekä niiden ristiriitaa.

³¹ Helsingin Sanomat 26.6.2002, Susanna Reinboth: ”Nimettömät henkilöt tekevät suuria uutisia”

6 TAPPAUS SONERA-KIRJA

Tässä osassa tullaan käsittelemään yleiseen etuun ja lähdesuojaan liittyviä kysymyksiä käytännön tapausesimerkin avulla. Seuraavaksi esittelen kolme omalla aikanaan kohua aiheuttanutta teosta, jonka jälkeen syvennyn tarkemmin yhteen niistä, Sonera-kirjaan.

6.1 Askel taaksepäin: suomalainen paljastuskirja, mitä se on?

Suomalainen lähdesuojalainsäädäntö on taannut kirjankustantajille oikeuden vedota lähdesuojaan vasta vuodesta 2004 lähtien. Sananvapauslain uudistus vahvisti lähdesuojan Sonera-kirjalle niin verkkojulkaisuna kuin pokkarinakin. Kuitenkaan puhuttavien ja poliittisesti arkaluontoisten paljastuskirjojen julkaiseminen, nimimerkillä tai ilman, ei luonnollisesti ole aivan uusi ilmiö.

Paljastus- tai pamflettikirjoittelusta puhuttaessa on syytä muistaa kaksi suomalaisen pamflettikirjoittelun merkkiteosta: Kauko Kareen ”Tähän on tultu” vuodelta 1967 sekä Lauantaiseuran ”Tamminiemen pesänjakajat” vuodelta 1981.

Molemmat ovat aikanaan tarttuneet aiheisiin, joista ei tuolloin ollut tapana puhua, ja täten aikaansaaneet poliittisen kohun sekä kiivasta keskustelua moraalista ja sopivaisuuden rajoista julkisessa elämässä. Tärkeä yhteinen nimittäjä teoksille on tietysti Urho Kaleva Kekkonen. Kareen kirja kritisoi Kekkosta ja tämän kannattajajoukkoa, Tamminiemen pesänjakajat taas raotti uskaliaasti salaisuuden verhoa Kekkosen terveydentilan ympärillä ja antautui spekuloidaan Kekkosen seuraajilla, eli oletetuilla vuoden 1984 presidentinvaalien kilpaveljillä. Vaikka teokset tyylillisesti eroavat toisistaan, kumpikin on myöhempien arvioiden mukaan jättänyt oman selkeän jälkensä suomalaiseen politiikkaan ilmapiiriin ja siitä käytyyn julkiseen keskusteluun. Esimerkiksi tutkija ja Kanava-lehden päätoimittaja Ville Pernaa käsittelee mainittuja kahta pamflettia blogikirjoituksessaan ja nimeää ne eräänlaisiksi symboleiksi Kekkosen aikakauden alulle ja lopulle³².

Sonera-kirjalla ei enää ole luonnollisesti sidoksia Kekkoseen, mutta yhtä kaikki, paljastuskirjana se on aikaansaanut vastaavanalaista keskustelua sananvapauden rajoista ja reunaehdoista kuin edeltäjänsäkin. Näitä teoksia yhdistää niiden julkaisun jälkeen käyty keskustelu siitä, mitä on sopivaa sanoa, ja millä tavalla?

³² Suomen Kuvalehden Kanava-blogi 12.8.2011, Ville Pernaa: ”Missä viipyy Kansakunnan pesänjakajat?”

Historiallisen perspektiivin valottaminen avaa uudenlaisen näkökulman Sonera-kirjan tarinaan. Sonera-kirjan tekijä (tai tekijät) on kontroversiaalin teoksensa verkkoon lisätessään liittynyt tietynlaiseen jatkumoon ja täydentänyt omalta osaltaan suomalaisten pamflettikirjoittelun perinnettä. Ja onhan nimimerkin käyttöä on perusteltu Sonera-kirjankin kohdalla Kekkös-viittauksin:

”--nimimerkillä kirjoittamisessa ei ole mitään hävettävää. Sillä on pitkät perinteet. Esimerkiksi presidentti Urho Kekkonen kirjoitti nimimerkin turvin yhteiskunnallisista asioista jo vuosikymmeniä sitten.”³³

Myös varatuomari ja Teknillisen korkeakoulun tietotekniikan tutkimuslaitoksen dosentti Jukka Kemppinen arvioi Sonera-kirjan uutisarvoa keskustelun aiheesta ollessa kuumimmillaan:

”Ei Sonera-kirjassa ole sinänsä mitään uutta, tällaisia pamfletteja on kirjoitettu jo 500 vuotta. Yllättävän vähän internetissä on tällaista tavaraa--”³⁴

Seuraavan luvun on tarkoitus perehtyä hiukan tarkemmin edellä mainittuihin teoksiin, tutkia kirjoittajien motiiveja sekä pohtia heidän saamaansa vastaanottoa. Tavoitteenani on tämän pienen otoksen valossa tarkastella, toistuuko poliittisesti kiistanalaisen ja röyhkeäksi koetun tiedon julkaisemisessa tiettyjä elementtejä, vuosikymmenestä riippumatta.

6.1.1 Tähän on tultu: Paasikiven linjalta K-rintamaan

Kauko Kareen ”Tähän on tultu” –teokseen vuodelta 1967 ei varsinaisesti liity lähdesuojaproblematiikkaa, mutta se on tärkeä kappale suomalaisen pamflettikirjoittelun historiaa, ja mainitaan usein samassa yhteydessä Tamminiemen pesänjakajien kanssa. Teoksen julkaisuvuonna lähdesuoja lain kirjaimessa oli verrattain tuore, eikä ulottunut vielä koskemaan kirjankustannusalaan. Kare julkaisi teoksen omalla nimellään ja omakustanteisesti, ja nousi sen myötä merkittäväksi hahmoksi Kekkosen ja hänen kannattajiensa arvostelijana oikeistolaisissa piireissä³⁵.

Kauko Kare perusteli teoksensa tarpeellisuutta vetoamalla poliittisen eliitin harjoittamaan totuuden muokkaamiseen tietynlaisen julkisen kuvan ylläpitämiseksi. Teoksensa saatesanoissa Kare toteaa seuraavasti:

³³ ”Pekka Pelottoman” haastattelu, Iltalehti 5.3.2003: Sonera-kirjailija Pekka Peloton ei aio tulla julkisuuteen - ”Suojelen omaa turvallisuuttani”.

³⁴ Aamulehti 8.8.2002, Juhani Saarinen: ”Internetin paljastuskirjat voivat yleistyä”

³⁵ Kts. Esim. Helsingin Sanomat, muistokirjoitus Kauko Kareesta; Wikipedia: Kauko Kare

”Lehtimies, joka tavallista tiiviimmin, järjestelmällistä keräys- ja muistiinpanotyötä tehden, seuraa aikaansa, saa siitä useasti erilaisen kuvan kuin menestyvän julkisuuden tai kiinnostumattoman kadunmiehen edustaja. Harvoin on kuitenkaan ’virallisen’ kuvan ja lehtimiehen itselleen luoman kuvan ero ollut niin suuri kuin nykyisin. Vallassaolijain suorittama järjestelmällinen aivopesu, ulkopoliittinen pelottelu, sensuurimieliala on tehnyt tehtävänsä: totuus on unohtunut.” (Kare 1967, 5)

Teos koostuu pitkälti Kareen valitsemista (muiden kirjoittajien) lehtiartikkeleista ja hänen omista pohdinnoistaan niihin liittyen. Teos etenee keskustelunomaisesti nostaen esiin Kareen valitsemia teemoja ja ongelmia. Kekkosen politiikan ohella Kareen kritiikki kohdistuu ajalle ominaiseen suosituimmuuden janoamiseen niin puolue- kuin muussa yhteiskuntaelämässä, mikä Kareen mukaan heijastelee ”kansakunnan historian pahinta puberteetti-vaihetta” (Kare 1967, 265).

Kareen motiivina oli hänen omien sanojensa mukaan totuuden julkituominen hänen omasta näkökulmastaan ja omilla keinoillaan. Kare ei lupaa täydellisen objektiivista ja metodista tarkastelua, mutta tuo esille eri katsantokantoja ”totuuteen” kykyjensä mukaan. Samalla hän haastaa lukijan lähestymään teosta ja sen esittämiä seikkoja asiallisesti, ilman tunnepohjaista sitoutumista kuten kriitikko ikään. (Kare 1967, 5–6.) Kareen lähtökohta teokseen on jostain tutkimuksen ja henkilökohtaisen tarkastelun välimaastosta. Tunnollisesti hän sitoutuu esipuheessa ottamaan huomioon oman taustansa ja lähtöoletuksensa, mutta ei epäröi kirjan sivuilla ottaa härkää sarvista tärkeäksi koettujen poliittisen ja yhteiskunnallisen elämän ongelmien ja väärinkäytösten läpikäynnissä.

6.1.2 Tamminiemen pesänjakajat

Lokakuussa 1981 ilmestyi laajaa huomiota ja poliittista keskustelua herättänyt ”Tamminiemen pesänjakajat”, jossa esiteltiin hyvin satiirisessa hengessä 22 suomalaista eturivin poliitikkoa, joiden arveltiin olevan mukana vuoden 1984 presidenttikisassa. Teoksen kirjoittajat esiintyivät salanimellä ”Lauantaiseura”. Nimimerkin taakse piiloutuminen herätti laajalti paheksuntaa ja teos julistettiin monelta taholta ala-arvoiseksi puskista ampumiseksi.

Lauantaiseuran jäsen, silloinen Helsingin Sanomien politiikan toimittaja Arto Astikainen on myöhemmin muistellut nimimerkin käyttöön päättymisen motiiveiksi erityisesti ammatillisia näkökulmia. Astikaisen mukaan itse kullekin oli tärkeää pyrkiä säilyttämään omat tietolähteensä lähestyvien vaalien alla sekä varjella yhteistä työnantajaa (Helsingin Sanomat) vaikeuksilta, mutta hän myöntää kirjan teon olleen myös kerta kaikkiaan jännittävämpää nimimerkin takaa. Hän muistaa erityisesti lehtien nimimerkkipakinoitsijoiden arvostelleen tekijäryhmää nimimerkin käytöstä, vaikka kovasanaista arvostelua teos kohtasi niin poliitikkojen kuin lehtimiestenkin keskuudessa.³⁶

Itse teoksen kirjoittamista tekijät perustelivat Tamminiemen pesänjakajien esipuheessa kansalaisten tiedonintressillä:

”Politiikan asiantuntijoiden keskustelukerho Lauantaiseura katsoo, että kansallakin pitää olla oikeus tietää mitä Suomessa tapahtuu; siunataanhan meitä yksityiskohtaisilla tiedoilla Yhdysvaltain tai Ranskan presidenttiehdokkaista, heidän henkilökohtaisista ominaisuuksistaan, epämiellyttävistäkin.” (Lauantaiseura 1989, 19)

Astikainen kuvailee teosta kriittiseksi, mutta ei erityisen perusteelliseksi. Tekijöillä ei ollut erityistä tutkimuskysymystä, jota olisi lähdetty selvittämään, vaan ryhmällä oli käsissään valtava määrä vastauksia, joihin liittyviä kysymyksiä ei ollut sopivaa esittää julkisuudessa. Astikainen mainitsee, ettei hän koskaan osannut mieltää kirjaa tutkivaksi journalismiksi, tietyt seikat vain haluttiin saattaa kansalaisten tietoon.

Teos paneutui esittelemään huumorilla höystettyjä tietoja niistä poliitikoista, joiden uskottiin ottavan osaa presidentinvaalikamppailuun vuoden 1984 vaaleissa. Kaikille 22 mukaan valitulle poliitikolle oli omistettu oma lukunsa, eivätkä osattomiksi jääneet myöskään heidän puolionsa, potentiaaliset Linnan emännät. Luvut oli taiteiltu novellimaisiksi; henkilöiden tunnettu poliittinen historia oli puettu tarinan muotoon ja höystetty repliikeillä. Yleisön kannalta kiinnostavimmaksi sisällöksi osoittautuivat kuitenkin tiedonmurut Kekkosen terveydentilasta ja sen peittelystä.

Teosta tarjottiin alun perin WSOY:lle, joka kuitenkin kieltäytyi julkaisemasta sitä lyhyen harkinnan jälkeen. Sen ei arveltu kiinnostavan yleisöä tai myyvän riittävän hyvin. Lopulta kirjan otti julkaistavaksi Lehtimiehet Oy:n ”pöytälaatikkoyritys” Kustannus-Vaihe Ky³⁷. Kirjan tarjoaminen WSOY:lle kuitenkin johti lopulta tekijöiden

³⁶ Tutkiva.fi 13.5.2008, Arto Astikainen: ”Kekkonen lähtee, kuka tulee?”

³⁷ 8. ja viimeisen painoksen on vuonna 1989 kustantanut Gummerus, sillä Kustannus-Vaihetta ei enää tuolloin ollut olemassa.

paljastumiseen yhtiön silloisen kustannusjohtaja Hannu Tarmio ilmiannettua Lauantaiseuran jäsenet omassa ohjelmassaan Koiviston virkaanastumisen jälkeen keväällä 1982. Ryhmä koostui Helsingin Sanomien poliittisen toimituksen jäsenistä, Lauantaiseuraan kuuluivat Aarno Laitinen, Arto Astikainen, Kalle Heiskanen, Ritva Remes, Hannu Savola, Anneli Sundberg ja Janne Virkkunen. (Lauantaiseura 1989, 15–17.)³⁸

Paljastus käynnisti ankaran keskustelun sananvapaudesta, ja johti politiikan toimituksen esimiehen Aarno Laitisen erottamiseen Helsingin Sanomista. Myöhemmin Laitisen irtisanominen todettiin välimiesoikeudessa laittomaksi ja hänelle määrättiin korvauksia. (Lauantaiseura 1989, 15-17.) Muut toimittajat saivat varoituksen ja toimittaja Janne Virkkunen joutui anomaan eroa Poliittisten toimittajien yhdistyksen johdosta. A-studion haastattelussa maaliskuussa 1982 Tarmio arveli Tamminiemen pesänjakajien olevan kuitenkin ”kunniakas” teko toimittajamaailmassa ja piti toimittajien erouhkaa ”tosikko-maisuuksena” Helsingin Sanomien taholta. Tarmio puolusteli ratkaisuaan sillä, että hyvä lehtimiestapa vaatii tuon suuruusluokan asioiden käsittelyä omalla nimellä, vaikka yleensä sama koodi edellyttikin lähteen luottamuksen säilyttämistä. Viimeisen oljekorren muodosti Hymy-lehden julkaisema Lauantaiseuran kärkimiehen haastattelu, joka Tarmion mukaan sisälsi sellaisia valheita ja WSOY:tä koskevia vihjauksia, että tilanne kävi sietämättömäksi. Samassa A-studion jaksossa Lehtimiehet Oy:n kustannusjohtaja Jussi Niininen arvosteli Tarmion paljastusta ja viittasi mahdolliseen vaitiolo-sopimukseen WSOY:n ja Lauantaiseuran välillä. Niininen kieltäytyi ottamasta kantaa Tarmion paljastuksen oikeellisuuteen nimimerkkiä suojatakseen. Niininen puolusti myös poliitikkojen yksityisasioiden puintia nimimerkin takaa vetoamalla muun muassa Kekkosen varsin tunnettuun historiaan nimimerkin käyttäjänä. Hän painotti keskustelun siirtymistä kirjoittajan persoonan ympärille varsinaisen aiheen sijaan silloin, jos tämän tason asioita käsiteltiin avoimesti omalla nimellä.³⁹

Arto Astikainen arvelee teoksen ja siitä seuranneen sananvapauskeskustelun tuoneen lisää kriittisyyttä poliittiseen journalismiin ja supistaneen vallankäyttäjien yksityisyyden suojaa. Myös Ville Pernaa mainitsee Tamminiemen pesänjakajien vieneen poliittista journalismia toisaalta kriittisempään, toisaalta taas viihteellisempään ja henkilöityneempään suuntaan. ”Yhtä kaikki: kirja pudotti poliitikot jalustoiltaan”, Pernaa toteaa⁴⁰. Kirjan viimeisen painoksen saatesanoissa Aarno Laitinen summaa teoksen raikastaneen poliittista ilmapiiriä, ja paljastaneen ”suomalaisen journalismin liekanarun

³⁸ Tutkiva.fi 13.5.2008, Arto Astikainen: ”Kekkonen lähtee, kuka tulee?”

³⁹ A-studio 10.3.1982: ”Kustantajien nokkapokka”

⁴⁰ Suomen Kuvalehden Kanava-blogi 12.8.2011, Ville Pernaa: ”Missä viipyy Kansakunnan pesänjakajat?

lyhyiden”. Laitinen kuitenkin jättää Kareen tapaan lukijan arvioitavaksi, kuinka hyvin teos onnistui kuvaamaan aikansa poliittista elämää. (Lauantaiseura 1989, 17.)

6.1.3 Kirjojen suhde toisiinsa sekä Sonera-kirjaan

Teokset on julkaistu pitkällä aikavälillä, mutta ne kaikki onnistuvat sohaistamaan aika-kausille yhteistä arkaa kohtaa: yhteiskunnan poliittisten ja taloudellisten vaikuttajien yksityiselämän suojaa sekä vallitsevaa toimintakulttuuria. Kare ja Lauantaiseura rikkoi-
vat Kekkosen ajan poliittisen journalismin koodia ottamalla puheeksi niin poliittisia kuin henkilökohtaisen elämän toimintatapoja, joista oli tavattu vaieta. Sonera-kirja taas esitteli yritysjohtajan kyseenalaisessa valossa alleviivaten samalla kauaskantoisia yritys- ja poliittisen elämän yhteisiä ongelmia.

Lähdesuojan näkökulmasta eniten yhteistä löytyy eittämättä Sonera-kirjalta sekä Tamminiemen pesänjakajilta, sillä molemmat on julkaistu nimimerkillä. Tamminiemen pesänjakajien suhteen laki ei taannut lähdesuojaa, mutta tapausta voidaan ajatella tietynlaisena lähteen luottamuksen rikkomuksena, sillä Hannu Tarmion paljastusta Lauantai-seuran jäsenistä ei tehty pakon edessä, vaan omaehtoisesti. Ilmeisesti myös jonkinlainen sopimus nimimerkkisalaisuuden säilyttämisestä oli tekijöiden ja WSOY:n välillä, ainakin A-studion haastattelu kevättalvella 1983 antoi näin ymmärtää. Laki ei varsinaisesti taannut lähdesuojaa Sonera-kirjallekaan sen ilmestymisen aikaan, mutta Relanderin nostettua kunnianloukkaussyytteen, vei käsittely eri oikeusasteissa sen verran aikaa, että vuoden 2004 sananvapauslainmuutos toi sekä internet-julkaisun että kirjakustannus-
alan lähdesuojan piiriin.

Kauko Kareen ”Tähän on tultu” on julkaistu suorasukaisesti tekijänsä nimellä, mikä teki Kareesta tunnetun juuri Kekkosen vastustajana. Kare oli kuitenkin lehtimiesuransa aikana käyttänyt useampaakin nimimerkkiä⁴¹, joten herää kysymys, miksi hän ei julkaissut näinkin rohkeaa ja kiistanalaista teosta nimimerkillä? Oliko Kareen valinnan taustalla Hannu Tarmionkin esittämä ajatus, jonka mukaan aiheen yhteiskunnallinen merkittävyys ja tarkastelun tapa vaati sen käsittelyä omalla nimellä. Toisella laidalla taas Heikki Haavikko perustelee Sonera-kirjan kohdalla tehtyä linjausta hyvin samankaltaisin argumentein kuin Jussi Niinistö aikanaan Tamminiemen pesänjakajien kanssa:

⁴¹ Tunnetuimmat nimimerkit Antti Kaleva Keinonen, Kaksiparta, Oka, Teemu ja Martinpoika. Kts. Esim. Lounakirjailijat.net: Kauko Kare

”Tässä yhteiskunnassa on nimimerkin alla julkaistu paljon tekstiä. On selvää, että kun kyse on tämänkokoisista asioista, nimimerkin käyttö on luonnollista.”⁴²

Sonera-kirja ja Tamminiemen pesänjakajat tarjoavat tältäkin osin mielenkiintoisen vertailuasetelman, sillä niiden kustantamiseen näyttäisi liittyvän hyvin samankaltaisia ajatuksia. Myöskään Haavikko ei pitänyt Niinisen tapaan tekijöiden julkituloa järkevänä ratkaisuna, sillä ikävien uutisten oli tapana kaatua viestintuojan niskaan. Keskustelun jatkuminen varsinaisen aiheen ympärillä oli hänen mielestään tekijän/tekijöiden henkilöisyyttä tärkeämpi arvo.

Molemmilla teoksilla oli myös omanlaisensa rooli ns. ”vaalikirjana”. Tamminiemen pesänjakajat esitteli roisein sanankääntein tulevien presidentinvaalien kilpakumppanit ja spekuloi avoimesti vaaleilla. Sonera-kirjaa taas ei oltu tarkoitettu vaalikirjaksi, mutta sen ilmestyminen helmikuussa 2003 juuri eduskuntavaalien alla asetti sen alttiiksi arveluille, sillä kirjassa esitettiin poliittisesti hyvin tulenarkoja väitteitä, joista oli käyty keskustelua nettiversion ilmestymisestä saakka. Vaikka teos yritettiin leimata roskaksi, moni sen väitteistä osoittautui todenperäiseksi tulevien kuukausien aikana.⁴³

Varsinainen lähdesuoja-aspekti ei näyttäydä kaikissa vertailutapauksissa selvänä, mutta yhtä lailla sen puute herättää kysymyksiä. Onko ajattelutavoissa tapahtunut muutosta jollain aikavälillä, vai onko kyse sattumasta? Mikä olisi ollut Sonera-kirjan tai Tamminiemen pesänjakajien kohtalo tai myöhempi merkitys, mikäli ne olisi alun perin julkaistu tekijöidensä nimillä? Nimenkäytön eroista huolimatta teosten välillä löytyy selviä yhtäläisyyksiä niiden paljastuskirjamaisen luonteen ja siitä johtuvan hankalan taipaleen kautta. Kauko Kare ei löytänyt omalle kirjalleen kustantajaa, joten hän ratkaisi tilanteen perustamalla oman Alea-Kirja -kustantamonsa. Sitä kautta kirja saatiin yleisön ulottuville ja Kare jatkoi kustantamon toimintaa julkaisemalla myöhemmin niin omia kuin muidenkin teoksia. Tamminiemen pesänjakajat ei kelvannut WSOY:lle, vaan se saatettiin ihmisten ilmoille Kustannus-Vaihe Ky:n kautta. Kyseessä oli ”pöytälaatikkofirma”, jonka kuitenkin tiedettiin julkaisseen joitain teoksia. Sonera-kirjaa oli Helsingin Sanomien artikkelin mukaan⁴⁴ tarjottu muutamille toimittajille, mutta näiden hylättyä epäilyttävän käsikirjoituksen muiden lähteiden puutteessa, teos julkaistiin internetissä Freeserver-palvelimella. Kustannussopimus Art House Oy:n kanssa tehtiin vasta kirjan

⁴² Helsingin Sanomat 4.9.2002: ”Haavikkojen Art House kustantaa Sonera-nettijulkaisun kirjana”

⁴³ Iltalehti 14.2.2003: ”Uuden Sonera-kirjan mukaan Lipposen hallitus välttelee vastuutaan: ”Nikulan selvitys oli poliittinen tilaustyö”.

⁴⁴ Helsingin Sanomat 28.6.2002: ”Kohukirja Sonerasta leviää internetissä”

saavutettua laajaa julkisuutta, joskin pokkariversiota toimitettiin ja karsittiin muutamien väitteiden osalta.

6.1.4 Sisällöt puntarissa

Useimpien vaikeuksien takana on kaikissa tapauksissa ollut teoksen poikkeuksellinen sisältö. Kareen ja Lauantaiseuran osalta kyse oli pitkälti ajan ääneenlausumattomista sopivaisuussäännöistä: mitä on korrektia kertoa ja mitä ei. Sonera-kirjan tapauksessa taas sisällön todenperäisyys ja sen varmistaminen asettivat teokselle haasteita. Parhaiten tästä todistavat internet-kirjan ja pokkariversion sisällölliset erot. Relanderin persoonaa koskevat luonnehdinnat oli jätetty pois jälkimmäisestä teoksesta, samoin kuin sellaiset väitteet, joiden tueksi kirjoittajalla ei ollut esittää muuta kuin huhupuheita.

Sisällöllisesti esimerkiksi Kareen teoksella ei ole kovin elimellistä yhteyttä Sonera-kirjaan. Ensimmäinen kuvaa artikkelien kautta aikansa politiikkaa ja sen ajankohtaisia aiheita ”totuuden” näkökulmasta, tuoden esille huomioita poliittisen julkisivun takaa. Sonera-kirja taas keskittyy yhteen teemaan, Soneran tilaan ja johtamiskulttuuriin Kaj-Erik Relanderin toimitusjohtajakaudella vuosina 2000-2001. Vaikka teoksella ja sen väitteillä on myös poliittista merkitystä Soneran valtio-omistajan roolin kautta, kirja keskittyy kuitenkin paljolti todistelemaan Relanderin virheitä ja persoonan heikkouksia, sekä niiden keskeistä merkitystä Soneran alamäelle yrityksenä. Tässä suhteessa Tamminiemen pesänjakajille ja Sonera-kirjalla on enemmän yhteistä, sillä myös jälkimmäinen teos sisälsi poliitikkojen henkilökohtaisten heikkouksien ja virheaskeleiden puintia.

Yksi keskeinen yhtäläisyys teosten välillä nousee jo Kauko Kareen teoksen alkusanoista: ”harvoin on ’virallisen’ kuvan ja lehtimiehen itselleen luoman kuvan ero ollut niin suuri kuin nykyisin”. Lausumassa piilee tärkeä ajatus siitä, että yleistä julkisuus-kuvaa syvällisempi tieto menettelytavoista ja kulttuurista tietyssä ihmisryhmässä tai yrityksessä on syytä tuoda laajempaan tietoon. Kaikki kolme teosta perustelevat tarpeellisuuttaan jonkinlaisen unohtuneen tai piilotetun totuuden avulla. Kareelle ja Lauantaiseuralle tuo ”totuus” oli lehtimiehen näkökulma politiikan ja poliitikkojen edesottamusten sekä painetun tiedon välillä, ”Pekka Pelottomalle” totuus oli tietoa johtamiskulttuurista sekä oletetuista johtoportaan väärinkäytöksistä ja virhearvioinneista teleyhtiön sisältä käsin. Myös Helsingin Sanomien toimittaja Miska Rantanen on pistänyt merkille vastaavia yhtäläisyyksiä:

”Kumpikin käy sellaisen instituution kimppuun, jonka todellisesta tilasta vain pienellä piirillä on ollut tietoa. Molemmat perustuvat pitkälti kaikkien saatavilla oleviin lähteisiin, mutta hurjimmat väitteet kerrotaan passiivissa tai niiden lähteet ovat nimettömiä.”⁴⁵

Kareella ja Lauantaiseuralla oli toimittajan asemassa paljon sellaista tietoa ja kokemusta kirjoittamastaan politiikan maailmasta, jota lukijakunnalla ei voinut olla: vaiettuja käytäntöjä sekä politiikan arkipäivää, ”maan tapaa”. Heidän kertomuksensa politiikan alueelta olivat rohkeita, mutta niiden totuusarvoa eivät edes poliitikot itse lähteneet kiistämään. Teoksen esipuheen mukaan esimerkiksi vuorineuvos Kari Kairamo oli kirjan luettuaan pahoitellut vain mukaan päässyttä virhettä – hän ei ollut syönyt KGB:n kenraali Viktor Vladimirovin kanssa hummeria vaan simpukoita (Lauantaiseura 1989, 17).

Sonera-kirjan tekijän taas epäiltiin olevan joku Soneran entinen, kenties katkeroitunut työntekijä. Kuka muu olisi osannut kuvailla työilmapiiriä tai yrityksen käytäntöjä niin tarkasti? Toisaalta esimerkiksi Rantanen nosti kirjoituksessaan esiin epäilyt siitä, että Sonera-kirjan taustalla olisi journalisteja tai henkilöitä, joilla oli hyvät yhteydet lehti-maailmaan, viitaten yhtäläisyyksiin Tamminiemen pesänjakajien kanssa. Oikeusprosessin aikana syytteeseen kunnianloukkauksesta Kaj-Erik Relanderia vastaan yritettiin saada Soneran entinen konsultti Timo-Pekka Silén. Käsittely kuitenkin raukesi lopulta tuloksettomana, ja Silénin ylle heitetyistä epäilyksistä huolimatta tekijöiden todellinen lukumäärä ja henkilöllisyys säilyvät edelleen mysteerinä.

Kuitenkin ”sisäisen” näkökulman ohella teokset perustuvat monelta osin myös julkiselle tiedolle. Kareen tapauksessa jo kertaalleen julkaistuille artikkeleille tai Sonera-kirjan yhteydessä pörssiyhtiön julkisuusperiaatteelle. Soneran tapauksessa tietyt kirjan teemat olivat olleet julkisuudessa osin jo ennen internet-kirjoituksen julkaisua. Lauantaiseuran paljastukset olivat vähintäänkin lehtimiesten tietoisuudessa, niistä ei vain ollut tapana kirjoittaa avoimesti. ”Kaikkihan sen tiesivät”. Tietojen julkituontia pidettiin lähinnä mauttomana mustamaalauksena.

Yleisellä tasolla teoksia tietysti yhdistävät henkilöihin menevät uskaliaat ja osin selkeän subjektiiviset väitteet. Sonera-kirjan tapauksessa luonnehdinnat Relanderista, Kareen ja Lauantaiseuran opuksissa politiikan silloisten vaikuttajien kommentointi.

⁴⁵ Helsingin Sanomat 11.8.2002: Liikenneministeri kaalimaan vartijana. Suuri Sonera- seikkailu (jatkuu)

6.1.5 Vastaanotto ja arviot

Teokset ovat siis omanlaisensa yhdistelmä toisaalta (ainakin tietyissä piireissä) yleistä tietoa, sekä sisäpiiriläisen syvempää näkökulmaa. Esitystavaltaan teokset eroavat toisistaan rajummin. Kareen tunnusmerkkinä on lehtimiehen tyylitelty ja kärkevydessäänkin hillitty tyyli, ”Pekka Pelottoman” kirjallinen ulkoasu taas on vaatimattomampi ja kömpelömpi, hänen valttinaan on selvästi raflaava sisältö. Tamminiemen pesänjakajien sanomaa myytiin lukijalle huumorin varjolla lennokasta, mutta leppoisaa kieltä käyttäen.

Ilmeisesti näillä seikoilla lienee ollut jonkin verran vaikutusta myös teosten vastaanottoon. Esimerkiksi Kareen jyrkistä ja aikanaan rohkeista äänenpainoista huolimatta teos sai myös myönteistä palautetta, osin juuri ansiokkaan argumentoinnin johdosta. Esimerkiksi nimimerkki ”*Simpan*” luonnehdinta Kareesta Suomen Sosiaalidemokraattilehdessä antaa kuvan kunnioituksesta Kareen rohkeaa esitystapaa ja tinkimättömyyttä kohtaan.

”Sanakirjan jälkeen kare on viero viri, mutta murteissa sillä saatetaan tarkoittaa mahtavaakin myllerrystä. Kauko Kare pitää ottaa tuolla lailla murteellisesti.” (Kare 1967, 288.)

Toki Kareen teos kohtasi myös kovaa arvostelua. Kirjan viimeiselle sivulle hyväksyttiin ylistävien lausuntojen vastapainoksi myös vähemmän kiittäviä arvosteluja teoksesta, joka teiltiin tyyliltään tökeröksi häiriköinniksi. Forssan Lehdessä muuan Olavi Keskinen suori Karetta kritiikin kohdistamisesta ”yksinomaan henkilöihin ja menettelytapoihin” yleisesti hyväksytyjen arvojen sijaan. (Kare 1967, 288.) Kuitenkin vuosikymmenten jälkeen muistokirjoituksessaan Helsingin Sanomissa Kauko Karetta luonnehdittiin ”uskaliaaksi sanojaksi” ja hänen tunnetuinta teostaan ”dokumentoiduksi pamfletiksi”⁴⁶. Sellaisena se jäi historiaan.⁴⁷

Myös muiden teosten nostattama vastalauseiden ryöppy on jäänyt aikakirjoihin. Tamminiemen pesänjakajien viimeisessä painoksessa kärkevimmät vastakommentit on painettu peräti kirjan takakanteen ja osalla niistä mässäiltiin painoksen saatesanoissa. Kuolematomin argumentti lienee Paavo Värysen jyrkkä lausuma kirjasta:

”Sellainen kirja pitäisi polttaa. En tosin ole lukenut sitä, mutta olen kuulut.” (Lauantaseura 1989, 5.)

⁴⁶ Helsingin Sanomien muistokirjoitus Kauko Kareesta vuodelta 1996, www.hs.fi

⁴⁷ Ristiriitainen vastaanotto ei lannistanut Kauko Karetta, sillä Tähän on tultu –pamfletti sai vuonna 1969 jatko-osan: ”Tähän on tultu 2: Paasikiven linjalta Kekkosen kolmanteen”.

Painavasta vastustuksesta huolimatta (tai sen ansiosta) teokset olivat aikanaan myyntimenestyksiä. Kareen pamflettikirjasta otettiin useita painoksia⁴⁸, Tamminiemen pesänjakajia taas painettiin pelkästään syksystä 1981 kevääseen 1982 yhteensä 162 000 kappaletta. Sonera-kirja levisi tiettävästi internetin keskustelupalstoilla, sähköposteina sekä tulosteina lähes 100 000 ihmisen luettavaksi. Myöhemmin painetun pehmeäkantisen kirjan painosmääristä ei löytynyt tietoa.

Myyntimenestykseen Kauko Kareen ja Lauantaiseuran tapauksessa vaikutti varmasti ihmisten tiedonjano Kekkosen suhteen. Kareen teos oli yllättävä ja provokatiivinen, kun taas Tamminiemen pesänjakajien ilmestyessä Kekkosen sairastelu oli juuri noussut tapetille. Kekkosen oli jäänyt sairaslomalle kuukautta ennen kirjan julkaisua, ja vain muutama päivä julkaisun jälkeen hän luopui vallasta.

Sonera-kirja antoi taustatietoa ja paljastuksia tapahtumakulusta, joka oli vienyt Soneran taloudelliseen syöksykierteeseen. Väitteet Telia-fuusion ongelmista ja vaikeista neuvotteluasemista olivat vielä riittävän tuoreita kiinnostaakseen yleisöä. Lisäksi väitteet hallituksen toiminnasta Soneraa koskevien päätösten suhteen asettivat muutamia keskeisiä suomalaisia poliitikkoja suurennuslasin alle. Siinä missä ”Tähän on tultu” ja ”Tamminiemen pesänjakajat” kuitattiin vastustajien suunnalta hölynpölynä tai kukkoiluna, Sonera-kirjan kirjoittajaa lähdettiin selvittelemään oikeusteitse. Kaj-Erik Relander halusi saattaa tekijän vastuuseen kunnianloukkauksesta.

On kiinnostavaa pohtia, mikä on muuttunut vuosikymmenten saatossa. Kareen ja Lauantaiseuran teokset sisälsivät aikanaan radikaaleja väitteitä, mutta niiden kohtaamat vaikeudet rajautuivat lähinnä kustannusteknisiin ongelmiin sekä kovakätisiin arvosteluihin. Sonera-kirja herätti kohuväitteillään valtavaa kiinnostusta, ja siihen nähden jopa hämmästyttävän vaisuja arvioita. Kuitenkin seuraukset tekijälle olisivat olleet huomattavasti rajummat, mikäli hän olisi paljastunut tai tullut vapaaehtoisesti julkisuuteen. Enää ei yleisön ja kohteiden paheksunta olisi riittänyt, vaan teos olisi aiheuttanut tekijälleen myös merkittäviä taloudellisia vaikeuksia vahingonkorvausten muodossa. Sijaiskäräjäksi joutui usean vuoden ajaksi Sonera-pokkarin kustantaneen Art Housen Heikki Haavikko, joka tietojensa perusteella haastettiin todistajaksi kunnianloukkaus-oikeudenkäyntiin. Taistelua lähdesuojasta käytiin oikeudessa lähes kymmenen vuotta, ennen kuin tapaus raukesi tuloksettomana.

⁴⁸ Tarkkaa tietoa määristä ei valitettavasti löytynyt, mutta oman kirjastokappaleeni viimeiselle sivulle on painettu merkintä ”Seitsemäs painos! 58. Tuhat!”. Internethakujen perusteella vaikuttaa siltä, että painoksia on otettu ainakin 9.

6.1.6 Lopuksi

Millainen on ”epätoivotun” tiedon tie Suomessa ennen ja nyt. Toisaalta tutkiva journalismi on arvossaan, toisaalta käydään tiukkaa keskustelua lähdesuojasta, lähteiden määrästä ja tiedon todentamisesta. Onko silti olemassa parempaa ja huonompaa paljastustietoa? Vaikka Sonera-kirja oli ilmestymisensä aikaan kuohuttava ja luettu teos, todennettavien tietojen osalta se ei välttämättä tuonut ilmi mitään totaalisen uutta. Sen kuohuttavimmat puolet liittyivät siihen tietoon, jonka todenperäisyyttä ei ole voitu tai ole ollut edes hedelmällistä tutkia. Näitä ovat esimerkiksi Relanderin rötöstelyväitteet, erehdyttäminen sekä esitetyt yhteydet mafiaan. Syytösten raskautta kuvaa jopa lehti-miesten haluttomuus toistaa väitteitä kirjaa käsittelevissä artikkeleissaan.

”Etenkin syytökset Relanderia ja sisäpiiriään kohtaa ovat niin kovia, ettei niitä viitsi tässä toistella”, kuten Kyösti Karvonen asian ilmaisi.⁴⁹

Näiden kolmen teoksen esittelyn tai vertailun perusteella ei voi tehdä kattavaa arviota siitä, mikä on suomalaisen paljastus- tai pamflettikirjoittelun ydin, mutta ne tarjoavat yhden uuden näkökulman Sonera-kirjan tarkasteluun. Tässä esille tuodut edeltäjät antavat hieman osviittaa siitä, kuinka ristiriitaista ja riskialtista tietoa on Suomessa aiemmin kohdeltu ja minkälaisia seurauksia tällaisten paljastuskirjojen julkaisulla on ollut. Tarkoitukseni on lähinnä ollut havainnollistaa hieman paljastuskirjaa ilmiönä ja sitä kautta etsiä eroja ja yhtäläisyyksiä viime vuosien tunnetuimpaan paljastusteokseen Suomessa. Mielenkiintoisia esimerkkejä nimettömistä julkaisuista löytyy toki myös maailmalta. Sonera-kirjaa käsittelevässä artikkelissaan 4.7.2002, Karvonen nostaa esiin Primary Colors -teoksen (Päävärit) vuodelta 1996. Nimettömänä julkaistu kaunokirjallinen teos maalasi kuvan vuoden 1992 presidentinvaaleista ja etelävaltiolaisesta kuvernööristä Jack Stantonista, jonka ilmeinen esikuva oli Bill Clinton. Sisäpiiritietoja ja hyvin inttiimejäkin kuvauksia sisältänyt teos paljastui sittemmin Newsweekistä lähteneen toimittajan Joe Kleinin hengentuotteeksi.⁵⁰

Pieni aineistoni perustuu enimmäkseen toisen käden lähteisiin ja mainittuihin teoksiin itseensä, mutta katsoin sen riittäväksi tämänkaltaista viitteellistä tarkastelua varten. Laajemman ja perusteellisemmän aineiston kerääminen olisi vienyt koko työn painopistettä sivuun itse aiheesta, ja vienyt myös kohtuullisen paljon aikaa. Nytkin osa lähteistäni on olosuhteiden pakosta internetistä poimittuja blogi- ja triviatietoja. Niiden paikkansapitä-

⁴⁹ Kts. Esim. Kaleva 4.7.2002, Kyösti Karvonen, Poimintoja: ”Nettikirjaa Sonerasta lukee kuin kesädekkaria”

vyys on pyritty varmistamaan useampia vastaavia tekstejä selaamalla ja vertailemalla.

Sonera-kirjan kannalta mielenkiintoiseksi muodostuu mielestäni teosten elinkaaren tarkastelu eli niiden tie käsikirjoituksesta valmiiksi teokseksi. Kävi selväksi, että ristiriitaiselle tiedolle ei noin vain löydy julkaisukanavaa, lukijoita sitten taas senkin edestä. Tällaisen suppean aineiston perusteella tulee mieleen, että tietyt teosten vastaanottoon liittyneet seikat ovat vuosikymmenten saatossa kääntyneet pääläelleen. Kaksi varhaisinta kirjaa ilmestyivät Kekkosen pitkän valtakauden aikana kertoen siitä, mistä oli tapana vaieta. Poliittisen journalismin koodia rikottiin, mutta kuitenkin rajuin yksittäinen seuraus oli Aarno Laitisen erottaminen Helsingin Sanomista ja muiden lauantaseuralaisten saamat nuhteet. Sonera-kirja taas ilmestyi aikana, jolloin yksityisyyden suoja julkisuuden henkilöillä on kapeampi kuin koskaan, ja lehdet tuntuvat kilpailevan siitä, kuka pääsee kertomaan kuohuttavimmat uutiset ensimmäisenä. Dosentti Jukka Kemppinen ihmetteli jo vuonna 2002, kuinka internetissä ei ole enempää tämänkaltaista materiaalia. Hän uskoi nimettömien kirjoitusten määrän verkossa kasvavan, sillä kysymykset oikeudellisesta vastuusta ovat mutkikkaita ja jäljet helppo peittää.⁵⁰ Vaikka internetissä sana on vapaa ja anonyymi, epävarman tiedon levittämällä voi kuitenkin olla iso hintalappu. Vaikuttaa siltä, että panokset ovat kovenneet sitten Kekkosen päivien.

6.2 Sonera-kirjan tapauskuvaus⁵¹

Keskiviikkona 26.6.2002 yhdysvaltalaisella Freeserver-palvelimella julkaistiin tuntemattoman kirjoittajan internet-kirja ”Mihin hävisivät Soneran rahat?”. Kirjassa ruodittiin Soneran liiketoimia ja sisäistä politiikkaa vuosina 2000–2001, sekä hyökättiin Soneran silloista toimitusjohtajaa Kaj-Erik Relanderia ja talon aiempaa johtoa vastaan rajuin syytösin. Tapetilla olivat Soneran taloudelliset vaikeudet, etunenässä epäonnistuneet Saksan ja Italian UMTS-toimilupakaupat, joiden takia Sonera menetti 4,3 miljardia euroa.

Relanderin lisäksi Sonera-kirjassa nimettiin hänen ”sisäpiirinsä” Soneran johdossa, sekä pureuduttiin Relanderin esitetyn tiukan hallinnan aikaansaamaan huonoon työilmapiiriin. Kirja maalasi kuvan Relanderista häikäilemättömänä oman edun tavoittelijana, joka varmisti asemansa johdossa junailemalla keskeisiin tehtäviin joko vaarattomiksi katsomiaan henkilöitä, tai oman sisäpiirinsä jäseniä. Teoksessa myös kuvattiin Relanderin

⁵⁰ Aamulehti 8.8.2002, Juhani Saarinen: ”Internetin paljastuskirjat voivat yleistyä”

⁵¹ Laatimani kuvaus on julkaistu aiemmin teoksessa Lähdesuoja. Normit, idealit ja käytännöt. (Tutkimusraportti, lähdesuojaprojekti ”Dopingista lautakasioihin – muuttuva lähdesuoja”)

toimitusjohtajakauden päätöstä, sekä Relanderin yrityksiä varmistaa itselleen hyvä asema uudessa yrityksessä Sonera-pestin jälkeen. Kirja esitti Relanderin suuruudenhulluna egomaanikkona, joka piti Soneran toimitusjohtajuutta mitättömänä pestinä ja pelkkänä välietappina hänenlaiselleen kyvyille. Relanderin persoonaa ja hallintatapaa koskevien kuvausten lisäksi kirjassa esitettiin rohkeita väitteitä, joiden mukaan Relander olisi epäselvien konsulttitoimeksiantojen avulla ohjaillut Soneran rahoja omille tileilleen ulkomailla. Talousrikosten ohella radikaaleimmat Relanderia koskevat väitteet kirjassa liittyivät yhteyksiin Venäjän mafiaan. Väitteiden tueksi ei kuitenkaan esitetty todisteita.

Sonera vaati Freeserveriä poistamaan teoksen palvelimeltaan ja kirja hävisi sieltä nopeasti. Se julkaistiin kuitenkin jo seuraavana päivänä Arvopaperi Onlinein keskustelupalstalla, josta teos poistui samana iltapäivänä, spekulatioiden mukaan jälleen Soneran pyynnöstä. Lehden toimituspäällikön mukaan teoksen poistaminen perustui puhtaasti journalistiseen harkintaan⁵². Internet-kirjaa oli kuitenkin ehditty kopioida keskustelupalstalta, joten sen leviämistä on vaikea estää. Teos lisättiin Arvopaperi.fi -keskustelupalstalle uudelleen ja uudelleen. Lisäksi kirjaa lähetettiin useille toimittajille sähköpostitse Hotmail-osoitteesta, josta lähettäjää ei voinut päätellä. Sonera pohti julkisuudessa toimia kirjan tekijöitä vastaan ”jos ja kun heidän nimensä selviävät”⁵³. Soneran Jyrki Karasvirta ihmetteli julkisesti, miksi tekijät eivät menneet tietojensa kanssa suoraan viranomaisten puheille, jos heillä oli mielestään niin tarkkoja tietoja aiheesta.⁵⁴

Sonera yritti poistattaa teosta useilta internet-sivuilta, mutta kirja sai jatkuvasti lisää mediahuomiota, ja sitä myötä herätti kiinnostusta yleisön keskuudessa. Julkisuudessa internet-kirjasta esitettiin monenlaisia arvioita. Toisaalla asiantuntijat pitivät kirjaa tarkkanäköisenä ja sen tietoja mahdollisina, toisaalla taas kömpelönä pamfletinomaisena törkykirjoitteluna. Toive kirjoittajan julkitulosta oli yhteinen. Esimerkiksi Aamulehden sivuilla spekuloihin poliisin keinoja kirjoittajan selvittämiseksi, ja Arvopaperi-lehti ilmoitti maksavansa 1000 euron löytöpalkkion vihjeistä, jotka johtaisivat kirjoittajan jäljille⁵⁵. Julkista keskustelua käytiin siitä, olisiko Soneralle tarpeen tehdä erityistilintarkastus kirjan esittämien väitteiden vuoksi. Muun muassa Oikeusministeri Johannes Koskinen antoi lausunnon, jonka mukaan hän piti kirjaa asiantuntevasti kirjoitettuna, ja ehdotti, että kirjoittaja jalostaisi sen ”pitävämpäänkin julkaisumuotoon”⁵⁶. Helsingin Sanomien arvion mukaan Sonera-kirjaan ehti tutustua arviolta 70000–100000 ihmistä

⁵² Aamulehti 4.8.2002 ”Wanted: johdonmukainen moraali”

⁵³ Aamulehti 28.6.2002 ”Soneraa koskeva internet-kirja pois julkisuudesta”

⁵⁴ Helsingin Sanomat 26.8.2002 ”Kohukirja Sonerasta leviää internetissä”

⁵⁵ Aamulehti 1.8.2002 ”Sonera-kirjan jäljittäminen vaatii hyvää onnea”

⁵⁶ Aamulehti 29.7.2002 ”Koskinen arvioi Sonera-sotkun historian kalleimmaksi virheeksi”

verkkosivujen, keskusteluryhmien sekä kädestä käteen kiertävien printtikopioiden kautta⁵⁷.

Kirjan väitteiden johdosta Sonerassa toteutettiin sisäinen tarkastus elokuun 2002 aikana. Sonera julkisti teettämänsä erityisselvityksen tulokset torstaina 22.8.2002. Niiden mukaan näyttöä väärinkäytöksistä ei löydetty. Tarkastelun kohteena olivat erityisesti väitteet, joiden mukaan Sonerassa ei tehty kunnollisia riskikartoituksia kyseenalaisiksi nousseiden UMTS-kauppojen yhteydessä. Samassa yhteydessä Sonera ilmoitti, ettei aio ryhtyä jatkotoimenpiteisiin internet-kirjan suhteen.⁵⁸

Syyskuussa 2002 akateemikko Paavo Haavikon perustama pienkustantamo Art House ilmoitti julkaisevansa internet-teoksen pehmeäkantisena kirjana, tekijäksi merkittäisiin nimimerkki ”Pekka Peloton”. Teoksen ennakoitiin ehtivän kauppoihin jo syyskuun aikana. Art Housen toimitusjohtaja Heikki Haavikko kertoi kustantamon varautuneen oikeustoimiin Soneran tai Relanderin taholta, mutta ei uskonut kirjan antavan siihen aihetta, sillä herjaavat kohdat oli teoksesta poistettu. Haavikko esitti, että tiettyjen kohtien mahdollinen poisjätto ei ollut kannanotto sen puolesta, että väitteet eivät voisi olla totta. ”Meillä ei vain yhtiönä ole nyt aikaa mahdollisiin raastupakäynteihin”. Sen sijaan kirjassa tultaisiin referoimaan internet-teoksesta julkisuudessa käytyä keskustelua. Lisäosan kerrottiin kirjoittaneen samat henkilöt, jotka olivat alkuperäisen internet-kirjan takana.⁵⁹

Art Housen julkaisu-uutisen jälkeen Soneran entinen pääjohtaja Pekka Vennamo vaati Sonera-kirjailijan nimimerkin vaihtoa, sillä ainoana Pekka-nimisenä yleisesti Soneraan liitettyä henkilönä nimimerkki ”Pekka Peloton” yhdistettäisiin Vennamon mukaan häneen.⁶⁰ Nimimerkkiä ei koskaan vaihdettu.

Kaj-Erik Relander teki Soneraa käsitelleestä internet-kirjasta rikosilmoituksen keski-viikkona 18.9.2002 erityisesti häntä koskeneiden Soneran rahojen kavallusväitteiden tähden. Relander pyysi poliisia selvittämään internet-kirjan kirjoittajat sekä ryhtymään lain edellyttämiin toimiin. Keskusrikospoliisi alkoi tutkia tapausta törkeänä kunnianloukkauksena lokakuussa 2002.

⁵⁷ Helsingin Sanomat 11.8.2002 ”Suuri Sonera-seikkailu (jatkuu)”

⁵⁸ Helsingin Sanomat 23.8.2002 ”Selvityksellä puhdistettiin mainetta”

⁵⁹ Aamulehti 5.9.2002 ”Mistä kysymys? Onko Sonera-kirjan julkaisija varautunut korvauksiin?”, Helsingin Sanomat 4.9.2002 ”Haavikkojen Art House kustantaa Sonera-nettijulkaisun kirjana”

⁶⁰ Helsingin Sanomat 6.9.2002 ”Pekka Vennamo: Sonera-kirjan nimimerkki vaihdettava”

Syksyn aikana Art House kustantamosta ilmoitettiin, että kirjan julkaisua lykätään toistaiseksi. Kustantamo esitti viivästyksen syyksi kirjoittajien metsästyksen nousun Soneran virheitä tärkeämmäksi. Iltalehden tietojen mukaan kustannusyhtiötä uhattiin järeillä vastatoimilla, mikäli kirja julkaistaisiin.⁶¹

Internet-kirjan rinnalle nousi toisenlainen versio tapahtumien kulusta maanantaina 4. marraskuuta 2002, jolloin Jouko Marttilan teos ”Sonera – mitä todella tapahtui?” julkaistiin. Marttilan kirja perustui yli 30 henkilön haastatteluihin, mukaan lukien entinen toimitusjohtaja Kaj-Erik Relander, ministeri Olli-Pekka Heinonen sekä muita entisiä Soneran ylimmän johdon edustajia. Haastatteluiden sekä muun aineiston perusteella oli rakennettu yhtenäinen tarina Soneran vaiheista. Marttilan mukaan Relanderin haastattelun saaminen oli ehto työlle. Marttilan kertoi, että teos oli jo työn alla nimettömän internet-kirjan ilmestymisen aikoihin, ja varjosti hänen kirjoitusprosessiaan. Etenkin lähdesuojaan oli kiinnitettävä tarkasti huomiota, sillä haastatteluja oli hankala saada.⁶²

Art Housen Sonera-kirja ilmestyi lopulta helmikuussa 2003 nimellä ”Minne hävisivät Soneran miljardit?”. Teokseen oli karsittu huomattavasti alkuperäisen kirjan raskaimpia väitteitä, esimerkiksi Relanderin persoonaan kohdistuneet huomautukset, ja kyseenalaiset väitteet Soneran rahojen kavaltamisesta sekä yhteyksistä Venäjän mafiaan oli jätetty kokonaan pois.

Keskusrikospoliisi kuulusteli Art Housen toimitusjohtajaa Heikki Haavikkoa todistajana Relanderin kunnianloukkausilmoitusta koskevan esitutinnan aikana. Haavikko kuitenkin kieltäytyi vastaamasta kirjan kirjoittajaa koskeviin kysymyksiin. Maanantaina 3.3.2003 Keskusrikospoliisi haki Helsingin käräjäoikeudesta päätöstä, joka velvoittaisi Haavikon kertomaan tietonsa Sonera-nettikirjasta. Poliisi uskoi Haavikolla olevan tietoa, joiden perusteella kirjan tekijä voitaisiin selvittää, ja kuulustella häntä rikoksesta epäiltynä. Haavikko torjui poliisin yritykset selvittää tekijä vedoten lähdesuojaan sekä liike- ja ammattisalaisuuteen. Sillä hetkellä voimassa olleen lähdesuojaa koskevan lain mukaan mm. toimittajilla oli oikeudenkäynnissä ja esitutkinnassa oikeus vedota lähdesuojaan, mutta kustannustoimittajalla vastaavaa oikeutta ei ollut.⁶³ Haavikko katsoi, ettei hän voinut vastata poliisin kysymyksiin saattamatta itseään syytteen vaaraan, mikä lain mukaan antoi hänelle oikeuden vaieta. Käräjäoikeus määräsi Haavikon kertomaan tietonsa 5000 euron sakon uhalla. Haavikko valitti päätöksestä hovioikeuteen, eikä joutunut puhumaan vastoin tahtoaan, sillä sakkoa ei voitu laittaa täytäntöön ennen hovi-

⁶¹ Iltalehti 19.11.2004 ”Sonera kirjailija jäi poliisille epäselväksi”

⁶² Helsingin Sanomat 2.11.2002 ”Nettikirja häiritsi Marttilan urakkaa”

⁶³ Helsingin Sanomat 1.3.2003 ”Poliisi vie Heikki Haavikon oikeuteen Sonera-kirjasta”

oikeuden ratkaisua.⁶⁴

Keskiviikkona 5.3.2003 Iltalehti julkaisi ”Pekka Pelottoman” haastattelun, jossa annettiin ymmärtää, että nimimerkin taakse kätkeytyi useamman kirjoittajan ryhmä. Haastattelukysymykset oli toimitettu ”yhdellä äänellä” vastaavalle nimimerkille kirjallisesti ja vastaukset saatiin samaa kautta, ”luotettavaa kanavaa käyttäen”. Haastattelussa ”Pekka Peloton” kertoi käyttävänsä nimimerkkiä oman turvallisuutensa ja koskemattomuutensa vuoksi. Nimimerkki korosti haastattelussa, että Sonerassa tulisi tehdä erityis-tilintarkastus kaikkien väärinkäytösten selvittämiseksi. Valtio-omistaja sai moitteita kiusallisten asioiden lakaisusta maton alle. Nimimerkki kertoi kirjan kirjoittamisen olleen ”kansalaisvelvollisuus”, sillä kukaan muukaan ei olisi teosta todennäköisesti tehnyt. Samalla Pekka Peloton kielsi taloudellisen tai muun edun tavoittelun kirjan kautta, sen mukaan kysymyksessä on ”puhtaasti halu puolustaa länsimaisen yhteiskunnan avoimuuden ja oikeudenmukaisuuden periaatteita”.⁶⁵

Kesäkuussa 2003 Helsingin hovioikeus vahvisti käräjäoikeuden aiemman päätöksen, jolla Haavikko velvoitettiin kertomaan tietonsa Sonera-kirjailijasta poliisille. Käräjäoikeuden päätöstä kuitenkin muutettiin siltä osin, että aiemmin salaisista perusteluista tuli julkisia. Niiden mukaan lähdesuoja ei koskenut kirjaa tai nettikirjoitusta. Haavikko ilmoitti saman tien hakevansa korkeimmalta oikeudelta valituslupaa päätökseen. Haavikko ilmoitti kuitenkin valmistautuvansa kertomaan tietonsa keskusrikospoliisille, jos muu ei auta. Syyskuussa korkein oikeus antoi ratkaisun, jonka mukaan Helsingin hovioikeuden päätöstä ei pantaisi toistaiseksi täytäntöön.

Marraskuussa 2003 korkein oikeus myönsi Haavikolle valituslupan Sonera-kirjan lähdesuojaa koskien. Samalla aiemman hovioikeuden päätöksen täytäntöönpanokieltoa jatkettiin ainakin siihen saakka, kunnes korkein oikeus olisi tehnyt ratkaisunsa asiassa. Heikki Haavikko kertoi Iltalehdelle pyytäneensä valituslupaa, jotta todistajan kieltäytymisoikeudesta saataisiin ennakkoratkaisu.⁶⁶

1.1.2004 astui voimaan uusi sananvapauslaki, joka laajensi lähdesuojan koskemaan kaikkia joukkoviestinnän muotoja. Korkein oikeus antoi päätöksensä Haavikon asiassa perjantaina 26.3.2004, sen mukaan hänen ei tarvitse vastata kysymyksiin, jotka voivat paljastaa Sonera-kirjan kirjoittajan. Ennakkopäätös kumosi aiemmat Helsingin käräjä-

⁶⁴ Helsingin Sanomat 4.3.2003 ”Heikki Haavikko velvoitettiin paljastamaan Sonera-kirjailija”

⁶⁵ Iltalehti 5.3.2003 ”Sonera-kirjailija Pekka Peloton ei aio tulla julkisuuteen: ”Suojelen omaa turvallisuuttani””

⁶⁶ Iltalehti 22.11.2003 ”Korkein oikeus myönsi valituslupan Sonera-kirjan kustantajalle. Heikki Haavikon taistelu jatkuu”

oikeuden ja hovioikeuden päätökset, joissa Haavikko oli velvoitettu vastaamaan kirjoittajaa koskeviin kysymyksiin. Tapaus palautettiin käräjäoikeuteen todistajan kuulemistavarten, sillä ratkaisun mukaan Haavikon oli mahdollista vastata osaan kysymyksistä paljastamatta kirjan tekijää. KKO sovelsi tapaukseen uutta lakia, vaikka käsittely oli alkanut jo vanhan lain aikaan. KKO viittasi päätöksessään Euroopan ihmisoikeussopimukseen todeten, että sananvapautta käsittelevässä artiklassa ei erotella tiedonvälityksen eri muotoja.⁶⁷

Toukokuussa 2004 keskusrikospoliisi kuulusteli Haavikkoa jälleen yrittäen selvittää internet-kirjan kirjoittajaa. KKO:n päätöksen mukaan lähesuoja ei koske sivullisen julkaisemia viestejä, joten Haavikolla katsottiin olevan velvollisuus vastata nettikirjaa koskeviin kysymyksiin siltä osin, kun niihin vastaaminen ei johtaisi kirjan kirjoittajan paljastumiseen. Haavikko kieltäytyi edelleen vastaamasta kysymyksiin lähesuojaan vedoten.⁶⁸

Syyskuussa 2004 Yleisradion tv-uutiset kertoivat, että kirjoittajaksi epäillään Soneran entistä konsulttia. Yleisradion tietojen mukaan keskusrikospoliisi epäili teon motiiviksi henkilön lyhyeksi jäänyttä konsultinuraa Sonerassa sekä yrityksen kanssa käytyä suurta palkkioritaa. Miestä oli kuulusteltu ensimmäisen kerran jo tammikuussa 2004.⁶⁹

Marraskuussa 2004 keskusrikospoliisin esitutkinta internet-kirjan kunnianloukkauksen osalta saatiin valmiiksi, mutta selvyyttä tekijäkysymykseen ei löytynyt. Esitutkinta-aineisto toimitettiin syyttäjälle syyteharkintaan, ja rikosylikomisario Veli-Pekka Loikala lausui STT:lle, että viitteitä epäilystä on, mutta ei niin pitäviä todisteita, että nimeä olisi uskallettu ”kirjoittaa pöytäkirjan kanteen”. Todisteet viittasivat tiettyyn tahoon, mistä Loikalan mukaan todisti myös se, että juttu oli siirretty syyteharkintaan. Ilman mitään viitteitä esitutkinta olisi lopetettu tuloksettomana. Helsingin kihlakunnansyyttäjä Harri Ilanderin mukaan syyteharkinta olisi tarkoitus viedä läpi nopealla aikataululla ja varsinainen oikeuskäsittely, mikäli siihen päädytään, käytäisiin läpi omana kokonaisuutenaan, erillään muista Soneraan liittyvistä oikeusjutuista.⁷⁰

Epäillyn nimi nousi esiin Soneran teletunnistetietojen väärinkäyttöä koskeneessa oikeudenkäynnissä, jossa vastaajina oli useita Soneran entisiä työntekijöitä, Kaj-Erik Relander mukaan lukien. Oikeudenkäynnissä Relanderin puolustusasianajaja Jussi Savonen esitti, että keskusrikospoliisin tietojen mukaan Sonera-kirjan kirjoittaja olisi

⁶⁷ Helsingin Sanomat 27.3.2004 ”KKO: Haavikon ei tarvitse paljastaa Sonera-kirjan tekijää”

⁶⁸ Helsingin Sanomat 20.5.2004 ”Krp kuulusteli taas Heikki Haavikkoa Sonera-kirjasta”

⁶⁹ Ilta-lehti 17.9.2004 ”Yle: Sonera-kirjan kirjoittaja yhtiön ex-konsultti”

⁷⁰ Ilta-lehti 19.11.2004 ”Sonera-kirjailija jäi poliisille epäselväksi”

konsulttina Soneran teknologiajohtamisyksikössä vuonna 2000 toiminut Timo-Pekka Silén. Silén kiisti väitteen, mutta Ilander nosti häntä vastaan syytteen törkeästä kunnianloukkauksesta huhtikuussa 2005 vaatien ehdollista vankeusrangaistusta. Relander puolestaan vaati 50 000 euron suuruisia vahingonkorvauksia henkisestä kärsimyksestä. Viittaukset

keskusrikospoliisin tietoihin liittyivät kahteen Heikki Haavikon Korkeimmalle oikeudelle toimittamaan kirjeeseen, joista syyttäjän mukaan kävi ilmi Silénin syyllisyys. Haavikon asianajajan Markku Fredmanin mukaan kirjeet liitettiin Haavikon valituslupahakemukseen todisteina, sillä niistä kävi ilmi kustantajan ja kirjan kirjoittajan välinen salassapitosopimus. Kirjeissä kustantajaa uhattiin miljoonan euron vaateella, mikäli salassapitosopimusta rikottaisiin. Haavikko toimitti kirjeet oikeudelle, sillä hän koki keskusrikospoliisin painostaneen häntä paljastamaan kirjoittajan nimen. Keskusrikospoliisille kirjeet päättyivät, sillä krp oli yksi jutun osapuolista. Täten kirjeet tulivat myös osaksi esitutkimamateriaalia. Vaikka toisen osapuolen nimi oli kirjeissä peitetty, kun ne toimitettiin korkeimmalle oikeudelle, kävi tekijän henkilöllisyys niistä syyttäjän mukaan välillisesti ilmi. Valmisteluistunnossa kiisteltiin siitä, saako kirjeitä käyttää todisteina. Kustantajan mielestä ne olisi pitänyt jättää käsittelyn ulkopuolelle, syyttäjä taas nimesi kirjeet keskeisiksi todisteiksi, mutta ei uskonut käsittelyn kaatuvan, vaikka niiden käyttö kiellettäisiinkin. Syytteen mukaan Silén kirjoitti internet-teoksen joko yksin tai yhdessä jonkun kanssa, tai oli vähintäänkin mukana antamassa tietoja Sonerasta kirjan tehneelle taholle.⁷¹

Silén itse kiisti epäilyt moneen kertaan prosessin aikana vedoten siihen, että hänen tietonsa eivät olisi riittäneet kyseisen teokseen kirjoittamiseen. Hän kuitenkin myönsi kommentoineensa kirjaa puhelimitse ennen sen julkaisua pokkarimuodossa, ja kehottaneensa kustantajaa jättämään pois raskaimmat väitteet talousrikoksista. Näin toimien hän katsoi jopa puolustaneensa Relanderia.⁷²

Perjantaina 25.11.2005 Helsingin kärjäoikeus teki päätöksen, jonka mukaan Haavikon kirjeitä ei saisi käyttää todisteina kunnianloukkausoikeudenkäynnissä. Kärjäoikeuden mukaan keskusrikospoliisi rikkoi julkisuuslakia liittäessään kirjeet esitutkintaan ja antaessaan ne syyttäjän sekä Relanderin käyttöön. Perusteena oli tapa, jolla krp sai kirjeet haltuunsa. Syyttäjä Harri Ilander valitti Helsingin hovioikeuteen avaintodisteiksi määriteltyjen kirjeiden salaamispäätöksestä. Kärjäoikeuden päätöksessä määriteltiin,

⁷¹ Helsingin Sanomat 21.10.2005 ”Sonera-kirjasta alettiin käydä oikeutta”

⁷² Ilta-lehti 18.4.2007 ”Sonera-kirjailijaksi epäilty: ”Puolustin Relanderia”

että kirjeiden salaamisesta saa valittaa vain varsinaisen pääasian yhteydessä, eli sitten kun Silénin syyte kunnianloukkauksesta on käsitelty loppuun käräjäoikeudessa. Keskusrikospoliisin esitutkinta-aineiston perusteella vaikutti siltä, että Siléniä vastaan ei ole muita todisteita kuin mainitut kirjeet. Ennen kirjeitä Siléniä kuultiin jutussa vain todistajana, mutta niiden myötä rooli vaihtui epäillyksi. Huhtikuussa 2006 hovioikeus ilmoitti, että se jättää tutkimatta syyttäjän valituksen kirjeiden salaamista koskien.⁷³ Toukokuun lopussa 2006 Ilander haki valituslupaa hovioikeuden päätöksestä korkeimmalta oikeudelta, valitusprosessin ajan varsinainen kunnianloukkausoikeudenkäynti oli pysähtyksissä. KKO ratkaisi hakemuksen heinäkuussa, eikä valituslupaa hovioikeuden päätökselle annettu. Syyttäjä ei saisi käyttää Haavikon kirjeitä todisteena Silénin syyllisyydestä kunnianloukkauskäsittelyssä. Ilander ilmoitti ajavansa syytettä eteenpäin ilman kirjeitä.

Huhtikuussa 2007 kihlakunnansyyttäjä Harri Ilander pyysi itse syyttäjän vaihtamista käynnissä olevan esitutkinnan vuoksi. Ilanderia epäiltiin virkasalaisuuden rikkomisesta Kaj-Erik Relanderin kunnianloukkausta koskevassa syyteasiassa. Helsingin poliisin kuulusteluissa hän kiisti syyllistyneensä mihinkään rikokseen.⁷⁴ Ilanderin tilalle juttua ajamaan tuli syyttäjä Heikki Poukka.

Toukokuussa 2007 Timo-Pekka Siléniä vastaan nostettu syyte kaatui Helsingin käräjäoikeudessa riittävän näytön puutteeseen. Ratkaisua perusteltiin sillä, että huolimatta Silénin ilmeisestä motiivista sekä mahdollisuudesta saada internet-kirjan sisältämiä tietoja haltuunsa, kirjan oli voinut kirjoittaa moni muukin. Kahden todistajan, toimittaja Jouko Marttilan sekä Soneran entisen brändijohtaja Jane Moilasen todistukset Silénin syyllisyydestä eivät riittäneet vakuuttamaan käräjäoikeutta. Sekä Relander että Silén saivat oikeuden päätöksellä hyvityksiä matkakuluista. Silénin oikeudenkäyntikulut (9714 euroa) korvattiin valtion varoista, Relander taas joutui kustantamaan kulunsa (95200 euroa) itse. Relanderin ja syyttäjä Heikki Poukan mukaan internet-kirjassa oli vähintään 11 Relanderin kunniaa loukkaavaa kohta. Syyttäjä aikoi valittaa tuomiosta hovioikeuteen ja hakea jälleen purkoa Sonera-kirjeiden käyttökiellolle. Käräjä- ja hovioikeuksien aiempien päätösten mukaan kustantaja Heikki Haavikon oikeus salata kirjailijan henkilöllisyys murretaan, mikäli kirjeitä käytetään todisteina, sillä kirjeet oli lähetetty henkilölle, joka nauttii lähdesuojaa.⁷⁵

⁷³ Aamulehti 14.4.2006 ”Sonera-kirjailijaan viittaavat kirjeet jäivät yhä pimentoon”

⁷⁴ Iltalehti 17.4.2007 ”Relander-jutun syyttäjä poliisin kuulustelussa”

⁷⁵ Helsingin Sanomat 5.5.2007 ”Relanderin rikosilmoitus kunnianloukkauksesta kaatui käräjäoikeudessa”

Perjantaina 27.6.2008 Helsingin hovioikeus julkisti päätöksen, jonka mukaan syyttäjä saa käyttää Haavikon kahta kirjettä todisteina. Hovioikeuden mielestä keskusrikospoliisi ei rikkonut lakia luovuttaessaan kirjeet oikeusjutun osapuolille. Oikeusistuimen mukaan kustantajan vaitiolo-oikeus ei ulottunut niihin asiakirjoihin, jotka hän esitti oikeudelle vaikenemisensa perusteeksi. Heikki Haavikko haki korkeimmalta oikeudelta jälleen valituslupaa päätökseen.⁷⁶

Maaliskuussa 2009 korkein oikeus myönsi valitusluvan Sonera-kirjan kirjoittajaksi epäillylle Timo-Pekka Silénille sekä kustantaja Art House Oy:lle ja sen toimitusjohtaja Heikki Haavikolle. Hovioikeus tutki olisiko kirjeitä mahdollista käyttää todisteina kunnianloukkauskäsittelyssä. Korkein oikeus teki keskiviikkona 18.11.2009 päätöksen, jossa kirjeiden käyttö todisteina kiellettiin. KKO:n kannan mukaan niillä oli tarkoitus perustella seikkoja, jotka kuuluivat Haavikolle vahvistetun vaitiolo-oikeuden piiriin. Syyttäjä Heikki Poukka päätti lopettaa kunnianloukkausjutun ajamisen, sillä ilman kirjeitä ei Siléniä vastaan olisi riittävästi näyttöä. Myös Kaj-Erik Relander oli valmis jättämään asian käsittelyn sikseen. Juttu palautettiin Helsingin hovioikeuteen, joka ratkaisi asian lopullisesti maanantaina 12.4.2010. Sen päätöksellä käräjäoikeuden tuomio jäi voimaan, sillä sekä jutun syyttäjä että asianomistaja olivat luopuneet jutun ajamisesta. Sonera-kirjan kirjoittajan henkilöllisyyttä ei saatu oikeusteitse selvitettyä.

6.3 Aineiston keruu ja rajaus

Tutkimusaineisto on koottu kokonaisuudessaan ”Dopingista lautakasioihin – muuttuva lähdesuoja” -tutkimusprojektin aikana. Lähdeaineistoon kuuluvat Aamulehti, Helsingin Sanomat, Iltalehti, Kaleva ja Keski-suomalainen. Artikkeleita on haettu tutkittavan tapauksen osalta kesäkuusta 2002 toukokuulle 2010. Aineisto on kerätty pääosin lehtien sähköisistä arkistoista, mutta Kalevan osalta artikkelit on haettu Kansalliskirjaston mikrofilmiarkistosta, jota varten Kalevan arkistonhoitaja toimitti otsikko- ja päivämäärätiedoin varustetun juttulistan. Lisäksi vertailua varten käytössä on ollut myös Suomen Tietotoimiston arkisto. Käytetyt hakusanat ovat työn liitteenä (Liite 1). Media-aineiston lisäksi työssä on hyödynnetty lähdesuojaprojektia varten tekemääni Heikki Haavikon haastattelua, jonka runko on niin ikään tutkielman liitteenä (Liite 3). (kts. Möre 2011, 169–170.)

⁷⁶ Aamulehti 28.6.2008 ”Sonera-kirjan tekijää yritetään selvittää taas”

Viiden lehden aineisto kahdeksan vuoden ajalta on huomattavan kookas pro gradu -tutkielman rajaukseen nähden, mutta se on valittu työhön tarkoituksella koko laajuudessaan. Olen tutkimusavustajan roolissa kerännyt materiaalin lähdesuojahankkeen aikana, ja sitä kautta aineisto on minulle tuttu. Minulle oli jo ennakoon selvää, että Sonera-kirjan osalta uutisointi keskittyy paljon tapauksen vaiheiden selostamiseen ja varsinaista kantaaottavaa tai lähdesuojaa koskevaa materiaalia on melko vähän. Tästä syystä halusin huomioida aineiston kokonaisuutena, vaikka se teki läpikäynnistä työlästä. Aineiston rajausta ei siis ole tehty teoreettista kattavuutta silmällä pitäen, vaan enemmän tapaus-tutkimuksen lähtökohdista eli nimenomaan Sonera-kirjan erityisen luonteen lähdesuojan ennakkotapauksena huomioiden (Eskola & Suoranta 2000, 64–65). Teoreettinen viitekehys on rakennettu kuvaamaan juuri tämän tapauksen kannalta keskeisiä ilmiöitä ja rajaamaan tutkimuskysymyksiä aineiston ja Sonera-kirjan kannalta kiinnostaviin näkökulmiin.

6.4 Menetelmä

Kuten yllä totesin, aineisto on ollut koossa ja minulle tuttu jo ennen varsinaisen tutkielman teon aloittamista, joten se on väistämättä vaikuttanut koko prosessiin. Tästä syystä myös analyysi on toteutettu melko tavalla aineistolähtöisesti (kts. Eskola & Suoranta 2000, 19), artikkeleissa toistuvia aiheita ja kysymyksiä tunnustellen. Lehti- ja haastatteluaineiston tarkoitus on ennen kaikkea luoda kokonaiskuva tapahtuneesta ja taustoittaa teoksen julkaisuhetkellä vallinnutta tilannetta. Halusin antaa aineistolle mahdollisuuden viitoittaa työn suuntaa huolimatta siitä, että tutkimusprojektin kautta minulla oli materiaalista jonkinlaisia ennakkokäsityksiä esimerkiksi sen suhteen, kuinka paljon lähdesuojaa sivuavaa keskustelua aineistosta nousee. Toisaalta tämä auttoi myös seulomaan artikkeleita suuresta massasta.

Työ on luonteeltaan voimakkaasti tapaustutkimus (case study research), sillä siinä pyritään kuvaamaan ja selittämään tutkimuskohteena olevaa Sonera-kirjaa omana ilmiönään ja rajattuna tapauksena, vailla erityistä pyrkimystä yleistettävään tietoon. Tapaustutkimukselle luonteenomaista on, että se yhdistää erilaisia tiedonkeruun ja analyysin tapoja, tavoitteena kohteen syvällinen ymmärtäminen. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Sonera-kirjan tapauksen kontekstia ja taustaa on avattu paljon jo teoreettisen viitekehysten kautta, mutta aineiston käsittelyn avulla pyritään pelkän yksityiskohtaisen kuvailun sijaan sitomaan kirjan tarina laajempaan journalistista alaa koskevaan keskusteluun.

Tulen käsittelemään valittua aineistoa teemoihin perustuvan tulkinnallisen tarkastelun eli jonkinlaisen temaattisen sisällönanalyysin kautta. Temaattinen analyysi on Virginia Braunin ja Victoria Clarcken (2006) mukaan menetelmä, jossa tunnistetaan, analysoidaan ja raportoidaan toistuvia kaavoja tai teemoja aineistossa. Temaattinen analyysi ei ole samaan tapaan vakiintunut käsite kuin vaikka diskurssianalyysi tai grounded theory, sillä se pitää sisällään hyvin joustavan ja laajan kirjon tutkimuksellisia otteita sekä työkaluja. Tästä syystä sitä pidetään toisinaan myös jonkinlaisena apuvälineenä muiden metodien sisällä, ja menetelmää hyödynnetäänkin usein pohjana muita menetelmiä hyödyntäville analyyseille. Braunin ja Clarcken mukaan temaattinen analyysi on teoreettisesti hyvin vapaa menetelmä, jonka avulla voidaan pyrkiä toisaalta heijastelemaan todellisuutta, toisaalta purkamaan tai paljastamaan jotain sen pintaa syvemmältä. Temaattisessa analyysissä teoreettisen viitekehyksen huolellinen luominen ja tutkijan aseman näkyväksi tekeminen on erityisen tärkeää, jotta lukija pystyy arvioimaan aineistoon liittyviä oletuksia. Braunin ja Clarcken mielestä tutkimuksessa esimerkiksi juuri teemoittelun prosessi verhotaan usein passiiviseen ja puutteelliseen ilmaisuun "aineistosta nousee" tai "aineistosta paljastuu"⁷⁷, mikä piilottaa turhanpäiten tutkijan oman aktiivisen roolin kiinnostavien teemojen löytäjänä, valitsijana ja selittäjänä. He painottavat temaattisessa analyysissä tutkijan roolia tutkittavan aiheen ja aineiston työstäjänä sekä tietoisten valintojen tekijänä. (Braun & Clarke 2006, 4–8.)

Temaattiseen sisällönanalyysiin sekä Braunin ja Clarcken painotukseen nojaten pyrin löytämään tutkimusaineistosta sellaisia luontevia kategorioita, joiden alla voidaan tarkastella ja verrata tekemiäni havaintoja työn teoreettiseen viitekehykseen. Pyrin nostamaan tutkimusongelmaa mahdollisimman hyvin valaisevia aihealueita, vertaillen niiden ilmenemistä aineistossa. Vaarana teemoittelussa on Eskolan ja Suorannan mukaan analyysin liiallinen rakentuminen sitaattien varaan, mitä yritän välttää sitomalla käsitteelyyn valitsemani teemat aiemmin työssä esitettyyn teoriaan yleisestä edusta, luoden tehdyille huomioille selkeän kontekstin. Sitaatit muodostavat silti keskeisen rungon analyysin etenemiselle antaen lukijalle mahdollisuuden arvioida niistä tehtyjä tulkintoja. (Eskolta & Suoranta 2000, 174–175; 179–180.)

Tapaustutkimuksen peruseriaatteisiin viitaten en ole halunnut sitoutua tiukkaan metodologiaan, sillä koen tapauksesta tehtävien tulkintojen olevan tietyllä tapaa riippuvaisia tarkastelun näkökulmasta ja aineistolle esitetyistä kysymyksistä. Suhtautumiseni aineistoon sekä tehdyt menetelmälliset ratkaisut temaattisen analyysin suhteen liittyvät

⁷⁷ alkuperäistekstissä ilmaistu "themes 'emerging' or 'being discovered'"

osaltaan myös ajatukseen merkitysten sosiaalisesta rakentumisesta eli tiedon mielekkyydestä oman tapahtumahetkensä ja lajityyppinsä kontekstissa. Tämä näkyy hyvin työn laajassa teoreettisessa perustassa. En kuitenkaan aio sitoa työtäni sosiaalisen konstruktionismin käsitteeseen, sillä näennäisestä vapaudesta huolimatta se kantaa mukanaan myös melko uuvuttavaa tieteellistä keskustelua tiedon ja merkityksen rakentumisen luonteesta (Hacking 2009, 7–8.) Koen silti mielekkääksi kulttuurintutkimuksesta ponnistavan ajatuksen, jonka mukaan todellisuus on merkitysvälitteistä ja riippuu aina jossain määrin suhteestamme maailmaan ja tutkittavaan ilmiöön (Alasuutari 1999, 59–60). Haluan tuoda esiin monenlaisia Sonera-kirjan merkitystä valottavia ilmiöitä ja näkökulmia, mutta ymmärrän valittujen käsittelytapojen vaikuttavan väistämättä siihen, kuinka lopputulosta tulkitaan.

Näistä lähtökohdista tulen tutkielmassani tarkastelemaan esimerkkitapauksena toimivaa Sonera-kirjaa sekä lähdesuojan historiallisessa jatkumossa että lajityyppillisenä ilmiönä, pamfletti- tai paljastuskirjana. Koen tärkeäksi selvittää Sonera-kirjan julkaisuun ja elinkaareen liittyvät asetelmat ja vallitsevat sidonnaisuudet, jotta voisin edes osin tehdä näkyväksi, millaisten kulttuuristen ilmiöiden, keskusteluiden ja asetelmien päälle tapaus on rakentunut.

6.4.1 Teemoittelun lähtökohdat: yleinen etu ja Sonera-kirja

Yleisen edun käsite on haastava analyysin lähtökohta, sillä kuten kirjallisuuskatsauksesta ilmenee, ei sille löydy yksiselitteistä määritelmää. Tässä työssä lähestyn käsitettä sen kautta, millaisia yleiseen etuun vetoavia argumentteja Sonera-kirjaa koskevassa uutisoinnissa ja kirjoittelussa eri toimijoiden taholta ilmenee, ja kuinka ne suhtautuvat yleisen edun käsitteen eri puoliin. Apuvälineenä tulen käyttämään omaa analyysimalliani, joka perustuu Papathanassopouloksen ja Negrinen esittelemään yleisen edun jaotteleluun. Heidän jäsennyksensä tarjoaa mielestäni hyvin konkreettisen ja käyttökelpoisen työkalun aineiston havainnointiin tämän laajuisessa tutkielmassa. Analyysimalli esitellään tarkemmin luvussa 6.4.2.

Erotuksena retorisesta analyysistä ja argumentoinnin tutkimuksesta, tarkoituksenani on selvittää, millaisia perusteita esimerkiksi lähdesuojan myöntämiselle Sonera-kirjan tapauksessa on esitetty. Pääpaino on esitetyissä perusteissa itsessään, ei vakuuttamisen strategioissa tietyn päämäärän saavuttamiseksi. (vrt. Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Mahdollisuuksien mukaan tuon myös esiin, millaisia tahoja argumenttien taakse asettuu, ja millaista toimijajoukkoa he edustavat tapauksen suhteen.

Lisäksi pyrin asettamaan tekemäni jaottelun jonkinlaiseen ajalliseen perspektiiviin Sonera-kirjan tapauksen etenemisen suhteen, jotta lukija voi tahollaan arvioida millaisiin ilmiöihin tai tarinan vaiheisiin argumentit liittyvät, eli mitä ne mahdollisesti kertovat silloisen julkisen keskustelun painopisteistä. Sitomalla argumentit vahvasti tarinan kaareen, toivon tukevani luvussa 5.2 esitettyä tapauskuvausta ja tuovani lisävalaistusta Sonera-kirjan merkitykseen eräänä lähdesuojan virstanpylväänä.

Sonera-kirjan ympärille syntyvän julkisuuden alkuvaiheessa esitetään monenlaisia äänenpainoja, joissa korostuvat erityisesti kannanotot siitä voivatko kirjan tiedot pitää paikkansa ja kuka kirjoittaja oikein on. Tilanteen edetessä alkuhämmästyksestä kohti Art House -kustantamon tekemää kustannuspäätöstä sekä Relanderin kunnianloukkaus-käsittelyä, keskustelu kietoutuu tiukemmin Sonera-kirjaan liittyvien moninaisten oikeudellisten prosessien ympärille. Pikku hiljaa Sonera-kirja jää sivujuoneksi muun muassa teleurkintaan liittyvän oikeuskäsittelyn rinnalla, noustakseen esiin uudelleen Haavikon todisteiksi toimittamia kirjeitä koskevan kiistan kautta. Erotan tapauksen julkisessa käsittelyssä selvästi muutamia aiheita, jotka keräävät läpi kirjan vaiheiden ympärilleen keskustelijoita, ja joista keskustellaan enemmän kuin muista. Osa näistä teemoista syntyy jonkinlaisen periaatteellisen keskustelun tuloksena, osa taas kytkeytyy luonnollisesti Sonera-kirjan kokemuksiin käännteisiin.

Olen pyrkinyt rajaamaan tarkasteltavaa Sonera-kirjan lehdistöaineistoa Pertti Alasuutarin esittämän havaintojen *pelkistämisen* ja *yhdistämisen* avulla eli olen poiminut mukaan teoreettisen viitekehyksen ja tutkimuskysymysten kannalta keskeisiä havaintoja yhdistellen ne analyysin seuraavaa vaihetta varten mielekkäiksi teemoiksi (Alasuutari 1999, 40). Esimerkiksi puhtaasti kirjan vaiheita selostavat artikkelit olen jättänyt tarkoituksella analyysin ulkopuolelle, sillä niiden keskeinen anti on käsitelty jo tapauskuvauksessa.

Teemoittelun ensimmäisen työvaiheen tuloksena erottelin tapausta kuvaaviksi teemoiksi muun muassa kirjan tekijän henkilöllisyyden, esitettyjen väitteiden totuusarvon, anonyymien julkaisun ongelmat, Soneran ja hallituksen menettelyn kyseenalaistamisen, Sonera-kirjan lähdesuojan, sananvapauslain uudistuksen sekä Sonera-kirjaan liittyvät kirjetodisteet. Tämä tapahtui käymällä lehdistöaineiston massaa läpi artikkeli kerrallaan, valiten jatkokäsittelyyn sellaisia kirjoituksia, kommentteja ja havaintoja, joista ilmeni jonkinlainen mielipide tai uusi näkökulma Sonera-kirjaan. Poimimani näytteet laitoin ensin kronologiseen järjestykseen, jonka perusteella jaoin tarinan ja siihen liittyvät keskustelunaiheet erilaisiin, osin toisiinsa limittyviin vaiheisiin. Tekemäni jäsenyyksen

perusteella pyrin vielä yhdistelemään toisiaan muistuttavat aiheet laajemmiksi teemoiksi yllä esitetyn jaottelun mukaisesti.

Lopputuloksena teemat muodostivat ajalliselta kestoaltaan ja käsittelyltään vaihtelevan kokonaisuuden. Jotkin teemat liittyivät elimellisesti tarinan silloiseen vaiheeseen: esimerkiksi hallituksen osallisuutta umts-kauppojen päätöksenteossa pohdittiin muuttaman kuukauden ajan kirjan julkaisun jälkeen, mutta voimakkaista vaateista ja pienimuotoisista selvityksistä huolimatta tämä keskustelu laantui käsittelyn kanavoituessa aiheeseen liittyvien oikeustapausten ympärille. Sen sijaan taas kirjan esittämien tietojen totuudellisuutta pohdittiin lukijoiden keskuudessa pitkin matkaa. Kannanottoja teoksen väitteisiin esitettiin lähes aina jonkin uuden tiedon, kuten esimerkiksi vahvistuneiden teleurkintaepäilyjen noustessa esiin. Teemoitteluprosessin aikana havaitsin, että kiinnostavuudestaan huolimatta osa julkisessa keskustelussa esiintyneitä aihealueista ei tuottanut tutkimuskysymysten kannalta olennaista tietoa, joten ne jätettiin käsittelyn ulkopuolelle seuraavassa vaiheessa.

Jaottelun perusteella valitsin varsinaiseen analyysiin neljä teemaa, joiden kautta nimenomaan yleisen edun argumentaatiota voidaan tutkia. Teemat ovat anonyymien julkaisun ongelmat, Sonera-kirjan lähdesuoja, sananvapauslainsäädännön uudistus vuonna 2004 sekä viimeisenä kirjeet, joilla viitataan Heikki Haavikon Korkeimmalle oikeudelle todistuskappaleiksi toimittamiin kahteen kirjeeseen. Ensimmäinen teema on selkeyden vuoksi jaettu kahteen osaan. Teemat on valittu sitä silmällä pitäen, että yleisen edun perusteiden lisäksi aihealueista käyty keskustelu ilmentää jollain lailla myös lähdesuojaa ja sen merkitystä journalistisen julkisuuden kannalta. Anonyymien julkaisun teema ei varsinaisesti tuota tietoa lähdesuojasta tässä tapauksessa, mutta se auttaa arvioimaan Sonera-kirjan muuttunutta roolia tarinan alku- ja loppupisteessä, ja sitoo teoksen keskusteluun tiedonvälityksen vastuusta ja vapaudesta. Lopulliseen käsittelyyn valitut teemat edustavat myös melko selkeitä ajallisia jaksoja Sonera-kirjan tarinassa muodostuen analyysille helposti seurattavan rungon.

Jokaisen teeman kohdalla havainnollistetaan aiheesta käytyä julkista keskustelua esimerkein, sekä arvioidaan esitettyjä perusteluja yleisen edun kannalta. Suorien argumenttien lisäksi analyysissä pyritään huomioimaan, että perusteet voivat ilmetä myös välillisesti, sellaisina normatiivisina lausumina, jotka ilmentävät esitetyn yleisen edun teorian kannalta keskeisiä arvoja. Normatiiviset lausumat voivat näkyä esimerkiksi toisen osapuolen vähättelynä tai nuhteluna, kehotuksina sekä omalla toiminnalla ylpeilynä tai sen puolusteluna. (Alasuutari 1999, 224–225.) Sananvapauslain uudistuksen teemaan on

lehdistöaineiston ohella tuotu perusteita myös valmisteluasiakirjoista kokonaiskuvan täydentämiseksi.

6.4.2 Analyysimallina jako neljään

Yleisen edun käsitteellisen määrittämisen vaikeudesta johtuen olen muodostanut oman tiiviin analyysimallini, joka perustuu vahvasti Papathanassopouloksen ja Negrinen jäsennykseen yleisen edun eri näkökulmista. Hahmottelemani nelijaon tarkoituksena on erottaa luvussa 2.2.1 esitellyistä malleista erityisesti viestinnän ja journalismin kannalta käyttökelpoiset yleisen edun perusteet apuvälineiksi lehdistöaineiston analyysiä varten. Luokittelussa on huomioitu myös Papathanassopouloksen ja Negrinen tunnistama, kolmijaon ulkopuolelle jäänyt vuorovaikutteisuuden tendenssi. Luokkien nimeämisen takana on asettamani tutkimustehtävä yleisen edun perusteiden tunnistamisesta tutkimusaineistosta.

Ensimmäiseen luokkaan kuuluvat *utilitaristiset perusteet*, jotka Papathanassopouloksen ja Negrinen luonnehtiman utilitaristisen näkemyksen mukaisesti korostavat yksilön arvoja tai tarpeita, sekä yksilöistä muodostuvan enemmistön merkitystä päätöksenteossa. Yleinen etu määritellään kansan ilmaiseman tahdon mukaan. Tiukan valtiollisen kontrollin sijaan esimerkiksi mediaa ja viestintäteknologiaa koskevaa mediapolitiikkaa tulisi harjoittaa kansalaisten ja elinkeinoelämän ehdoilla. Tämä voi näkyä esimerkiksi vaatimuksena sääntelyn höllentämisestä median suhteen, jotta mediamarkkinat saavat kehittyä vapaan markkinatalouden lainalaisuuksien mukaan. Hyötyajattelussa näkyvyyttä saavat erityisesti taloudelliset ja yksilön oikeuksia painottavat seikat.

Papathanassopouloksen ja Negrinen kolmijaon yhtenäisyyttä korostavaan näkemykseen pohjautuvat yleisen edun *moraaliset perusteet* painottavat yhteiskunnassa jaettu arvoja ja ideaaleja toiminnan lähtökohtana. Tässä luokassa yleinen etu muodostuu moraalisesta velvollisuudesta toimia yhteisön hyväksi, vaikka yksilön oikeudet tai toiveet jouduttaisiin sen vuoksi toisinaan sivuuttamaan. Moraaliset perusteet korostavat asiantuntijoiden tai viranomaisten vastuuta yhteisten intressien sekä yhteiskunnan heikoimpien jäsenten tai vähemmistöjen etujen suojelijana. Tunnusomaista näille perusteille on vetoaminen eettisiin normeihin, kuten esimerkiksi oikeudenmukaisuuteen, tasapuolisuuteen tai rehellisyyteen. Malliin liittyy holhoavia elementtejä, sillä moraalisista arvoista ponnistavat yleisen edun perusteet antavat auktoriteettitahoille valtaa yhteisön ideaalien määrittelyssä.

Kolmas luokka eli *yhteisen hyödyn perusteet* ponnistavat Papathanassopouloksen ja Negrinen käsittelemästä McQuailin yhteisen edun teoriasta, jossa yleinen etu muodostuu yhteiskunnan tärkeänä pitämien toimintojen ylläpitämisen ja edistämisen kautta. Yleinen etu näyttäytyy yhteiskunnan toiminnan kannalta keskeisten instituutioiden suojelemisena ja vahvistamisena esimerkiksi sääntelyn avulla, mutta keskeistä on tavoiteltujen hyötyjen ilmeinen kiistattomuus ja arvostus yhteisön jäsenten keskuudessa. Tyypillinen esimerkki yhteisen hyödyn perusteista on alkuperäistä määritelmää mukailleen sananvapauden korkea kunnioitus tiedonvälityksen ja demokratian kiinteän suhteen vuoksi. Luokan nimeämisellä pyrin jäsentämään yleisen ja yhteisen edun käsitteiden suhdetta toisiinsa – tarkoitukseni ei ole tuoda tähän työhön kilpailevaa käsitettä yleisen edun rinnalle, joten yhteisen hyödyn perusteet viittaavat McQuailin kategorisointiin ja kuvaavat, millaisten seikkojen varaan yleinen etu tässä mallissa rakentuu. Tyypillisiä piirteitä ovat yhteisön hyvinvoinnin, mahdollisuuksien ja etujen korostaminen. Näkemys saattaa tuoda jonkin verran esiin auktoriteettien ja yhteisön arvojen osuutta yleisen edun määrittelyssä, mutta ei samassa määrin kuin moraalisten perusteiden kohdalla. Pääpaino on lopulta enemmän jaettujen ideaalien käytännön ilmenemismuodoissa ja niiden yhteisölle tuottamissa hyödyissä.

Neljännän luokan muodostavat *avoimen dialogin perusteet*, joiden mukaan yleinen etu toteutuu vuorovaikutuksessa käsiteltävän aiheen asianosaisten kesken. Kiistatilanteessa yleinen etu saavutetaan kompromissien ja eri tahojen neuvottelun kautta yhteisenä päätöksenä. Avoimen dialogin perusteet huomioivat tietyllä tapaa sekä markkinatalouden vaatimukset että valtiollisen kontrollin tarpeen, osoittaen, etteivät näiden tahojen intressit välttämättä ole aina ristiriidassa keskenään (Papathanassopoulos & Negrine 2010, 10). Avoimen dialogin perusteille kuvaavaa on pyrkimys yhdistää erilaisia toimintatapoja keskenään parhaan käytännön luomiseksi ja erilaisten intressiryhmien palvelemiseksi. Tässä kategoriassa yleinen etu ei ole ylhäältä päin annettu tai yksilöiden määrittelemä, vaan enemmänkin tapauskohtaisesti muokattu konsepti.

6.5 Anonyymien julkaisun ongelmat 1: kuka vs. Mitä

Yksi ensimmäisistä ja kantavimmista teemoista julkisessa keskustelussa on ymmärrettävästi ollut kirjan kirjoittajan henkilöllisyys sekä anonyymiin julkaisuun liittyvä problematiikka. Nimettömän julkaisun ongelmiin paneutuva teema on keskeinen kokonaisuuden hahmottamisessa, sillä sen avulla voidaan tarkastella Sonera-kirjaan ja sen sisältöön liittyviä yleisen edun perusteita, sekä pohjustetaan yleisön tiedonsaantioikeuden

merkitystä juuri tämän tapauksen kohdalla. Teeman käsittely on jaettu lukuihin 6.5 ja 6.6 luettavuuden parantamiseksi.

Aiheeseen tarttui heti alkumetreillä muun muassa Helsingin Sanomat⁷⁸, joka haastatteli aiheeseen sopivia asiantuntijoita artikkelissaan 7.7.2002. Esimerkiksi Turun yliopiston silloisen rikosoikeuden professorin, Ari-Matti Nuutilan mukaan nimettömät lähteet eivät riittäneet tekemään väitteistä uskottavia. Nuutila tähdensi, että internetjulkaisuja koskevat melko lailla samat säännöt kuin paperijulkaisujakin. Julkaisija on vastuussa teksteistään aivan kuten sanomalehden päätoimittaja lehtensä artikkeleista:

”Jos kirjoittajaa ei saada selville, julkaisija voi joutua vastaamaan mahdollisiin rikossyytteisiin yksin. Vaikka hän tietäisi kirjoittajan, hänen ei tarvitse tätä paljastaa.”

Nuutila esitti myös julkiseen keskusteluun tuotujen väitteiden totuudellisuuden kannalta kiinnostavan mielipiteen siitä, että väitteen esittäjän ei tarvitse olla täysin varma esittamiensä väitteiden totuudenmukaisuudesta, sillä se estäisi julkisen keskustelun yhteiskunnallisista asioista. Christiansin ja kumppaneiden pohdinnan valossa argumentti tuntuu osuvalta. Samassa artikkelissa internetin käyttäjiä edustavan Electronic Frontier Finland EFF -järjestön Mikko Välimäki vastusti valmisteilla olevaa lakiehdotusta, joka ulottaisi päätoimittajavastuun myös verkkosivustoille, sillä Välimäen mukaan kaikki yritykset kontrolloida internetin sisältöjä teknisesti olisivat tuhoon tuomittuja. Hän ei uskonut, että Sonera-kirjan levittämistä olisi mitenkään voitu estää: ”Kun ihminen on päässyt tietokoneen ääreen, hän voi tehdä, mitä haluaa.”

Tekijän henkilöllisyyden selvittäminen kutkutti yleisöä, mikä näkyi jo varhaisessa vaiheessa myös lehtien palstoilla. Aamulehden artikkelissa 1.8.2002 F-Securen asiantuntija, tutkimuspäällikkö Mikko Hyppönen pohti mahdollisuuksia tekijän jäljittämiseen. Hyppösen mukaan selvitystyön aloittaminen vaatisi kuitenkin, että joku kirjassa mainituista tahoista tekee rikosilmoituksen esimerkiksi kunniansa loukkaamisesta. Juristi ja Journalistin päätoimittaja Timo Vuortama muistutti kuitenkin samassa jutussa, että sananvapauden kuuluu myös nimettömän mielipiteen ilmaisu.⁷⁹

Arvopaperi-lehti, jonka keskustelupalstalta Sonera-kirja ponkaisi yleisön tietoisuuteen, otti puolestaan tiukan kannan kirjan tekijöiden nimettömyyteen lanseeraten 1000 euron löytöpalkkion sille, joka paljastaisi kirjan tekijät. Päätoimittaja Eljas Repo perusteli

⁷⁸ Helsingin Sanomat 7.7.2002: ”Sonera pesänjakajat”

⁷⁹ Aamulehti 1.8.2002: ”Sonera-kirjan jäljittäminen vaatii hyvää onnea”

löytöpalkkiota journalistisilla syillä:

”Kirjan käyttö lähteenä, esitettäessä vakavia syytöksiä Soneran menneisyydestä, ei toimittajien mielestä ole hyväksyttävää ennen kuin sen kirjoittaja on paljastettu ja syytösten todenmukaisuus tarkastettu.”⁸⁰

Kolumnisti Jyrki Lehtola kiinnitti Aamulehden kolumnissaan⁸¹ pian huomiota Arvopaperi-lehden ristiriitaiseen linjaan tapauksen suhteen. Lehtola muistutti, kuinka lehdelä oli kiire poistaa Sonera-kirja palvelimeltaan sen ensimmäisen ilmestymisen jälkeen kesäkuun lopulla 2002, ”journalistisiin perusteisiin” vedoten. Tästä huolimatta kirja oli elokuuhun mennessä löytänyt tiensä takaisin Arvopaperi.fi -sivuston keskustelufoorumille. Lehtola kyseenalaisti lehden moraalin ja piti suunnanmuutosta osoituksena oman profiilin nostamisesta medialle tyypilliseen tyyliin:

”Koska joku pitää Sonera-sotkusta saada kiinni ja vastuuseen, nettikirjailijakin käy paremman puutteessa ajolahdin kohteeksi.”

Tulkitsen Lehtolan kritiikin kohdistuneen tässä tapauksessa erityisesti skandaalilla ratsastamiseen ja moralisointiin, kun samaan aikaan teos veti uteliaita lukijoita Arvopaperin keskustelupalstalle. Hän muistutti useiden palveluntarjoajien lievästi paheksuen poistaneen teoksen sivuiltaan, kunnes umts-alaskirjaus teki Sonerasta vapaata riistaa:

”Umts-alaskirjauksen jälkeen kirjan puskasta ampumista ei nähdä enää moraalisesti tuomittavana ja kirjan löytää vaivattomasti luettavakseen, kun vain kirjoittaa hakukoneeseen oikeat sanat.”

Lehtola pohti ironiseen sävyyn myös toimittajakunnan reaktioita teokseen ennen ja jälkeen Sonerasta kantautuneiden tietojen. Kolumnissaan hän kuvasi kärjistäen journalistien etsivän jutunaiheita ”veren maku suussaan” ja syytti toimittajia kaksinaismoralistisesta ja kritiikittömästä syyllisten jahtaamisesta: ”jokaisella journalistilla on taas samasta asiasta sama mielipide, moraalit sekä halu saattaa syylliset vastuuseen.” Kolumnissaan Lehtola kommentoi kärkevästi niin toimittajien kuin palveluntarjoajien roolia, mutta jätti käsityksensä varsinaisesta kohteesta lähinnä rivien välistä luettavaksi.

Kesän 2002 mittaan tekijäksi arvuuteltiin erilaisia Soneraan liittyneitä henkilöitä tai tahoja, joilla voisi olla sisäpiirin tietoa umts-kauppojen vaiheista. Muun muassa Soneran tytäryhtiö SmartTrustin entinen toimitusjohtaja Harri Vatanen joutui julkisesti

⁸⁰ Kts. esim. Iltalehti 1.8.2002: ”Talouslehti haluaa totuuden esiin: Sonera-kirjan kirjoittajasta 1000 euron palkkio”

⁸¹ Aamulehti 4.8.2002: ”Wanted: johdonmukainen moraalit”

tyrmäämään arveluita, että hän olisi kohukirjan takana: "Jos tekisin jotain tällaista, tekisin sen omalla nimelläni".⁸² Soneran kanssa patenttikiistaa käynyt Vatanen ihmetteli myös, miksi tekijöiden metsästys näyttäisi olevan itse väitteiden tutkimista tärkeämpää.

Sanomalehti Kalevan Poimintoja-palstalla Kyösti Karvonen pohti Sonera-kirjaa anonyymien printtikirjojen perinteen jatkajana. Karvonen vertasi kirjan sisältöä Sonerasta aiemmin kantautuneisiin tietoihin, mutta peräänkuulutti kuitenkin tekijöiden paljastamista perusteenaan teoksen rajut väitteet, jotka vaatisivat tuekseen todisteita, mieluusti viranomaisille toimitettuina. Hänen mukaansa paljastuminen ja oikeudenkäynti olisivat suotavia: "Olisi kaikkien eduksi, jos urbaanit legendat selvitettäisiin." Karvonen kuitenkin painotti, ettei tapauksessa olennaista ole julkaisupaikka tai edes tekijät, vaan itse sisältö.

Karvosen kirjoitus on tässä kategoriassa selkein esimerkki yleisen edun argumentoinnista, sillä hän vetoaa siihen suoraan lauseella "Olisi kaikkien eduksi--". Toisin kuin esimerkiksi Arvopaperi-lehden lausunnossa, tässä yleinen etu ei kuitenkaan muodostu tekijöiden paljastamisesta, vaan sen suomasta mahdollisuudesta esittää suoria todisteita ilman heitettyjen väitteiden tueksi ja saattaa siten rötöstelijät vastuuseen tai puhdistaa heidän maineensa. Tekstissä painottuu totuuden selvittäminen ja Sonera-kirjan sisällön mahdollinen merkitys yhteiskunnalle. Päätoimittaja Revon lausunto keskittyy enemmän periaatteelliseen vaatimukseen siitä, että vakavia syytöksiä tulisi esittää omalla nimellä ja pätevien perusteiden kanssa. Tässä kontekstissa professori Nuutilan esittämä ajatus, jonka mukaan väitteiden esittäjän ei tarvitse olla täysin varma niiden paikkansapitävyydestä tuodakseen ne julkiseen keskusteluun, on varsin mielenkiintoinen. Vaikka se ei ota suoraan kantaa yleiseen etuun, tulkitsen lausunnon viittaavan demokratian kannalta keskeisiin julkisuuden ja yhtäläisyyden peruseriaatteisiin. Julkinen keskustelu pysyy monimuotoisena ja vapaana kaikille osanottajille, jos yhteisen arvioinnin piiriin voidaan tuoda myös vahvat epäilykset väärinkäytöksistä tai epäkohdista.

Kysymys nimettömästä julkaisusta koetaan selkeästi hankalaksi. Toisaalta on yleisen edun mukaista tuoda epäilykset väärinkäytöksistä julkisuuteen, mutta toisaalta taas niiden arviointi ja todistaminen vaikeutuvat, ellei väitteiden esittäjän kanssa voida käydä vuoropuhelua. Erityisen raskaaksi koettujen väitteiden kohdalla väitteiden esittäjän rooli koetaan tärkeäksi, mikä liittyy kohteena olevien tahojen oikeusturvaan ja yleiseen oikeudenmukaisuuteen.

⁸² Kauppalehti 2.7.2002

Yleisen edun kannalta arviointi on paljolti kiinni siitä, mistä näkökulmasta tilannetta katsotaan. Avoimen julkisuuden ja sen kautta muodostuvan yhteisen edun kannalta on tärkeää, että yhteiskunnan poliittiseen ja taloudelliseen vallankäyttöön liittyvän väärinkäytösepäilykset tuodaan julki, jotta niitä voidaan arvioida ja ottaa huomioon päätöksenteossa. Tässä kontekstissa nimettömän mielipiteen ilmaisu turvaa sananvapautta, kuten Vuortama muistuttaa. Nämä argumentit lukeutuvat omassa jäsenyyksessäni yhteisen hyödyn perusteisiin, joiden mukaan sananvapaus ja julkaisun vapaus ovat olennaisia tekijöitä yleisen edun muodostumisessa, sillä niiden avulla toteutuu kansalaisten tietoisuus yhteiskunnallisesti tärkeistä asioista. Nimettömyyden kyseenalaistamisesta huolimatta myös Karvosen perustelut liittyvät mielestäni pohjimmiltaan yhteistä hyötyä korostavaan tulkintaan, sillä ne painottavat voimakkaasti Sonera-kirjan esittämien tietojen tutkimista ja syyllisten saattamista vastuuseen.

Tekijöiden paljastamista vaativat kannanotot liitän puolestaan moraalisia perusteita korostavaan perinteeseen, jossa yleinen etu muodostuu jonkin hallitsevan ideologian arvojen tai moraalisten velvollisuuksien täyttämisen kautta. Esimerkiksi Revon lausunnossa tekijän selvittämisen puolesta vedotaan journalistisiin perusteisiin, jotka tässä tulkitsen erityisesti journalistin etiikkaan liittyviksi. Vakavia syytöksiä ei tulisi esittää nimettömyyden turvin ja vailla pitäviä todisteita, vaan väitteiden kohteelle tulisi antaa mahdollisuus puolustautua ja osoittaa syyttömyytensä ”kunnes toisin todistetaan”. Tällaisissa argumenteissa korostuvat oikeudenmukaisuus ja tasapuolisuus yleisesti hyväksytyinä arvoina, kenties myös jonkinlainen suoraselkäisyyden ihanne, mikä kuuluu läpi Vatasen kommentista. Taustalla voidaan nähdä myös tiettyjen arvojen tai itsesääntelystä ponnistavien hyvän tavan käytänteiden noudattaminen itsesääntelyn ja lainsäädännön herkän tasapainon säilyttämisen vuoksi.

Lehtolan kommentit leimaavat tekijyyteen liittyvän keskustelun erityisesti Arvopaperilehden osalta tekopyhäksi ja osoittavat median toimintaan liittyvien yksityisten taloudellisten etujen tavoittelun. Lehtolan perusteissa tekijää metsästetään syntipukkina todellisten syyllisten sijaan, mutta kommentin voi katsoa suuremmassa mittakaavassa arvosteleman median ansaintalogiikkaa ylipäänsä. Vaikka argumenteissa on viitteitä avoimen dialogin perusteisiin, jossa yleisen edun mukaiseksi katsotaan myös tiettyjen yksityisen sektorin vallitsevien käytäntöjen omaksuminen, Lehtolan argumentti tuntuu korostavan kehityksen kääntymistä väärään suuntaan yleisen edun kannalta. Toisin sanoen median toiminnassa korostuvat taloudellisten intressien voimistuessa vääränlaiset arvot.

Toisaalta Lehtolan kommenteista voi lukea myös jonkinlaisen moraalisen normin uskollisuudesta totuuden tavoittelulle. Toimittajakunnan kritisointi kohdistuu mielestäni sellaiseen ammatillisuuteen ja harkintaan, joka kiinnittyy muun muassa Christiansin ja kumppaneiden käsittelemään journalismin yhteiskunnalliseen vastuuseen sosiaalisen kulttuurisen totuuden tuottajana. Lehtola arvostelee toimittajia sopulimaisesta suhtautumisesta aiheeseen, toisiaan seuraten ja suuntaa muuttaen, milloin vain tiedossa on jotain mehukasta. Vaikka hän itse viittaa teokseen puskista ampumisena, on Lehtolan käyttämä ilmaus "Sonera-sotku" mielestäni myös jonkinlainen myönnitys tai viittaus julkisuudessa käsitellyn aiheen takana piilevälle totuudelle, jonka selviämistä osapuolten menettely ei Lehtolan mukaan selvästikään edesauta.

Internetin käyttäjiä edustava Välimäki ottaa vahvasti kantaa verkon vapaan luonteen puolesta ja kiinnittää tapauksen samalla oleellisesti verkon erityisestä roolista tiedonvälityksessä käytävään keskusteluun. Hänen ajatuksensa Sonera-kirjan leviämisestä kontrollointiyrityksistä huolimatta heijastelee mielestäni tietyllä tapaa utilitaristista ajatusta yleisen edun muodostumisesta. Välimäki vastustaa tuloillaan olevaa lakiuudistusta, jonka myötä myös verkkosisäلتöjä pyritään kontrolloimaan tarkemmin muun muassa julkaisijan vastuun kautta. Utilitaristisiin perusteisiin liittyvä yleinen etu toteutuu parhaiten vapaan markkinatalouden ehdoilla, jonkinlaisena yksityisten intressien summana. Yleisön osoittama kiinnostus Sonera-kirjaa kohtaan tekee siitä merkittävän, joten tiedon vapaa saatavuus muodostaa yleisön kannalta yleisen edun.

6.6 Anonyymien julkaisun ongelmat 2: Nimetön vihjailu eli "puskista ampuminen"

Nimettömän julkaisun ja anonyymien Sonera-kirjailijan ympärillä käydyssä keskustelussa hyvin spesifin argumenttien ryhmän muodostavat erityisesti soneralaiten kannanotoissa taajaan viljeltyt syytteet nimettömästä vihjailusta. Viestintäjohtaja Jari Jaakkolan johdolla Soneran edustajat väläyttelivät rikosilmoituksen mahdollisuutta ja korostivat puskista ampumisen retoriikkaansa alleviivaamalla, ettei nimettömiä tekijöitä vastaan voi nostaa syytettä: "Kaikkien kannalta olisi parempi, jos tekijät ilmoittautuisivat".⁸³ Jaakkola myös arveli anonyymien kirjailijan motiivien tuskin kestävän päivänvaloa, ellei hän voisi tulla esiin omalla nimellään.

⁸³ Kaleva 1.8.2002, Pekka Mikkola: "Sonera haluaa yhä nettikirjan tekijän oikeuteen"

”Kun esitetään näin vakavia väitteitä, niin kysyisin kyllä, miksi kirjoittaja ei tule esille ja vie asioita viranomaisten tutkittavaksi-- ”⁸⁴

Soneralla kuitenkin vakuuteltiin, ettei yhtiö aio itse nostaa ketään vastaan syytettä, vaan halukkuus oikeustoimiin jätettäisiin niiden harkittavaksi, jotka kokivat tullessa kirjassa loukatuiksi. Jaakkola tunnusti syytteen nostamisen hankalaksi aiheeksi, sillä tekijöiden pysytellessä piilossa oikeusjuttu ei välttämättä poikisi muuta kuin nettikirjan väitteiden laajan käsittelyn painetussa mediassa, jota hän ei luontevasti nähnyt kovin houkuttelevana vaihtoehtona.⁸⁵

Soneralaiten ohella syytösten keskipisteessä oli tietenkin Kaj-Erik Relander, joka kuvaili teosta ”moderniksi ilkeivallaksi” ja harkitsi myös tahollaan oikeustoimia, mikäli kirjoittaja selviäisi. Relander kyseenalaisti Sonera-kirjan sekä median toimintamallin sen raportoijana:

”Nyt joku kerää juoruja kadulta ja panee ne internetiin. Sitten laatu-lehdet siteeraavat sitä tyyliin: en minä väitä, mutta kun internetissä sanotaan.”⁸⁶

Relander osoitti happamuutensa lehdistöä kohtaan myös syyllisyyskysymyksessä ja kyseenalaisti, miksi hänen pitäisi tulla julkisuuteen todistamaan syyttömyytensä: ”Tässä toimintamallissa ikään kuin olet syyllinen, kunnes toisin todistetaan”, hän kummeksui. Relander pysyttelikin enimmäkseen poissa julkisuudesta, ja joutui sen myötä puolustamaan omaa vaikenemistaan asiassa:

”Minulla ei ole mitään resursseja osallistua päivittäiseen keskusteluun. Tämä ei tarkoita, että hyväksyn sen, mitä sanotaan tai ettenkö pitäisi jokaista mediaa tärkeänä.”⁸⁷

Ari-Matti Nuutila arvioi Relanderin mahdollisuuksia ja muistutti jälleen, että myös verkkojulkaisujen osalta vastuullisia haetaan normaalien oikeusopillisten sääntöjen mukaan. Nuutila oli optimistinen syyllisen löytymisen suhteen:

”Ei anonyymiteetin taakse verhoutuena voi välttää vastuutaan. Asetelma on ihan sama kuin aikakauslehdissä, jos julkaistaan nimimerkillä tai nimettömänä, niin silloin se joka on päättänyt julkaisemisesta vastaa jutun

⁸⁴ STT 30.7.2002: ”Sonera on valmis umts-selvityksiin”

⁸⁵ Iltalehti 8.8.2002, Juha Keskinen: ”Oikeustoimet mahdollisia, jos kirjoittaja paljastuu: Relander pitää nettikirjan väitteitä törkeinä ja valheellisina”

⁸⁶ Iltalehti 8.8.2002, Juha Keskinen: ”Oikeustoimet mahdollisia, jos kirjoittaja paljastuu: Relander pitää nettikirjan väitteitä törkeinä ja valheellisina”

⁸⁷ Aamulehti 7.8.2002: ”Relander pitää nettikirjaa nykyaikaisena ilkeivaltana”

sisällöstä.”⁸⁸

Elokuulla 2002 alkoi kuulua huhuja, että nettikirjaan olisi tulossa pian jatkoa. Soneran toimitusjohtaja Harri Koponen pohti väitteitä ja esitti julkisuudessa toiveen, että tekijä ottaisi häneen yhteyttä ja esittäisi todisteensa:

“Jos tässä ihmisessä on niin sanotusti miestä, niin kyllä hänen luulisi soittavan.”⁸⁹

Nimettömään vihjailuun liittyy ajatus väitteiden heittämisestä ilmoille anonymiteetin turvin, vailla velvollisuutta osoittaa todisteita sanojen takeeksi. Tässä yhteydessä paljon käytetty ilmaus ”puskista ampuminen” luo voimakkaan mielikuvan tarkoituksellisesta kiusanteosta ja pelkuruudesta, mihin viittaavat myös spekulatiot siitä, etteivät väitteet kestä päivänvaloa, jos niiden esittäjä ei voi tulla esiin. Ilmauksilla pyritään varmasti luomaan asetelma, jossa uskottavuudesta kilpailevat nimetön ”huutelija” ja taloudellisesti sekä yhteiskunnallisesti merkittävä valtio-omisteinen yhtiö.

Argumenteissa viitataan mielestäni tietyllä tapaa moraalisten perusteiden kategorian mukaisesti median vastuuseen eettisten arvojen, kuten esimerkiksi rehellisyyden tai oikeudenmukaisuuden, vahvistajana. Nimettömänä, voimakkaasti tiettyjä tahoja vastaan hyökkäävänä julkaisuna Sonera-kirja ei ainakaan muodollisesti toteuta sellaista yleisesti hyvänä pidettyä menettelytapaa tai arvoja, joita perinteinen media on esimerkiksi Journalistin ohjeiden kautta sitoutunut noudattamaan. Nimettömään vihjailuun liittyvissä argumenteissa yleinen etu kiteytyy julkiseen keskusteluun tuotujen tietojen totuudellisuuden osoittamiseen, jota omalla nimellä esiintymisen vaatimus tukee. ”Kaikkien kannalta olisi parempi, jos tekijät ilmoittautuisivat”, kuten Jaakkola asian tiivistää.

Nuutilan painottama vastuukysymys nousee merkittäväksi erityisesti näiden argumenttien kohdalla. Useimmissa kannanotoissa painotetaan tekijöiden selvittämistä tai omaehtoista ilmoittautumista, mutta Nuutila esittää vastuunkantajaksi tietojen tai viestin julkaisijaa, aikakauslehtien mallin mukaan. Jaakkola toteaa, ettei nimetöntä tekijää vastaan voi nostaa syytettä, eli tekijän ilmoittautuminen olisi keskeistä oikeuden hakemisen ja totuudellisuuden selvittämisen kannalta.

⁸⁸ Iltalehti 8.8.2002, Juha Keskinen: ”Oikeustoimet mahdollisia, jos kirjoittaja paljastuu: Relander pitää nettikirjan väitteitä törkeinä ja valheellisina”

⁸⁹ Iltalehti 9.8.2002: ”Soneran toimitusjohtaja Harri Koponen odottaa Sonera-kirjailijan soittoa: Nettikirjaan tulossa jatkoa lähiviikkoina”

6.7 Sonera-kirjan lähdesuoja

Sonera-kirjan lähdesuojasta käyty keskustelu seurailee pitkälti verkkokirjaan liittyvän oikeusprosessin vaiheita. Käsillä oleva luku keskittyy tarkastelemaan lähdesuojanäkökulmia Art Housen Heikki Haavikon todistajaksi kutsumisesta Korkeimman oikeuden vuonna 2004 tekemään päätökseen lähdesuojan vahvistamisesta. Teema on tutkimuskysymysten kannalta varsin tärkeä, sillä sen avulla käsitellään teoksen lähdesuojan puolesta ja sitä vastaan esitettyjä argumentteja pyrkien vastaamaan siihen, millaisia yleisen edun perusteita Sonera-kirjan lähdesuojakeskustelussa ilmenee.

Art House Oy oli Helsingin Sanomien artikkelissa 4.9.2002⁹⁰ kertonut julkaisevansa pokkarimuotoisen version Sonera-kirjasta, ja teos ilmestyi alkutalvesta 2003. Kaj-Erik Relander jätti poliisille tutkintapyyynnön kunnianloukkauksesta, perusteenaan Sonera-kirjassa esitetyt henkilöön menevät rajut väitteet väärinkäytöksistä ja laittomuuksista. Kustantajan ominaisuudessa saatujen tietojen pohjalta keskusrikospoliisi vaati toimitusjohtaja Heikki Haavikkoa todistamaan, kuka tai ketkä olivat internetissä alun perin julkaistun teoksen takana. Haavikko kieltäytyi toistuvasti todistamasta, minkä tähden KRP haki Helsingin käräjäoikeudelta päätöstä, joka velvoittaisi Haavikon kertomaan tietonsa. Haavikko vastusti hakemusta vedoten muun muassa lähdesuojaan, yrityssalaisuuteen sekä tekijän ja kustantajan väliseen luottamukselliseen suhteeseen:

“Ei voi olla niin, että sananvapaus on kiinni vain siitä, mikä sattuu olemaan julkaisun foorumi. Lehti-, radio ja tv-toimittajilla on lähdesuoja, miksi siis ei minulla kustannustoimittajana.”⁹¹

Heikki Haavikko ja hänen asianajajansa, europarlamentaarikko Matti Wuori painottivat, että pamflettikirjan kustantajana Haavikolla pitäisi olla sama suoja kuin lehden päätoimittajalla tai kustantajalla, vaikka lähdesuoja koski lain mukaan journalisteja ja aikakautisia julkaisuja. Wuori perusteli, että kyseessä on sananvapauden kannalta tärkeä rajankäynti, sillä liike- ja ammattisalaisuus liittyi tapauksessa sananvapauden käyttöön ja ennakkosensuurin kieltoon. Hän viittasi kannanotoissaan Euroopan ihmisoikeussopimukseen sekä sen sovelluskäytäntöön.⁹² Helsingin Sanomille Wuori perusteli Haavikon lähdesuojaan vetoamista sillä, että kustantajan yhteiskunnallinen tehtävä on hyvin samankaltainen kuin lehtimiehenkin: “Miten tällainen pamfletti eroaa lehdestä?”⁹³

⁹⁰ Helsingin Sanomat 4.9.2002 ”Haavikkojen Art House kustantaa Sonera-nettijulkaisun kirjana”

⁹¹ STT 28.2.2003: ”Haavikko aikoo yhä vaieta Sonera-kirjan tekijöistä”

⁹² Kts. esim. Iltalehti 13.2.2003 ja 1.3.2003

⁹³ Helsingin Sanomat 4.3.2003: ”Heikki Haavikko velvoitettiin paljastamaan Sonera- kirjailija”

Lähdesuojaa koskeva argumentaatio Sonera-kirjan ympärillä kiinnittyi toisaalta periaatteelliseen keskusteluun kirjan tekijästä ja tämän anonymiteetistä suhteessa Haavikon hakemaan lähdesuojaan, toisaalta aiheen oikeudelliseen määrittelyyn. Maaliskuussa 2003 Iltalehti julkaisi Pekka Pelottoman haastattelun yhteydessä gallup-tuloksen siitä, pitäisikö teoksen kirjoittajan nimi paljastaa. Jopa 87 % kyselyyn vastanneista oli sitä mieltä, että tekijää ei tulisi paljastaa, julkaistuissa kommentteissa korostui voimakkaasti merkittävän yhteiskunnallisen tiedon välittämisen tarve. Esimerkiksi nimimerkki *pekkaheikura* oli huolissaan tekijän paljastamisen vaikutuksista:

“Miten kirja poikkeaa muusta painetusta mediasta niin, ettei sitä koske sama lähdesuoja? Nyt on koko vapaa tiedonvälitys vaarassa, jos kirjoittajan nimi joudutaan paljastamaan.”

Nimimerkki *Vsaukkone* puolestaan arvioi varsinaisen asian unohtuvan ja hukkuvan taustameluun, mikäli nimi paljastettaisiin:

“Ei nimestä olisi mitään hyötyä, päinvastoin haittaa. Siitä alkaisi vain loputon oikeustaistelu henkilön ja Soneran välillä.”

Toimittaja Aarno “Loka” Laitinen pohti Sonera-kirjan lähdesuojaa Iltalehden kolumnissaan 8.3.2003 ja muistutti lähdesuojan turvin tehdyistä, pieleen menneistä uutisoinneista. Laitinen kyseenalaisti kirjoituksessaan lähdesuojan merkityksen toimittajakunnalle, sillä hänen mukaansa kunnollinen journalismi ei sitä kaivannut.

“Olen ollut 35 vuotta toimittajana enkä ole koskaan joutunut turvautumaan lakiin tietolähteen suojasta.”⁹⁴

Laitinen kuvasi lähdesuojaa kaikenlaisten ilmiantajien ja perättömien tietojen levittäjien suojamuurina, joka mahdollisti “pajunköyden syöttämisen” medialle ilman, että joutuu siitä itse minkäänlaiseen vastuuseen. Laitisen argumentoinnista tekee tutkimusaineiston puitteissa poikkeuksellisen se, että lähdesuojan merkitys ammattikäytäntönä kielletään kokonaan. Sonera-kirjan lähdesuojaa vastustaneet tahot ovat yleisesti kuitenkin tunnustaneet sen arvon yhtenä sananvapauden toteutumisen mekanismeista, vaikka eivät olisi olleet valmiita laajentamaan sitä journalistisen alan ulkopuolelle.

Käräjäoikeus velvoitti salaiseksi määrätyllä päätöksellään 3.3.2003⁹⁵ Haavikon ilmaisemaan tietonsa Sonera-kirjan tekijöistä uhkasakon nojalla. Käräjäoikeus linjasi päätöksessään kunnianloukkausasian koskevan internetissä julkaistua tekstiä, ei Art Housen

⁹⁴ Iltalehti 8.3.2003: ”Ilmiantajien suojelu”

⁹⁵ Helsingin käräjäoikeuden päätös, dnro R 03/689

kirjajulkaisua, joten syytteen vaara kirjan osalta ei oikeuttaisi Haavikkoa kieltäytymään todistamasta. Käräjäoikeuden mukaan Haavikko ei myöskään ollut esittänyt todisteita, jonka mukaan halutun tiedon kertominen aiheuttaisi hänelle taloudellisia tappioita. Haavikko ja Wuori osoittivat tyytymättömyytensä ja korostivat, että länsimaisen perinteen mukaan politiikan ja talouselämän johtajia saa kritisoida tarvittaessa kovasanaisestikin – paitsi Suomessa:

”Suomi on Suomi. Länsimainen kritiikin vapaus ei ole meillä voimissaan niin kuin muissa Euroopan maissa.”⁹⁶

Kalevan pääkirjoituksessa⁹⁷ käräjäoikeuden lähdesuojaa koskevaa päätöstä kutsuttiin ”arveluttavaksi paljastusyritykseksi”. Pääkirjoituksen mukaan päätökseen liittyi huolestuttavia piirteitä, sillä tapaus käsiteltiin suljetuin ovin, mitä kirjoitus piti demokratian ja erityisesti Sonera-kirjan tuomien tietojen valossa ongelmallisena; salassapitoa edellyttäviä perusteita ei tapauksessa sen mukaan ollut. Pääkirjoitus linjasi Soneran kaltaiset väärinkäytöstapaukset juuri sellaisiksi tekijöiksi, minkä vuoksi laajaa lähdesuojaa tarvitaan Suomessa: ”sananvapaus kaventuu, jos hovioikeus yhtyy käräjäoikeuden näkemykseen.” Pääkirjoitustoimittaja arveli Keskusrikospoliisin ja käräjäoikeuden hakevan ennakkotapausta siitä, ulottuuko lähdesuoja myös kirjoihin. Kalevan pääkirjoituksesta käy mielestäni hyvin ilmi lähdesuojan kriittinen merkitys journalisteille. Tulkitsen kirjoituksessa tietynlaista pelkoa lähdesuojan mahdollisesta heikkenemisestä, sillä miksi muuten otettaisiin niin tiukasti kantaa tilanteessa, jossa ei uhata nimenomaan journalistien tietolähteen suojaa? Kenties pelkona on ollut päätöksen vaikutus valmisteilla olevaan sananvapauslain uudistukseen tai sen tulevaan tulkintaan, sillä muutoin on vaikea ymmärtää toimittajan viittausta ennakkotapausten hakemiseen ajankohtana, jona uuden lain sisältö oli peruseriaatteiltaan jo tiedossa.

Tätä olettamusta vahvistaa mielestäni myös Timo Vuortaman Journalistiliiton viestintälain asiantuntijana julkisesti esittämä ehdotus kirjan kirjoittajan selvittämisestä muulla keinoin, kun kerran vain muutaman kuukauden päästä käräjäoikeuden päätöksestä sananvapauslaki ulottaisi lähdesuojan koskemaan myös verkkoa. Lapin yliopiston julkisoikeuden professori Lauri Saraviita puolestaan painotti Haavikon aiempiin spekulatioihin viitaten, että perustuslain vastaista ennakkosensuuria ei ole tapauksessa ollut, vaan käräjäoikeuden päätös tähtäsi jälkivalvonnan avulla epäillyn kiinnisaamiseen ja jatkolevikin estämiseen. Tilanne katsottiin julkisuudessa poikkeukselliseksi, sillä aiem-

⁹⁶ Iltalehti 4.3.2003: ”Sonera-kirjan tekijän selvittely jatkuu hovioikeudessa: Pekka Peloton säilytti yhä salaisuutensa”

⁹⁷ Kaleva 4.3.2003, pääkirjoitus: ”Arveluttava paljastusyritys”

missa lähdesuojaa koskeneissa oikeustapauksissa syytteet eivät olleet kohdistuneet itse lähteeseen vaan sitä käyttäneisiin toimittajiin.⁹⁸ Aamulehdelle Vuortama nimitti käräjäoikeuden päätöstä ”pässiksi” ja perusteli näkemystään Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen linjalla:

”Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisujen perusteella lähdesuoja on sananvapauteen liittyvä oikeus, joka on turvattu, vaikka laissa ei lähdesuojaa olisikaan—”⁹⁹

Artikkelia varten niin ikään haastateltu prosessioikeuden professori Juha Lappalainen kiisti Vuortaman näkemyksen, sillä hänen mukaansa kirjoilla ei ollut laissa lähdesuojaa eikä sitä siten voitaisi lähdesuojan piirissä käsitellä. Syyllisten selvittäminen oli Lappalaisen mielestä tärkeämpi etu:

”Lähtökohta on todistajan totuusvelvollisuus. Mennään ihmeelliseen suuntaan, jos yksi ja toinen voi vaieta esitutkinnassa. Vastaintressi eli rikosten selvittäminen on hirveän painava.”

Satakunnan kansan kirjoituksesta puolestaan paistoi melko kyyninenkin näkemys oikeuslaitoksen toimintaa kohtaan. Lehti muistutti, että kyse olisi ollut vain perinteisten ja uusien medioiden lainsäädännön yhteensovittamisesta.

”Kirjankustantaja on nyt saanut esimakua siitä tuomiolinjasta, josta tiedotusvälineillä on jo aiempaa kokemusta. Tuore esimerkki osoittaa, ettei sananvapauden syvin merkitys ole vielääkään auennut kaikille.”¹⁰⁰

Haavikko valitti päätöksestä Helsingin hovioikeuteen, joka kuitenkin vahvisti käräjäoikeuden aiemmin tekemän päätöksen 12.6.2003¹⁰¹, muuttaen ainoastaan aiemmin salattut perustelut julkisiksi. Hovioikeus huomautti, että kirjat, kertajulkaisut ja internetissä julkaistut kirjat jäävät lähdesuojan ulkopuolelle, joten Haavikko ei voisi vedota lähdesuojaan kieltäytyessään todistamasta. Hovioikeus myös katsoi, että Relanderin tarve saada selville kunnianloukkauksen tekijä olisi välttämätön ja riittävä peruste rajoittaa sananvapauden käyttöön liittyviä oikeuksia. Yksittäisen henkilön vaikenemisoikeuden ja taloudellisten etujen oli tällaisessa tilanteessa väistytävä. (Kts. esim. Ollila 2004, 227–228.)

⁹⁸ Kaleva 4.3.2003: ”Kirjoittajaa haetaan sakon uhalla”

⁹⁹ Aamulehti 4.3.2003, Taneli Heikka: ”Oikeus vaatii Haavikolta tiedon Sonera-kirjan tekijästä”

¹⁰⁰ Aamulehti 6.3.2003, Muut lehdet: ”Rauhan töissä ei pidä luovuttaa”

¹⁰¹ Helsingin hovioikeuden päätös, nro 1824 dnro R 03/1051

Korkein oikeus antoi päätöksensä Heikki Haavikon ja Art Housen vaikenemisoikeutta ja todistajan suojelua koskevassa kysymyksessä 26.3.2004¹⁰², soveltaen tuoreeltaan voimaan astunutta sananvapauslakia. Päätös poiki runsaasti kannanottoja julkisuudessa. Niissä riemuttiin sananvapauden voittoa, ja annettiin Sonera-kirjasta tehdyille päätökselle ennakkotapauksen rooli. Useimmissa tapauksissa oikeusistuimen ratkaisua kiittelivät journalistisen alan toimijat, mutta päätös sai hyväksyntää myös asiantuntijatasolta.

Keskisuomalaisessa haastattelun professori Olli Mäenpään mukaan Sonera-kirjan asia ratkaistiin odotetulla tavalla; uusi sananvapauslaki piti hänestä ottaa huomioon, sillä oikeusperiaatteen mukaan kahdesta mahdollisesta laista sovelletaan yleensä sitä, joka on syytetyn kannalta edullisempi. Lisäksi lain soveltamista tuki Mäenpään mielestä sen perusoikeusmyönteisyys suhteessa vanhaan lainsäädäntöön. Myös Heikki Haavikko ja Matti Wuori pitivät ratkaisua tärkeänä sananvapaudelle, mutta hämmästelivät sitä, etteivät kärjäoikeus ja hovioikeus pohtineet lähdesuojakysymystä niiltä kannoilta, jotka korkein oikeus otti päätöksessään esiin.¹⁰³ Wuori kiitteli Korkeimman oikeuden päätöstä Helsingin Sanomille¹⁰⁴ erityisesti sananvapauden ja lähdesuojan vahvistamisesta, todeten sen lisäksi osoittavan ”KKO:n valmiutta soveltaa suoraan myös perustuslain säännöksiä ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen määräyksiä.”

Helsingin Sanomat kertoi samassa yhteydessä oikeusneuvos Lauri Lehtimajan jättäneen eriävän mielipiteen joistain päätöksen perusteluista ja osista. Lehtimajan mielestä asiaa ei esimerkiksi olisi pitänyt palauttaa enää kärjäoikeuden käsiteltäväksi, sillä Heikki Haavikko oli jo kertonut, ettei välttämättä tiennyt nettikirjoituksen laatijaa tai tietolähdettä.

Myös sanomalehti Kaleva otti jälleen pääkirjoitustasolla 28.3.2004 kantaa korkeimman oikeuden ratkaisuun. Kaleva linjasi lähdesuojan olevan ”yksi tärkeimmistä vastuunsa tuntevaa sananvapautta turvaavista tekijöistä.” Pääkirjoitus arvioi tuoreen lain olleen oikeustapauksen myötä kovassa testissä, mutta tuloksena syntyisi sananvapautta ja lähdesuojaa tukeva vahva ennakkotapaus. Toisenlainen päätös olisi kirjoituksen mukaan johtanut siihen, että yhteiskunnallisesti merkittävää tietoa jäisi jatkossa pimentoon. ”Nyt vaikutus on toivottavasti päinvastainen.”¹⁰⁵

¹⁰² KKO:2004:30 (26.3.2004.) dnro R2003/614, kts. Finlex.fi

¹⁰³ Keskisuomalainen 27.3.2004: ”KKO sovelsi uutta sananvapauslakia”

¹⁰⁴ Helsingin Sanomat 27.3.2004: ”KKO: Haavikon ei tarvitse paljastaa Sonera-kirjan tekijää”

¹⁰⁵ Kaleva 28.3.2004: ”Erävoitto sananvapaudelle”

Iltalehdessä puolestaan julkaistiin päätöksen tiimoilta korkeimman oikeuden presidentti Leif Sevónille suunnattu kiittelevä, joskin huolimaton¹⁰⁶ sähke:

“Sovelsitte uutta sananvapauslakia ja päätitte, ettei Heikki Haavikon tarvitse paljastaa Sonera-kirjan tekijää. Lähdesuojan vahvistaminen lujittaa aitoa demokratiaa. Pelle Peloton oli oikealla asialla.”¹⁰⁷

Päätöstä arvioitiin toki myös toisenlaisista lähtökohdista. Aamulehden mielipideosastolla 14.5.2004 muuan Esa Helander käsitteli lähdesuojaa Laitisen tapaan rikosten tekijöiden suojelumekanismina viitaten sekä STT:n dopingjuttuun että Sonera-paljastuskirjajupakkaan:

”Kummassakin kompastuttiin lähdesuojaan. Tai siis niin, että molemmissa tapauksissa lopullinen rikos ja syyllinen jäivät piiloon – kiitos lähdesuojan – pelkästään spekulatioiden varaan.”¹⁰⁸

Sonera-kirjan lähdesuojan ympärillä käydystä keskustelusta käy hyvin ilmi lähdesuojaan liittyvä yleisesti tunnustettu problematiikka, nimittäin salassa pysyvien lähteiden sekä tiedonantojen kohteiden eturistiriita. Erityisesti lainoppineiden kannanotoissa sekä käräjäoikeuden ja hovioikeuden päätöksissä painottui totuudellisuuteen ja rikosten selvittämiseen liittyvä voimakas intressi, joka nähdäkseni liittyy moraalisiin perusteisiin yleisen edun toteutumisessa. Vaikka vastakkain ovat sinänsä kahden yksityisten tahon intressit, tukee tältä kannalta esitetty argumentaatio ajatusta yhteisön jakamien moraalisten arvojen, kuten rehellisyyden ja oikeudenmukaisuuden vahvistamisesta. Mielenkiintoinen on Helanderin mielipidekirjoituksessa alleviivaama seikka rikoksen ja syyllisen selvittämättä jäämisestä, sillä se jättää hieman avoimeksi koskeeko kritiikki lähdesuojan avulla pimentoon jäävää kirjoittajaa rikoksen tekijänä vai Sonera-sotkujen jäämistä hämärän peittoon, kun tekijältä ei saada enempää tietoa tai todistusaineistoa tapaukseen liittyen. Kummin tahansa, tässäkin totuuden selvittäminen oikeusprosessissa katsotaan painavammaksi yleiseksi eduksi kuin lähdesuojan avulla toteutuva yleisön tiedonintressi.

Haavikon ja hänen tukijoidensa puolelta taas korostuu voimakas sananvapauden ihanteeseen nojaava retoriikka, jossa painotetaan juurikin yleisön oikeutta tietää ja vedotaan Euroopan ihmisoikeustuomistuksen linjaan, jossa lähdesuoja sananvapauden muotona on koettu perustavanlaatuisesti oikeudeksi. Näissä argumenteissa sananvapauden käyttö

¹⁰⁶ Sonera-kirjan nimimerkillä esiintyvää kirjoittajaa on virheellisesti tituleerattu ”Pelle Pelottomaksi”.

¹⁰⁷ Iltalehti 27.3.2004: ”SÄHKEET: Presidentti LEIF SEVÓN Korkein oikeus”

¹⁰⁸ Aamulehti 15.4.2004, Mielipide: ”Vesiperä toisensa jälkeen”

kiinnitetään demokratian toteuttamiseen ja sitä kautta yhteiskuntajärjestelmän ylläpitoon. Haavikko rinnastaa kustantajan työn perinteiseen journalismiin muun muassa kommentilla, jossa hän penää Sonera-kirjan kaltaisen pamfletin eroavaisuutta lehdestä. Sananvapauden ja perusoikeuksien kautta esitelty asetelma taas liittyy siinä mielessä yhteisen hyödyn perusteisiin, että siinä yleinen etu näyttäytyy jonkinlaisena kiistämättömänä ja laajasti tunnustettuna yhteisön intressinä, joka palvelee kaikkia. Juuri demokratiaan, sananvapauteen ja tiedonvälitykseen vetoaminen liittävät Haavikon ja hänen edustajiensa argumentit yhteisen hyödyn kategoriaan ja pyrkivät osoittamaan tapaukseen sovellettavan lähdesuojan periaatteellisen merkityksen länsimaisen yhteiskuntajärjestelmän uusintajina. Tätä tulkintaa pyritään vahvistamaan myös Haavikon ja Wuoren käräjäoikeuden päätöksen yhteydessä antamilla kommentaareilla, joissa he leimaavat lähdesuojan kannalta kielteisen päätöksen tappioksi kritiikin vapaudelle. Sanomalehti Kaleva jatkaa ajatusta kyseenalaistamalla tapauksen käsittelyn suljetuin ovin.

Analyysimallin nelijaon kannalta lähdesuojaa tapauksessa kannattaneiden ja vastustaneiden välillä käydään myös kiinnostavaa kamppailua näkökulmista. Argumentointiin liittyvää ristiriitaa havainnollistaa hyvin Journalistiliiton Timo Vuortaman sekä professori Juha Lappalaisen vastakkainasettelu Aamulehden artikkelissa. Vuortama tuo esiin sananvapauteen liittyvän painoarvon ja muistuttaa, että lähdesuoja pitäisi EIT:n käytännön valossa tulkita välineneutraalisti, vaikka kotimaisessa lainsäädännössä se rajoittuukin journalistiseen alaan. Vuortaman perusteille löytyy edelliseen kappaleeseen viitaten selkeä tausta yhteisen hyödyn luokasta, mutta toisaalta Lappalaisen vaatima rikosten selvittäminen on oikeudenmukaisuutta korostavien, moraalisten perusteiden ohella sellainen yhteiskunnan toimivuuden kannalta keskeinen seikka, joka uskoakseni muodostaa melko kiistattomana pidetyn yleisen edun. Tästä näkökulmasta molempien puolten argumentit voidaan luokitella myös yhteisen hyödyn perusteisiin, joskin erilaisin painotuksin.

Jossain määrin arveluttavaa on myös se, että Relanderin näkökulma jää lähdesuojasta käydyssä prosessissa melko lailla sananvapausteeman varjoon. Olen käsitellyt edellä rikosten selvittämisen intressiä, mutta Relanderin kunnianloukkauksikäsitelyssä voisi nähdä myös valtion roolin yksityisen edun turvaajana. Vailla sen suurempaa oikeustieteellistä asiantuntemusta pohdin, että Relanderin tarvetta saada tietää kunnianloukkauksen tekijä oman oikeusprosessinsa edistämiseksi voidaan arvioida myös henkilökohtaisen edun tavoittelun näkökulmasta. Aivan kuten alemmissa oikeusasteissa

katsottiin Haavikon tuekseen esittämien perusteluiden palautuvan yksityisen tahon taloudellisiin ja liiketoiminnallisiin intresseihin. Tässä mielessä lähdesuojateemaa voi arvioida myös utilitarististen, yksilön hyvää ja oikeuksia painottavien yleisen edun perusteiden valossa. On mielestäni kuitenkin huomionarvoista, että vaikka Relander ei yritysjohtajana kuulu mihinkään erityiseen suojeltavaan ihmisryhmään, vahvistaa Relanderin oikeuksien taakse asettuminen tiettyjen eettisten perusarvojen merkitystä yleisenä toiminnan lähtökohtana, mikä antaa rikoksen selvittämistä painottaneiden tahojen argumentoinnille painoarvoa.

6.8 Sananvapauslain uudistus

Kuten jo Sonera-kirjan lähdesuojaa koskeva käsittely on osoittanut, sananvapauslain uudistus vuonna 2004 oli tärkeä käännekohta teokselle, ja ankkuroi sen tiukasti lähdesuojasta käydyn julkisen keskustelun kaareen. Aihealueiden kiinteän yhteyden kannalta teemoittelun rajanveto on osin keinotekoinen, ja lakimuutokseen liittyviä havaintoja on sivuttu jo edellisen teeman yhteydessä. Tässä luvussa on tarkoitus avata tarkemmin korkeimman oikeuden päätöksestä annettuja perusteita sekä lainsäädännön uudistamisen merkitystä tarinan kaaressa. Teeman avulla pyrin valottamaan sitä, miksi ja kuinka Sonera-kirjasta tuli lähdesuojan ennakkotapaus.

Jo maaliskuulla 2003 Sonera-kirjaan liittyvä keskustelu sai pikku hiljaa uusia sävyjä lehdistön alkaessa pohtia tulevaa sananvapauslain muutosta ja sen merkitystä lähdesuojalle. Esimerkiksi toimittaja Taneli Heikan artikkeli¹⁰⁹ Aamulehdessä heitti omat epäilynsä tulevan uudistuksen ylle sen väärinkäyttöpotentiaalin vuoksi:

”Perättömien väitteiden esittäjät pääsevät pian nykyistä paremmin piiloon lähdesuojan taakse. --Internetissä ja jopa kadunkulmissa lentolehtisillä tietoa levittävät voivat vedota siihen, että tiedonlähteitä ei tarvitse paljastaa lähdesuojan vuoksi.”

Artikkelissa haastateltu Viestinnän keskusliiton lakiasiaintohtaja Valtteri Niiranen esitti huolensa lähdesuojan laajentamisen mahdollisista vaikutuksista, jos tällöin kuka tahansa voisi vedota lähdesuojaan tietolähteen salaamiseksi siinä missä toimittajakin. Hän pelkäsi uudistuksen johtavan lopulta siihen, että lähdesuojaa lähdetään purkamaan journalistisessa työssä - ”siellä missä sitä todella tarvitaan”. Journalisti-lehden päätoimittajana haastateltu Timo Vuortama puolestaan puolusti lähdesuojaa, vedoten jälleen Euroopan

¹⁰⁹ Aamulehti 4.3.2003, Taneli Heikka: ”Laki suojelee pian jopa lentolehtisten tietolähteitä”

ihmisoikeustuomioistuimen päätöksiin.¹¹⁰

Kuten on käynyt ilmi, ensimmäisten Sonera-kirjan oikeuskäsittelyiden aikaan välineneutraaliuteen perustuva uudistus oli ollut jo esillä eduskunnassa, mikä on muodostanut tärkeän lähtökohdan esimerkiksi eri oikeusistuinten päätösten arvioinnille. Tutkimusta varten antamassaan haastattelussa Haavikko kertoi olleensa tietoinen valmisteilla olevasta laista kustannuspäätöstä tehdessään ja luottaneensa perusoikeusmyönteiseen tulkintaan. Sananvapaussäännöksiä uudistava laki annettiin kuitenkin vasta 13.6.2003¹¹¹, täpärästi hovioikeuden päätöksen jälkeen, eikä uuden lain mukaista lähdesuojaa sovellettu.

Perustuslakivaliokunnan mietinnöstä¹¹² selviää, että sääntelyn uudistamisen tavoitteina pidettiin muun muassa vanhan lainsäädännön keventämistä ja turhan erityissääntelyn välttämistä. Tuolloin voimassa ollut lainsäädäntö katsottiin vanhentuneeksi ja osin perustuslain kannalta ongelmalliseksi. Tarkemmissa perusteissa sananvapaussäännöksen keskeiseksi tarkoitukseksi nimettiin kansanvaltaisen yhteiskunnan edellytyksenä olevan vapaan mielipiteenmuodostuksen, avoimen julkisen keskustelun, joukkotiedotuksen vapaan kehityksen sekä moniarvoisuuden takaamisen.

Hallituksen esityksestä¹¹³ käy myös ilmi anonyymille ilmaisulle ja tietolähteen suojalle annettu keskeinen merkitys. Sääntelyn silloista tilaa koskeneessa kuvauksessa vedottiin toimittajakunnan eettisiin periaatteisiin tietolähteen suojaamiseksi ja viitattiin Euroopan ihmisoikeussopimuksen sananvapausartiklassa turvattuihin oikeuksiin sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen päätökseen tapauksessa *Goodwin vs. Yhdistynyt Kuningaskunta*. Perusteissa mainittiin, että ilman lähdesuojaa tietolähteet saattaisivat luopua lehdistön avustamisesta ja yleisön kannalta olennaista tietoa voisi jäädä saamatta. Ehdotuksen mukaisen muutoksen katsottiin selkeyttävän sananvapauden käyttöä koskevaa sääntelyä sekä yksilön oikeuksia, velvollisuuksia ja vastuuta joukkoviestinnässä.

Korkeimman oikeuden Sonera-kirjaa koskevassa ratkaisussa¹¹⁴ viitattiin niin ikään *Goodwin-tapaukseen*, mutta pohdittiin myös viestinnän muotoa suhteessa lähdesuojaan. Tuomioistuin korosti lähdesuojan merkitystä sananvapauden toteutumisen kannalta, ja totesi päätöksessään, että sananvapautta koskevan perustuslain 12 §:n ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artiklan valossa oli ollut epäselvää, voidaanko lähdesuoja

¹¹⁰ Aamulehti 4.3.2003, Taneli Heikka: ”Oikeus vaatii Haavikolta tiedon Sonera-kirjan tekijästä”

¹¹¹ Laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä 460/2003

¹¹² PeVM 14/2002

¹¹³ He 54/2002

¹¹⁴ KKO:2004:30 (26.3.2004,) dnro R2003/614, kts. Finlex.fi

rajoittaa aikakautisten painokirjoitusten julkaisuun. Korkeimman oikeuden mukaan sopimuksen valossa ei myöskään ollut täysin selvää, minkä sisältöistä ja laajuista suojaa *oikeus olla paljastamatta tietolähteitä* nautti, sillä Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaan kyseessä ei ollut rajoittamaton oikeus, vaan sopimus jätti kansalliselle tasolle harkintavaltaa esimerkiksi vakavien rikosten selvittämistä varten. Perusteista kuitenkin selviää, että korkeimman oikeuden mielestä lähdesuojan alaa määritettäessä ei lopulta ollut perusteltua tehdä eroa sen mukaan, mistä viestinnän muodosta on kyse. Soveltamisalaa koskevista pohdinnoista huolimatta ratkaisun sinetöi 1.1.2004 voimaan tullut uusi sananvapauslaki, jonka tähden tuomioistuin katsoi, ettei alempien oikeusasteiden tekemiä päätöksiä ei ollut enää tarpeen arvioida. Käräjäoikeuden ja hovioikeuden aiemmat päätökset kumottiin ja juttu palautettiin Helsingin käräjäoikeuteen, missä Haavikon kuulemista voitaisiin soveltuvalta osin jatkaa, jos keskusrikospoliisi tunsii siihen tarvetta. Nyt Haavikolla oli kuitenkin vahvistettu oikeus kieltäytyä vastaamasta kysymyksiin, joihin hän ei voisi vastata paljastamatta alkuperäisen teoksen ja kustannetun laitoksen tekijää.

Journalisti-lehden Alakerta-palstalla arvioitiin korkeimman oikeuden päätöstä tuoreeltaan, toimittaja Pertti Kangas kiinnitti huomiota tuoreen sananvapauslain perusteelliseen tulkintaan. Tuomioistuin oli katsonut, ettei uuden lain tulkintaperiaatteista ollut johdettavissa sellaisia syitä, joiden vuoksi sitä voitaisiin soveltaa vain lain voimaantulon jälkeen julkaistuihin viesteihin. Artikkeliksi otsikoitiin "lähdesuojan testiksi", millä viitattiin Sonera-kirjan pioneerirooliin uuden lainsäädännön soveltamisessa.¹¹⁵

Sananvapauslain uudistuksen osalta keskeisimmät yleiseen etuun viittaavat perusteet käyvät ilmi perustuslakivaliokunnan mietinnöstä, jossa keskeisiksi tavoitteiksi nimetään muun muassa vapaa mielipiteenmuodostus sekä avoin julkinen keskustelu. Näiden kautta uudistus kiinnittyy erityisesti yhteisen hyödyn perusteisiin, joita tulkiten kansalaisten yhteiskunnallista osallistumista ja avointa julkista keskustelua tukevan viestintäpolitiikan avulla voidaan saavuttaa yleinen etu. Tulkintaa vahvistaa hallituksen esityksessä tehty pohdinta erityisesti lähdesuojan vaikutuksesta kansalaisten tiedonsaantiin. Toisaalta viittaukset Euroopan ihmisoikeussopimuksen sananvapautta koskeviin linjauksiin puhuvat myös sen puolesta, että sananvapaus on katsottu yhteiskunnan kannalta niin painavaksi moraaliseksi arvoksi, että sen turvaaminen lainsäädännön avulla palvelee yleistä etua. Tämä taas liittyy selkeästi hallitsevia arvoja korostaviin moraalisiin perusteisiin yleisen edun toteutumisesta kansalaisyhteiskunnassa. Argumenteissa

¹¹⁵ Journalisti 2.4.2004, Pertti Kangas: "Lähdesuoja testissä"

näky samankaltainen kaksijakoisuus kuin edeltävän luvun rikosten selvittämiseen liittyvää intressiä koskevassa pohdinnassa.

Pidän mielenkiintoisena viittausta joukkoviestintää koskevien oikeuksien, velvollisuuksien ja vastuun selventämiseen, sillä lähdesuojan osalta vastuukysymys on osin ristiriitainen. Esimerkiksi Taneli Heikan ja Valtteri Niirasen pohdinnoissa sananvapauslain uudistuksen pelättiin johtavan päinvastoin vastuun pakenemiseen lähdesuojan taakse. Erityisesti Niirasen argumentoinnissa kuvastuu huoli journalismin yhteiskunnallisen roolin ja yhden keskeisen työkalun aseman heikkenemisestä mahdollisten väärinkäytösten vuoksi. Lähdesuojan tahallinen väärinkäyttö vähentäisi sen turvin tuotetun tiedon yleistä uskottavuutta, ja voisi johtaa suojan heikentämiseen. Ilman lähdesuojaa taas tiedonsaanti voisi kärsiä, mikä ei yhteiskunnan kannalta ole yleisen edun mukaista, kuten hallituksen esityskin antaa ymmärtää.

Sananvapauden käyttöä koskevan lain uudistusprosessista löytyy jonkinlainen tulkinnanvarainen sidos myös utilitaristisiin yleisen edun perusteisiin, sillä uudistuksen tavoitteiksi mainitut sääntelyn keventäminen ja erityissääntelyn välttäminen voisivat viitata myös jonkinlaiseen myönnätykseen mediakentän toimijoiden omaa harkintaa ja alan kehitystä kohtaan valtiollisen kontrollin vähetessä. Toisaalta lausuntojen antajien listaa tarkastellessa (kts. liite 2) käy selväksi virkamiesten ja alan toimijoiden välinen vuorovaikutus, joka puhuu avoimen dialogin perusteet täyttävästä yleisen edun tavoittelusta lainsäädäntöprosessissa.

Lakiuudistuksen monien vaiheiden ja Sonera-kirjan osalta aiemmin tehtyjen päätösten valossa tuntuu ymmärrettävältä, että korkeimman oikeuden päätöksessä käytiin varsin pitkä pohdinta lähdesuojan ja sananvapauden suhteesta. Esitetyistä näkökulmista huolimatta ratkaisu perustui uuteen lainsäädäntöön, mikä vaikutti lopulta omalla tavallaan myös Sonera-kirjan symboliasemaan lähdesuojakeskustelussa. Teos oli ylipäätään ensimmäinen tapaus, jossa uutta lainsäädäntöä sovellettiin, mutta erityisesti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön mukainen lähdesuojan ja sananvapauden välineneutraaliuden vahvistaminen antoi Sonera-kirjalle sen ennakkotapausluonteen, kuten päätöksen jälkeisessä Kalevan pääkirjoituksessakin todettiin. Korkeimman oikeuden ratkaisun kautta tuore lainsäädäntö otettiin toden teolla osaksi kotimaista oikeuskäytäntöä ja lähdesuojan korkea rikkomattomuus vahvistettiin.

Näen myös Journalistin otsikoinnissa "Lähdesuoja testissä" jonkinlaista varovaista symboliarvoa. Siinä Sonera-kirja rinnastetaan uuden lain hengessä journalismiin, teokselle annetaan rooli journalismille aiemmin kuuluneen lähdesuojan testaajana. Otsikosta tai artikkelista on vaikea osoittaa yksiselitteistä tukea, mutta tulkitsen itse otsikoinnin positiivissävytteiseksi, perusteena muun muassa leipätekstin viittaus lain "perusteelliseen" noudattamiseen. Jos tulos olisi ollut epämieluisa, eikö tuomioistuimen harkintaa olisi kuvattu toisenlaisin sanakääntein?

Ehdottamaani tulkintaan nojaten Sonera-kirjan voi katsoa käyneen esitaistelun, jonka päätteeksi journalistinen ala saattoi antaa kädenojennuksensa kohtalotoverille, sananvapauden puolustajalle. Lakiuudistuksen kohtaamista epäilyksistä huolimatta välineneutraali lähtökohta sai tässä kenties jonkinlaisen synninpäästön.

6.9 Kirjeet

Teemana Haavikon kirjeet muodostavat jonkinlaisen jälkinäytöksen jo kertaalleen vahvistetulle lähdesuojalle Sonera-kirjan kohdalla. Vastakkainasettelu muodostui syyttäjän sekä kirjeiden vuoksi syylliseksi nimetyn konsultti Timo-Pekka Silénin välillä, jonka tueksi ja oman lähdesuojansa puolustajaksi Haavikko palasi ”näyttämölle”. Luku syventää Sonera-kirjan ennakkotapausunnetta ja kuvaa merkityksistä käytyä kamppailua kirjeiden suhteen, sitoen teoksen vahvasti lähdesuojan problematiikasta yleisesti käytyyn keskusteluun.

Julkisuus Sonera-kirjan ympärillä leimahti jälleen maaliskuussa 2005, kun teleurkinto-oikeudenkäyntiin tuotiin todistajaksi jopa tekijäksi epäilty Soneran entinen konsultti Timo-Pekka Silén. Kirjan kirjoittajaksi Silénin nimesi Relanderin asianajaja Jussi Savonen. Silén itse kuittasi nimeämisenä show-tempuksi, jonka tarkoitus oli viedä huomiota pois Soneran teleurkinnan ydinkysymyksistä.¹¹⁶ Suljetuin ovin käydyn käsittelyn jälkeen Silén vakuutti syyttömyyttään vedoten riittämättömiin tietoihin aihepiirin suhteen. Relander tuomittiin käräjäoikeudessa törkeästä viestintäsalaisuuden loukkauksesta, mutta kihlakunnansyyttäjä Harri Ilander nosti Siléniä vastaan syytteen törkeästä kunnianloukkauksesta teleurkinto-oikeudenkäynnissä nousseiden tietojen perusteella.

¹¹⁶ Ilta-lehti 3.3.2005: ”Todistaja: Relander halusi URKINTAJÄRJESTELMÄN”

Silénin kohtaamat syytökset osoittautuivat merkittäviksi myös Sonera-kirjan kannalta, sillä ne nostivat uudelleen esiin pohdinnat nettikirjan esittämien tietojen oikeellisuudesta. Esimerkiksi Iltalehden artikkelin faktalaatikossa syksyllä 2005 arvioitiin kirjaa silloisten tietojen valossa ja todettiin muun muassa teleurkintaa sekä Soneran kehnoa työilmapiiriä koskevien kuvausten vahvistuneen: ”Monet nettikirjan tiedot ovat osoittautuneet vähintäänkin oikeansuuntaisiksi.”¹¹⁷

Jo tulevan oikeudenkäynnin alla Keskisuomalaisessa¹¹⁸ arveltiin käsittelyn keskiöön nousevan kahden kirjeen, jotka syyttäjän mukaan paljastaisivat ”välillisesti” kohutun kirjan kirjoittajan. Lehden veikkaukset kirjeiden roolista tulevassa koitoksessa osuivat hyvin oikeaan, sillä nyt myös Heikki Haavikko joutui tempaistuksi uudelleen Relanderin kunnianloukkauksiasittelyyn: hän oli alun perin toimittanut kirjeet oikeudelle todisteeksi kirjoittajan kanssa tehdystä salassapitosopimuksesta. Haavikon mielestä poliisilla ei ollut oikeutta käyttää kirjeitä tutkinnassa, vaan ne olisi joko tuhottava tai salattava oikeuden päätöksellä pitkäksi aikaa.

”Eivät ne kirjoittajan arvoitusta ratkaise, mutta niiden käyttöön ei ole oikeutta. Krp oli asianosainen ja oikeuden on ratkaistava, millä tavalla sitä koskevat julkisuuslain salassapitovelvollisuus ja hyväksikäytön kieltö.”¹¹⁹

Sonera-kirjan oikeuskäsittely onnistui kokoamaan yleisönsä vielä uuteen näytökseen, vaikka sen rooli olikin ollut teleurkintakäsittelyn rinnalla pieni. 20. lokakuuta 2005 päivän lehdet ottivat lähes samanlaisin otsikoin kantaa kirjeiden rooliin, joskin hieman eri sävyssä: Keskisuomalainen julisti esittämänsä arvion mukaan, että ”Sonera-kirjan tekijä käy ilmi kirjeistä”, kun Iltalehti taas kysyi ”Paljastavatko salaperäiset kirjeet Sonera-kirjailijan?”

Kirjeet toivat Sonera-kirjan vaiheikkaaseen tarinaan tiedonvälityksen ja sananvapauden teemojen rinnalle myös salassapitovelvollisuuden. Kirjeet päätyivät käräjäoikeuden jäsenten tarkasteluun, mutta oikeusistuimien silti marraskuussa 2005 päätöksen, ettei niitä voida käyttää todisteina tulevassa oikeuskäsittelyssä, sillä keskusrikospoliisi rikkoi julkisuuslakia ottaessaan kirjeet mukaan esitutkintaan – perusteena tapa, jolla KRP oli saanut kirjeet haltuunsa. Iltalehti¹²⁰ nimesi otsikoinnissaan kirjeistä tehdyn päätöksen ”erävoitoksi”, mikä voi toisaalta kuvastaa median asennoitumista kirjeiden kohtaloon lähdesuojatapauksen jatkumona, mutta edustaa myös moraalista kannanottoa viran-

¹¹⁷ Iltalehti 18.10.2005: ”Relander vaatii jättikorvauksia kunniansaan”

¹¹⁸ Keskisuomalainen 20.10.2005: ”Sonera-kirjan tekijä käy ilmi kirjeistä”

¹¹⁹ Iltalehti 20.10.2005: ”Paljastavatko salaperäiset kirjeet Sonera-kirjailijan?”

¹²⁰ Iltalehti 26.11.2005: ”Kirjeistä erävoitto”

omaisen virheellistä menettelyä kohtaan.

Myös Helsingin Sanomien toimittaja Tuomo Pietiläinen käsitteli lehden Talous-osiossa käräjäoikeuden päätöstä verraten kirjeiden nauttimaa suojaa suoraviivaisesti toimittajan lähdesuojaan:

”Käräjäoikeuden mukaan kirjeet on lähetetty henkilölle, joka nauttii lähdesuojaa. Jos kirjeitä käytettäisiin todisteina, murrettaisiin kirjan julkaisijalle kuuluva oikeus salata kirjailijan henkilöllisyys. Sama oikeus on toimittajilla, joita ei pääsääntöisesti voi velvoittaa paljastamaan tietolähteensä henkilöllisyyttä.”

Pietiläisen argumentti piti lujasti kiinni Haavikolle jo vahvistetusta sananvapauden käyttöön liittyvästä periaatteellisesta oikeudesta. Sen sijaan oikeusistuimet pohtivat asiaa huomattavasti monimutkaisemmassa prosessissa.

Syyttäjä Harri Ilander haki valituslupaa niin hovioikeudesta kuin korkeimmasta oikeudestakin, jotta Heikki Haavikon ja Art Housen ”sivuväliintulo”, kuten hän asiaa nimitti, tehtäisiin vastaavissa tilanteissa jatkossa mahdottomaksi. Hänen mielestään koko todistusaineiston tuli olla käytettävissä kaikissa oikeusasteissa, eikä Haavikolla ollut oikeutta sekaantua asiaan, jossa hän ei edes ollut asianosaisena.¹²¹ Ilanderin näkemyksessä korostuu totuuden selvittäminen kaiken mahdollisen käytettävissä olevan tiedon valossa, jotta kunnianloukkauskäsittelyyn saataisiin vastaaja. Tämä toistaa Sonera-kirjan lähdesuojan osalta käytyä keskustelua rikosten selvittämisestä, joskin syyttäjällä lieenee olleen painavat syyt korostaa todistusaineiston käytettävyyttä ja rikoksen selvittämistä antaakseen oikeutuksen menettelylleen todistusaineiston kanssa.

Korkeimman oikeuden tekemän päätöksen jälkeen Kalevan pääkirjoituspalstalla 14.7.2006 kiiteltiin syyttäjältä evättyä valituslupaa Sonera-kirjan kirjeasiassa. Kirjoituksen mukaan ”oikeuslaitos toimi johdonmukaisesti ja vahvisti arvostustaan pitäessään tiukasti kiinni julkisuuslain kirjaimesta ja hengestä Sonera-kiistassa-- ” Kalevan kannanoton mukaan päätös oli linjakas, korostaen ”demokratian kannalta äärimmäisen tärkeän lähdesuojan merkitystä.”¹²²

¹²¹ Iltalehti 13.6.2006: ”Sonera-kirjeet korkeimman oikeuden punnittaviksi”

¹²² Kaleva 14.7.2006: ”PS.”

Kuitenkin vielä vuonna 2008 hovioikeus teki päätöksen, jonka mukaan kirjeitä voitaisiin käyttää todisteina, sillä hovioikeuden tulkinnan mukaan myös Relander oli asianosainen keskusrikospoliisin ja kustantajan välisessä oikeusprosessissa. Hovioikeus tunnusti kustantajan oikeuden salata lähteensä, mutta katsoi, että se ei koskenut tämän itsensä esittämää todistusaineistoa, eikä syyttäjän oikeutta esitutkinnan aikaiseen asiakirja-aineistoon ollut perusteltua rajoittaa.¹²³ Tällä kertaa Haavikko haki valituslupaa, joka hänelle myönnettiin. Korkein oikeus asetti lopulta kirjeet käyttökieltoon.

Kiistelystä lähdesuojanäkökulmasta huolimatta kirjeteeman yleiseen etuun liittyvät perusteet ovat hieman toisenlaisia kuin muiden teemojen kohdalla, sillä tässä tapauksessa lähdesuojaan vetoaminen jättää käytännössä tietoa piiloon. Suojaa perustellaan yleisön oikeudella saada ulottuvilleen tietoa, joka muuten voisi jäädä julkaisematta. Lähdesuojan vahvistaminen kirjeille jätti tekijää koskevan kysymyksen edelleen mysteeriksi, vaikkakaan emme voi tietää olisiko niiden käyttö todisteena johtanut lopulta oikean tekijän/tekijöiden jäljille; kirjeistä huolimatta teoksen olisi voinut kirjoittaa moni taho, kuten käräjäoikeuskin totesi vuonna 2007. Kirjeiden osalta yleisen edun aspektit eivät nähdäkseni liity tapauksessa muutoin korostuneeseen demokraattisen yhteiskunnan toimintaan kansalaisten riittävän tiedonsaannin takaamiseksi.

Toisaalta kirjeiden mukaantulo niin teleurkintaoikeudenkäyntiin kuin kunnianloukkauskäsittelyynkin oli merkityksellinen kirjan sisältöä ja totuudellisuutta koskevien väitteiden kannalta, sillä tämän myötä julkisuudessa avattiin jälleen keskustelu kirjan hurjista väitteistä oikeusprosessien tuottaman tiedon valossa. Tätä myötä kirja sai tavallaan oikeutuksensa journalistisena tekona, sillä vahvistamattomista ja törkeistäkin väitöksistä huolimatta teos piti eittämättä sisällään myös oikeaksi havaittua aineistoa. Vaikka kirjeet eivät itsessään todistaneet tästä mitään, niiden mukaan tulon myötä teema tietojen oikeellisuudesta nousi julkisuudessa jälleen esiin vahvistaen Sonera-kirjan merkitystä tiedonvälityksessä sekä siihen liittyvää yleisen edun aspektia.

Kirjeiden luonne yksityisoikeudellisena sopimuksena (tai todisteena sellaisesta) on varsin mielenkiintoinen, sillä niiden alkuun saattamassa prosessissa voi mielestäni nähdä avoimen dialogin perusteiden mukaista kehitystä vapailta markkinoilta tuttujen käytäntöjen tuomisesta sääntelyn ja julkisen vallan käytön puolelle.

¹²³ Helsingin Sanomat 28.6.2008: ”Sonera-kirjan tekijää etsitään uudestaan oikeudessa”

Ensinnäkin kirjeistä kävi ilmi Heikki Haavikon ja Pekka Pelottoman tekemä kirjallinen sopimus lähdesuojan takaamisesta sopimussakon uhalla. Haavikko lupasi tekijälle anonymiteetin, vaikka laki ei virallisesti suonut kustantajalle oikeutta vedota tietolähteen suojaan. Haavikko otti tietoisin riskin, mutta lähdesuoja kuitenkin vahvistettiin hänelle lainmuutoksen jälkeen, kirjeitä myöten. Vaikka sananvapauslain uudistus oli projektina ollut käynnissä jo hyvän aikaa, teoksen ympärillä käydyssä lähdesuojakeskustelussa soraäänineen kiteytyy hyvin prosessi, jossa viestintää koskevaa sääntelyä päivitetään vastaamaan nykyisiä mediaolosuhteita.

Yleisen edun ja avoimen dialogin kannalta kiinnostavia ovat myös oikeuskäsittelyn aikana esitetyt argumentit kirjeiden merkityksestä ja hyödyntämisestä. Toisaalta kirjeiden rooli Silénin mahdollisen syyllisyyden osoittajana nosti pinnalle keskustelun kirjan tietojen totuudellisuudesta sekä tekijyydestä, toisaalta vahvisti lähdesuojateemaa Sonera-kirjan kunnianloukkauskäsittelyssä entisestään. Tavallaan dialogissa keskenään ovat eri oikeusasteiden käyttämät perusteet sekä julkisessa keskustelussa esitetyt tulkinnat. Yleisen edun kannalta ei ole tärkeintä, että lopputulos palvelee kaikkia osapuolia tasapuolisesti, vaan avoimen dialogin perusteille tunnusomaista on intressiryhmien neuvottelu toimintatavoista, uusiakin käytäntöjä omaksuen. Tietenkään median kannanotot asiassa eivät oikeusperiaatteen mukaan saa vaikuttaa tuomioistuimen työskentelyyn, mutta eri oikeusasteiden päätösten perusteluissa on nähtävissä samankaltaista pohdintaa kuin journalistien argumenteissa. Olisiko tapauksessa punnittava kirjeiden suhdetta lähdesuojaa nauttivaan henkilöön vai huomioitava niiden tuottama tieto kunnianloukkausta koskevassa selvittelyssä? Epävirallisesta roolistaan huolimatta eri intressiryhmät etuineen ja toiveineen ovat läsnä tuomioistuimen harkinnassa.

Kirjeiden käytön erilaisista tulkinnoista Haavikon lausunnossa pääasiallisina argumentteina esiintyvät julkisuuslaki ja salassapitovelvollisuus. Näiden viranomaisten viestintää säätelevien periaatteiden osalta kirjeistä käydyssä keskustelun voi katsoa omalla tavallaan liittyvän McQuailin ja Johnsonin esittämiin ajatuksiin viestinnän sääntelystä sopimuksin ja säännöin väärinkäytön estämiseksi ja toimivuuden takaamiseksi. Vastakkain ovat tiedonsaantiin liittyvät välttämättömät rajoitukset viranomaistoiminnassa sekä yksityisten tahojen (Relander, Haavikko) edut tai oikeudet, mikä tekee tilanteesta yleisen edun kannalta monimutkaisen.

Aiemmin mainitut perusteet tukevat kuitenkin mielestäni hyvin tulkintaa kirjeiden ympärillä käydystä argumentaatiosta avoimen dialogin mukaisen yleisen edun ilmentäjänä, sillä teema ei selkeästi palaudu analyysimallin muihin kolmeen luokkaan, ellei lähdetä analysoimaan esimerkiksi julkisuuslakia ja salassapitovelvollisuutta sellaisina yleistä etua toteuttavina funktioina, jotka edistävät kansalaisten perusoikeuksien toteutumista. Tällöin kirjeiden ympärillä käydystä keskustelusta voidaan tulkita myös yhteisen hyötyyn tai jopa moraalisiin perusteisiin liittyviä viittauksia.

Laajemmassa mittakaavassa kirjeitä koskevalla viimeisellä päätöksellä vahvistettiin Haavikolle Sonera-kirjan asiassa kertaalleen myönnetty lähdesuoja, mikä vei koko polveilevan käsittelyn lopulta päätökseen, tuloksettomana. Tämä puolestaan vahvisti linjausta lähdesuojan ja sananvapauden roolista yhteiskunnassa sellaisena yleisenä etuna, joka ohittaa kunnianloukkauksen kaltaisen rikoksen selvittämiseen liittyvät intressit.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Sonera-kirjan ympärillä käydyn keskustelun voi kärjistäen tiivistää tietoon liittyvään rajankäyntiin eri tasoilla: Mitä tietoja saa esittää, millä tavoin? Kuka tietoja saa esittää, kuka taas olla paljastamatta niitä? 2000-luvulla olemme saaneet seurata useaa lähdesuojan käyttöön liittynyttä tapausta eri mediavälineissä ja tutustua muun muassa Julian Assangen julkituomiin Wikileaks-tiedostoihin, joiden pelättiin strategisesti merkittävien tietojensa vuoksi vaarantavan esimerkiksi amerikkalaisten sotilaiden turvallisuuden. Vuosikymmenen puolivälissä uudistunut kotimainen sananvapauslainsäädäntö heijastelee kehitystä myös muualla: Yhdysvalloissa käydään edelleen kiivasta poliittista keskustelua lähdesuojan tuomisesta liittovaltiotasoiseen lainsäädäntöön, vastakkain ovat voimakas sananvapauden ihanne ja sen hyödyntämiseen liittyvät uhkakuvat. 2000-lukua leimaa hyvin voimakkaasti rajankäynti sananvapauden käyttämisestä suhteessa poliittisten päättäjien tai valtiovallan toimiin ja niistä raportointiin, mikä tekee tutkielmassa esittelystä yleisen edun näkökulmasta mielestäni erityisen mielenkiintoisen. Tätä taustaa vasten Sonera-kirja käy suomalaisessa mediamaisemassa mielestäni hyvin sellaisesta symbolista, josta Ville Pernaa puhuu johdannon lainauksessa. Sonera-kirjan kautta käyty periaatteellinen keskustelu lähdesuojasta sekä julkaistun tiedon laadusta ilmentää hyvin sananvapauteen liittyvää vastuun ja vapauden tasapainoilua, tehden siitä varsin sopivan airueen omalle vuosikymmenelle.

Sonera-kirjan elinkaarta tarkasteltaessa käy selväksi lähdesuojan periaatteellinen merkitys journalistiselle alalle. Harvoin käytettynäkin tietolähteen suojaaminen muodostaa sellaisen kulmakiven, joka edesauttaa tiedonsaantia arkaluontoisissa asioissa. Lähdesuojan korkea rikkomattomuus on osaltaan vahvistanut luottamuksen ilmapiiriä, minkä vuoksi on helppo ymmärtää journalistisen alan voimakkaat puolustusreaktiot käytännön ollessa jollain lailla uhattuna. Sananvapauslain uudistukseen vuonna 2004 liittyi potentiaalinen uhka, sillä lähdesuojan käyttöalan laajenemisella nähtiin myös mahdollisia heikentäviä vaikutuksia, mikäli väärinkäyttötapaukset sen myötä yleistyisivät ja suojaa nähtäisiin valtiovallan taholla tarpeelliseksi lähteä purkamaan. Sonera-kirjaan liittyneen lähdesuojakeskustelun arviointi on nähdäkseni kuitenkin osoittanut journalistien myönteisen suhtautumisen Haavikon lähdesuojaan vetoamiseen teoksen kirjoittajan anonymiteetin säilyttämiseksi. Lähdesuojan vahvistaminen Haavikolle katsottiin useissa kannotoissa voitoksi sananvapaudelle.

Lähdesuojan käyttöalan laajentumisesta huolimatta tärkeän viitekehyksen tapausta arvioitaessa muodostaa tutkielman alussa käsitelty journalismin vapauden ja yhteiskunnallisen vastuun tasapaino. Tiedonvälitystä turvaavana mekanismina lähdesuoja liittyy jatkuvaan tasapainoiluun journalismin sääntelyn ja itsesääntelyn välillä, mikä näkyy erityisesti sen kehityksessä osana journalistin ohjeita. Lähdesuojan sanamuotoja sekä käyttöä koskevia linjauksia on tarkennettu ohjeiston uudistusten yhteydessä suhteessa kulloiseenkin lähdesuojan käyttöalasta julkisuudessa käytyyn keskusteluun. Eräs lähdesuojaprojektiin haastateltu vanhempi toimittaja muotoili osuvasti, ettei toimittaja, toimitus tai julkaisija voi missään oloissa suhtautua nimettömien lähteiden käyttöön kevytmielisesti tai "jotenkin hurmaantuen siitä ajatuksesta, että toimittajalla on tällainen oikeus, koska siihen oikeuteen liittyy myös korostetun suuri vastuu."

Sonera-kirjan tapauksessa tuota vastuun kantajaa ei ensialkuun ollut, sillä teos lisättiin verkkoon nimettömänä ja tunnistamattomana. Verkkokirjassa esitetyt hurjat väitteet poikivat aktiivista keskustelua anonyymien julkaisun ongelmista sekä yhteiskunnallisesti merkittävän tiedon uskottavuudesta ilman tunnettua tekijää. Art Housen kustannuspäätöksen myötä Sonera-kirjan tiedot asettuivat tietyllä tapaa kontekstiin, sillä ne saivat käydä läpi tavanomaisen toimitusprosessin valmiiksi kirjaksi. Kustantajan ominaisuudessa Heikki Haavikko nousi symboliseksi takuumieheksi pokkariversioon päätyneille väittäville ja otti kantaakseen journalisteille tutun vastuun tietojen oikeellisuudesta. Tutkimushaastattelun mukaan Haavikko teki kustannuspäätökseen liittyvän harkinnan tuloillaan olevaa lainsäädäntöä silmällä pitäen ja perusoikeusmyönteiseen tulkintaan luottaen, mikä sitoo Sonera-kirjan jo hyvin varhaisista vaiheistaan sananvapauslain uudistukseen.

Nimenomaan tapauksen lähdesuojaa koskevassa argumentaatiossa keskeisin yleiseen etuun liittyvä peruste vaikuttaisi olevan yhteisen hyödyn kategoriaan liittyvä sananvapauden ja tiedonvälityksen ideaali valveutunutta päätöksentekoa takaavana seikkana. Haavikko vetosi Euroopan ihmisoikeussopimuksesta nousevaan sananvapautta vahvasti korostavaan ratkaisukäytäntöön perusteluna sille, miksi lähdesuojaa tulisi tulkita perusoikeusmyönteisesti voimassa olevan lainsäädännön sijaan. Lähdesuojan oikeutusta argumentoidessa korostettiin usein yleisön oikeutta saada tietää yhteiskunnallisesti tärkeistä asioista ja sitä kautta alleviivaamaan tekijyyden toissijaista merkitystä tiedonintressin rinnalla. Vastustajien taholta puolestaan vedottiin yhteiskunnan moraalisiin arvoihin, kuten oikeudenmukaisuuteen ja totuuteen argumentoitaessa kunnianloukkausrikoksen selvittämisen puolesta. Yleisen edun kannalta Haavikon pyrkimys esitettiin

yksityisenä taloudellisen tai liiketoimintaan liittyvien etujen ajamisena, siinä missä Relanderin tarve selvittää kunnianloukkauksen tekijä olisi oikeusperiaatteen ja yleisen oikeudenmukaisuuden kannalta tärkeää. Analyysimallini mukaan tulkitseen jälkimmäisten argumenttien liittyvän moraalisiin perusteisiin yleisen edun toteutumisesta.

Sonera-kirjan lähdesuojanäkökulman osalta keskeiset yleisen edun perusteet liittyvät siis selkeimmin yllä mainittujen kahden perinteen väliseen kilvoitteluun, mutta tapausta koskeneessa laajemmassa julkisessa keskustelussa yleistä etua on tulkittu monenlaisista, osin ristiriitaisistakin lähtökohdista. Anonyymin julkaisun eri puolia pohtineissa kannanotoissa yleisen edun perusteet palautuivat usein journalismin etiikkaan ja median vastuuseen yhteiskunnan jakamien arvojen kuten rehellisyyden uusintajana. Toisaalta juuri anonyymin julkaisun kohdalla kuultiin utilitarististen perusteiden kannalta kiinnostavia vaateita tiedonvälityksen arvioinnista markkinataloudellisin perustein. Sananvapauslain uudistamista käsitellyt keskustelu toisti pitkälti yhteisen hyödyn kannalta tuttuja argumentteja kansalaisten tiedonsaannin merkityksestä, mikä on toki ymmärrettävää sananvapauden käyttöön liittyvän kontekstin huomioiden. Kirjeiden osalta kiinnostavan kokonaisuuden muodostaa pohdinta lähteiden sekä tietojen kohteiden eturistiriidasta, joka konkretisoituu Haavikon salassapitovelvollisuutta koskevassa argumentoinnissa. Aihe liittyy laajempaan lähdesuojan yhteydessä käytyyn keskusteluun tietovuotojen kohteiden asemasta, jota on muun muassa lähdesuojaprojektin loppuraportissa käsitelty hieman laajemmin (Kts. Mäntylä & Möre 2011, 148–150). Kirjeiden käyttöön liittyvässä keskustelussa käsitellään julkisuuslain merkitystä kansalaisten oikeusturvalle moraalisia perusteita mukailevin argumentein, samaan tapaan kuin rikoksen selvittämisen intressiä perusteltiin lähdesuojakäsittelyn yhteydessä.

Kaiken kaikkiaan tapauksen ympärillä käyty keskustelu pureutuu melko suuriin periaatteellisiin kysymyksiin, mikä auttaa ymmärtämään Sonera-kirjan saamaa roolia lähdesuojan ennakkotapauksena. Haavikon käymä taistelu lähdesuojan puolesta teki painotteoksesta ikonisen, sillä se kiteytti hyvin lakiuudistukseen liittyneitä epäilyksiä tai pelkoja siitä, millaiseksi lähdesuojan asema voisi muodostua, jos kellä tahansa olisi oikeus vedota siihen tietoa julkaistessaan. Sonera-kirjan tapaus oli ensimmäinen, jossa lähdesuojaa hyödynnettiin uuden lain hengessä, joten sen puolesta käyty taistelu toisaalta lujitti lähdesuojan asemaa, mutta asetti myös tietynlaiset raamit tuoreen lainsäädännön käytäntöön soveltamiselle. Jo Sonera-kirjan ja Art Housen lähdesuojan hyväksi tehty korkeimman oikeuden päätös oli sinänsä merkittävä, mutta kirjeiden liittäminen Haavikon lähdesuojan piiriin lujitti Sonera-kirjan saavuttamaa asemaa ennakkotapauksena ja

vahvisti suojan merkitystä suhteessa kunnianloukkauksen kohteen tarpeeseen saattaa vastuuseen loukkauksen tekijä. Mikäli kirjeiden kohtalo olisi ratkaistu toisin, olisi vyyhti saattanut keriä auki paljastaen tekijän, mikä taas olisi heikentänyt lähdesuojan asemaa pelätyllä tavalla. Lähdesuojan korkeaa rikkomattomuutta on sekä lähdekirjallisuudessa että tutkimushaastatteluissa pidetty yhtenä takeena sille, että yhteiskunnallisesti merkittävää tietoa saadaan julkisuuteen vastaisuudessakin. Sonera-kirjan oikeusprosessin voi katsoa lujittaneen lähdesuojan asemaa sellaisena käytäntönä, joka palvelee siinä määrin oleellisesti yleisön tiedonsaantioikeutta ja osallistumista yhteiskuntaelämään, että sen kunnioittaminen muodostaa tärkeän yleisen edun näiden oikeuksien turvaamiseksi myös jatkossa.

Sonera-kirja muodostaa julkisuuden näkökulmasta varsin mielenkiintoisen tutkimuskohteen myös laajemmassa skaalassa, sillä 2000-luvulle ominaisessa pirstaloituvassa mediamaisemassa teos onnistui luomaan kansallisen tason julkisuuden, jossa omia näkökantojaan toivat julkisuuteen niin poliitikot, asiantuntijat, journalistit kuin yksittäiset kansalaisetkin. Julkisessa keskustelussa puitiin länsimaisen yhteiskuntajärjestyksen kannalta olennaisia kysymyksiä muun muassa tiedonvälityksen merkityksestä, sananvapaudesta sekä nimettömän julkaisun problematiikasta, eli pureuduttiin syvälle julkisuuden omiin perusrakenteisiin. Vaikka teos muistetaan nimenomaan lähdesuojan kamppailuna, on syytä tunnustaa sen synnyttämä mediaailmiö aikana, jolloin lähdesuojan ahkerimmat hyödyntäjät ovat perinteisesti olleet viihdelehtien toimittajia (vrt. esim. Tiilikka 2011). Julkisuuden syntyyn vaikutti toki lähdesuojan ajankohtaisuus sananvapauslain uudistuksen taitekohdassa, mutta keskustelu velloi valtoimenaan jo ennen lähdesuojanäkökulmien mukaantuloa.

Lähdeaineistoon syventyminen konkretisoi hieman odottamattomasti myös tutkielman alussa käsiteltyä lähdekäytäntöjen rutinoitumista, sillä analyysiin valittujen kannanottojen ja sitaattien lähempi tarkastelu osoitti ahkerimmiksi puheenvuorojen käyttäjiksi Heikkilän ja Kuneliuksen mainitsemat asiantuntija- ja auktoriteettitahot. Suosittuja kommentaattoreita olivat muun muassa Journalistiliiton viestintälain asiantuntija Timo Vuortama, Viestinnän keskusliiton lakiasiaintojohtaja Valtteri Niiranen ja sekä rikosoikeuden professori Ari-Matti Nuutila. Arvatenkin mainitut henkilöt ovat asemansa puolesta olleet toimittajille tuttuja lausuntojen antajia viestintäpoliittisissa aiheissa. Heidän ohellaan asiantuntijoina haastateltiin erityisesti oikeustiedettä ja rikosasioita tuntevia yliopiston professoreja. Edellistä tulkintaa Sonera-kirjan julkisuudesta vahvistaakseni haluan kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että asiantuntijalähteistä huoli-

matta myös tavallisten kansalaisten ääni kuuluu aineistossa, vaikka sitten gallupeissa tai mielipideosastoilla. Yhteisen julkisuuden onnistumista tapauksen kohdalla alleviivaa juuri kansalaisten osallistuminen ja kiinnostus, median vakiintuneiden käytäntöjen ohi.

Myönteisistä vaikutuksistaan lähdesuojan vahvistamisessa huolimatta Sonera-kirjan tapauksessa voi nähdä myös sellaisia piirteitä, joiden vuoksi sananvapauslain uudistuksen välineneutraalia linjausta vastustettiin. Journalismin eettisyyteen ja itsesääntelystä nouseviin suosituksiin perustuvat vaatimukset esimerkiksi käytettyjen lähteiden määrästä tai tietojen tarkistamisesta eivät realisoituneet julkisuudessa sillä tavoin, kuin esimerkiksi Journalistin ohjeet tätä nykyä suosittavat. Lähdesuojan myöntäminen Haavikolle tarkoitti sitä, että yleisön oli luotettava hänen sanaansa teoksen painoversion tietojen tarkistamisesta ja huolellisesta toimitustyöstä, sillä lähteen suojelemiseksi Haavikko joutui pitämään kustannusprosessiin liittyvät tekijät visusti salassa. Toisaalta hän kantoi Tiilikan esittämällä tavalla todistustaakan pistäen peliin oman arvovaltansa ja uskottavuutensa kustantajana. Liiketoiminnan kannalta moinen riskinotto on varmasti edellyttänyt huolellista taustatutkimusta sekä vankkaa uskoa esitettyjen tietojen oikeellisuuteen. Osa kirjan väitteistä oli toki vahvistunut tai vahvistumassa jo kustannus-sopimuksen tullessa ensi kerran julkisuuteen syksyllä 2002. Kenties juuri näistä syistä journalistinen ala suhtautui Haavikon pyrkimyksiin myönteisesti tämän rinnastaessa itsensä journalisteihin lähdesuojaa hakiessaan. Kustantajan ammatilliseen rooliin teosta toimittaessa liittyy kuitenkin samankaltaisia piirteitä kuin journalistin harkintaan juttua rakennettaessa.

Yhteisen julkisuuden ohella Sonera-kirjaan liittyvä sananvapauden oikeuksia ja rajoituksia käsitellyt prosessi tarjoaa myös havainnollisen esimerkin yleisen edun muodostumisesta julkisen keskustelun, tuomioistuinkäytäntöjen ja poliittisen päätöksenteon vuorovaikutussuhteessa. Käyty keskustelu osuu mielestäni hyvin Patricia Aufderheiden sekä Papathanassopouloksen ja Negrinen hänen ajatustensa pohjalta muotoilemaan käsitykseen mediapolitiikan luonteesta yhteisistä ongelmista käydyn julkisen keskustelun yhtenä vaikuttajatahona. Tällä en viittaa siihen, että esimerkiksi lehtien palstoilla esitetyt arviot lähdesuojan soveltamisesta tapaukseen olisivat vaikuttaneet eri oikeusasteiden tekemiin päätöksiin, vaan kyse on laajasti yhteiskuntaa koskettavan ristiriidan tai ongelman tunnistamisesta, muotoilusta ja ratkaisusta prosessissa, jossa kaikilla osapuolilla on oma roolinsa. Kyseessä ei ole niinkään tapahtumaketju, vaan jatkuva edestakainen liike. Muun muassa journalismin keinoin julkisuuteen voidaan tuoda teemoja ja ongelmia, jotka juontuvat esimerkiksi tuomioistuinten päätöksistä tai vanhentu-

neista käytännöistä, vaatien poliittista päätöksentekoa kehittyäkseen parempaan suuntaan. Johnsonin esittämän ajatuksen mukaan kaiken ihmisten välisen viestinnän täytyy olla jonkinlaisten sopimusten säätelemää väärinkäytösten estämiseksi, mutta kansalaisten yhteiseen hyvään tähtäävän mediapolitiikan täytyy elää myös suhteessa mediamaisen muutoksiin, jotta säädetyt rajoitukset säilyttävät järkevän suhteen kohteisiinsa. Useat tahot vetosivat Sonera-kirjan monivaiheisen prosessin aikana EIT:n ratkaisukäytäntöön ja tulkintaan sananvapaudesta argumentoidessaan teoksen lähdesuojan puolesta. Sonera-kirjan tapauksessa lainsäädäntäprosessi ei ollut vielä edennyt ensimmäisten tuomio-istuinten ratkaisujen aikaan valmiiksi laiksi, mutta tuomioistuimilla olisi ymmärtääkseni ollut mahdollisuus huomioida EIT:n ratkaisukäytännöt ja tehdä perusoikeusmyönteinen tulkinta sen hetkisestä lähdesuojaa koskeneesta sääntelystä huolimatta, kuten julkisessa keskustelussa monelta taholta vaadittiin.

8 DISKUSSIO

Valitun aineiston jälkikäteinen arviointi ja itse tutkimusprosessi ovat osoittaneet rajaimisen merkityksen, hieman kantapään kautta. Etukäteen suoritettu, lähdesuojaprojektin aikainen perehtyminen aineistoon antoi kyllä käsityksen tapauksen kannalta relevanttien artikkelien summittaisesta määrästä, mutta ei riittänyt niistä johtuvan työmäärän realistiseen arviointiin. Lehdistöaineiston koko on saattanut lopulta heikentää analyysiä, sillä tämänkaltaisen aineiston järkevä hallinta olisi todennäköisesti edellyttänyt jonkinlaisen analyysiohjelman hyödyntämistä. Nyt vaarana on, että jotain tutkimuskysymysten kannalta olennaista on sittenkin jäänyt huomiotta rajauksen tarkentuessa vielä tutkielman teon loppuvaiheessa. Koen tehtyjen menetelmällisten ratkaisujen kuitenkin tuke-
neen juuri tämänkaltaisen aineiston tarkastelua, sillä teemoitteluun perustuva sisällön-analyysi antoi riittävässä määrin vapautta aineiston kannalta kiinnostavien teemojen tunnistamiseen ja omien vertailukriteerien luomiseen teoreettisen viitekehyksen pohjal-
ta. Tältä pohjalta analyysini tarjoaa mielestäni suhteellisen kattavan poikkileikkauksen siihen, millaista argumentaatiota Sonera-kirjan ympärillä on käyty, ja millaiset tekijät johtivat sen kehitykseen lähdesuojan ennakkotapaukseksi.

Työn kompaktina pitämisen ohella koin ongelmalliseksi lukuisten valtiopäiväasia-
kirjojen sekä oikeuslähteiden käsittelyn, sillä yhteiskuntatieteilijänä kompetenssini ei riitä lainopillisen aineiston syvälliseen arviointiin, saati kyseenalaistamiseen. Lähdesuojaa käsittelevän viestinnän tutkimuksen niukkuuden tähden oikeudellisten asiakirjo-
jen rinnalle on tuotu journalistisen julkisuuden ja yleisen edun näkökulma. Kirjallisuuskatsaus on pirstaleisuudestaan huolimatta harkittu kokonaisuus, jonka tarkoitus on avata lähdesuojan historiallista perspektiiviä kotimaisessa lainsäädännössä, journalismin käyt-
tönä sekä sananvapauden keskeisenä mekanismina. Laaja käsittely niin teorian kuin aineistonkin suhteen kumpuaa työn tapaustutkimusluonteesta ja pyrkimyksestä asettaa Sonera-kirja luontevaan kontekstiin kohteen monitahoisuutta kunnioittaen.

Omat sidonnaisuuteni ja lähtökohtani ”Dopingista lautakasioihin – muuttuva lähdesuoja” tutkimusprojektin suhteen olen pyrkinyt tuomaan avoimesti esiin ja lukijan arvioita-
vaksi. Tutkimuksen käyttö keskeisenä lähteenä on mielestäni tarpeellista, sillä kyseessä on paitsi tuorein, myös kattavin suomalaista lähdesuojaa käsittelevä tutkimus. Työn teoriapohjaa olisi voinut laajentaa julkisuusteorian tai itsesääntelyä koskevan tutkimuk-
sen osalta mutta se olisi kasvattanut tutkielmaa entisestään ja laajentanut fokusta pro gradulle asetettujen tavoitteiden ja määrämuodon yli. Nyt työssä painottuvat enemmän

sääntelyn historiallisen jatkumon ja journalismin käytäntöjen näkökulmat, mutta ne tarjoavat lukijalle mielestäni kuitenkin melko ehyen ja kiinnostavan tarinan kaaren, tukien tapauksen arviointia asettamani tutkimustehtävän mukaisesti.

Olen pyrkinyt aineiston laajuudesta huolimatta antamaan analyysissäni riittävästi tilaa julkisuudessa esitetyille mielipiteille ja näkemyksille, sillä näin keskeistä ammatillista työvälinettä ei voi arvioida vain institutionaalisista lähtökohdista. Alan sisäisillä keskusteluilla on keskeinen merkitys aiheen ymmärtämiselle. Toki tässä työssä osuus on aiotua vaatimattomampi, sillä rajausten vuoksi esimerkiksi tutkimusprojektin haastatteluaineistot on suurimmaksi osaksi jouduttu jättämään pois. Olen kuitenkin viitannut aiheesta käytyyn keskusteluun muutamilla varsinaisen lehdistöaineiston ulkopuolelta tulevilla artikkeliviittauksilla.

Tiedonvälitykseen yleisenä etuna nojaava retoriikka, johon haettiin tukea sananvapauden korkeasta merkityksestä EIT:n ratkaisukäytännöissä, tarjoaa mielenkiintoisen mahdollisuuden arvioida tapausta myös omanlaisenaan esimerkkinä Euroopan Unionin voimistuvasta roolista kansallisessa mediapolitiikassa. Papathanassopouloksen ja Negrinen (2011, 1–3) mukaan eurooppalainen yhtenäistyvä sääntely on osa eurooppalaistumisen (europeanization) tendenssiä, jonkinlaisena vastavoimana tai jatkeena globalisaatiolle ja Yhdysvaltain voimistuvalla vaikutuksella. Viitaten esimerkiksi viimeisimmän sananvapauslain uudistuksen pitkään valmisteluun, sääntelyn eurooppalaistuminen voisi tarjota kiinnostavan teoreettisen viitekehyksen jatko-tutkimukselle, jossa syvennettäisiin poikkitieteellisen yhteistyön voimin tietämystä lähdesuojan lainopillisesta muotoilusta sen varhaisista perusteista nykypäivään. Erityisesti lähdesuojan viimeisimmän uudistuksen kautta voitaisiin tuottaa tietoa myös journalistisen julkisuuden ja sääntelyn suhteesta. Lähdesuojan asettuu tutkimuskohteena viestinnän ja oikeustieteen välimaastoon, joten yhteistyö tieteenalojen kesken on tärkeää oman työni laajuutta pätevämmän ja moniulotteisemman kokonaiskuvan luomiseksi.

Sonera-kirjan tapaus tullaan aina muistamaan sen skandaalinkäryisistä paljastuksista ja sitä myötä käynnistyneistä oikeusprosesseista niin teleurinnan kuin Relanderin kunnian suhteen. Viestinnän tutkimuksen kentässä Sonera-kirja voisi olla kiintoisa tutkimuskohde myös esimerkiksi Åbergin ja Aulan (2012, 215–220) leimahtavien julkisuuksien ja maineenhallinnan kannalta. Kuinka tilanne eskaloitui kirjan julkaisusta kansallisen tason julkisuudeksi ja kuinka Sonera yrityksenä hoiti omaa julkisuuskuvaansa? Oman tutkimusasetelmani kannalta tapaukseen olisi voinut soveltaa myös jonkinlaista narratiivista analyysiä, kuten esimerkiksi Greimas’n aktanttiteoriaa

(Kts. esim. Alasuutari 1999, 137–139), tuomaan lisää selkoa tapauksen käännteissä piilevistä merkityksistä sekä teoksen arvosta oman aikakautensa symbolina.

Projektin aikana olen joutunut vastakkain sen tosiasian kanssa, ettei tutkielman määrämuoto saati siihen käytettävissä oleva rajallinen aika millään riitä paljastamaan kaikkia aiheeseen liittyviä nyansseja, mutta olen pyrkinyt tuomaan esiin sananvapauslain uudistuksen ja Sonera-kirjan kannalta keskeisimpiä asetelmia. Tiettyjen osa-alueiden pinta-raapaisuista huolimatta koen pääosin onnistuneeni tutkimustehtävässä sekä pro gradu -työlle yleisesti asetetuissa oppimistavoitteissa. Haastavuudestaan huolimatta prosessi on ollut kiinnostava ja sen tulokset itse asettamieni tavoitteiden kannalta mielekkäitä.

LÄHTEET

- A-studio 10.3.1982, ”Kustantajien nokkapokka” (Elävä arkisto)
http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/tamminiemen_pesanjakajat_ja_poliittisen_journalism_in_uudet_kujeet_77213.html#media=77221 (katsottu 7.10.2012)
- Alasuutari, Pertti 1999 (1. Painos 1993). Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere.
- Astikainen, Arto 13.5.2008. ”Kekkonen lähtee, kuka tulee?”, Tutkiva.fi:
<http://www.tutkiva.fi/content/kekkonen-lahtee-kuka-tulee> (luettu 14.1.2012)
- Bozeman, Barry 2007. Public Values and Public Interest: Counterbalancing Economic Individualism. Georgetown University Press, Washington D.C.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2006. Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3:2, 77-101.
- Christians, C. G. – Glasser, T.L – McQuail, D. – Nordenstreng, K. – White, R.A. 2009. Normative Theories of the Media. Journalism in Democratic Societies. University of Illinois Press.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2000 (1. Painos 1998). Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere.
- Haavikko, Heikki 14.10.2010, haastattelu.
- Hacking, Ian 2009. Mitä sosiaalinen konstruktionismi on? (alkuteos ”The Social Construction of What?”). Vastapaino, Tampere.
- Heikkilä, Heikki & Kunelius, Risto 2000. Julkisuuskoe. Kansalaiskeskustelun opetuksia koneistoille. Kunnallisanalan kehittämissäätiö, Helsinki.
- Heinonen, Ari 1995. Vahtikoiran omatunto: journalismin itsesääntely ja toimittajat. Tiedotusopin laitos. Julkaisuja sarja : A 84/1995. Julkaisun pysyvä osoite (URN):
<http://urn.fi/urn:isbn:951-44-5322-0> (luettu 4.5.2014)
- Itsesääntely – haitalliset verkkosisällöt, Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja 1/2002. <http://www.lvm.fi/julkaisu/820916/itsesaantely-haitalliset-verkkosisallot> (luettu 25.5.2014)
- Jääsaari, Johanna 2012. Suomalaisen viestintäpolitiikan normatiivinen kriisi: esimerkkinä Lex Nokia. Teoksessa Karppinen, Kari & Matikainen Janne (toim.) Julkisuus ja demokratia.
- Kare, Kauko 1967. Tähän on tultu: Paasikiven linjalta K-rintamaan. Alea-kirja Oy, Helsinki.

Karppinen, Kari 2012. Sananvapauden myytit ja ideologiat. Teoksessa Karppinen, Kari & Matikainen, Janne (toim.) Julkisuus ja demokratia.

Karppinen, Kari & Matikainen, Janne (toim.) 2012. Julkisuus ja demokratia. Vastapaino, Tampere.

Kivistö, Kalevi 2002. Media, valta ja vastuu. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle & Heinonen, Ari (toim.) Mediaetiikan kipupisteet.

Kuutti, Heikki 1996. Tutkiva journalismi. Journalismin suuntaus ja suomalaisen journalismin tutkivuus. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Kuutti, Heikki 2002. Tutkittu juttu. Johdatus tutkivaan journalismiin. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Lauantaiseura 1989. Tamminiemen pesänjakajat. Kahdeksas ja viimeinen painos. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä. Myös verkkoversio:

<http://www.wsoy.fi/documents/414256/808cfee7-7bcb-43a5-b318-49c4ac41600f> (luettu 3.5.2014)

Lehtola, Markku 9.10.2008. Mihin unohtui yleinen etu? Journalisti-lehti.

http://files.kotisivukone.com/journalistiliitto.kotisivukone.com/kuvat/1708/journalisti_0910_2008_22.pdf (luettu 7.6.2014)

McQuail, Denis 1992. Media Performance: Mass Communication and the Public Interest. Sage, London.

Mäntylä, Jorma 2008. Journalistin etiikka. Gaudeamus, Helsinki.

Möra, Tuomo (toim.) 2011. Lähdesuoja. Normit, ideaalit ja käytännöt. Viestinnän tutkimusraportteja 3/2011. Unigrafia, Helsinki.

Napoli, Philip M. 2007. Media Policy: an Overview of the Field. Working paper, Donald McGannon Communication Research Center.

<http://www.fordham.edu/images/undergraduate/communications/media%20policy.pdf> (luettu 8.6.2014)

Nikkanen, Hanna 2002. Toimittaja ja riippumattomuus. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle & Heinonen, Ari (toim.) Mediaetiikan kipupisteet.

Nordenstreng, Kaarle & Heinonen, Ari (toim.) 2002. Mediaetiikan kipupisteet. Tampereen yliopiston julkaisuja, sarja C35/2002. Juvenes Print, Tampere.

Ollila, Riitta 2004. Sananvapaus. Tietosanoma Oy, Helsinki.

Papathanassopoulos, Stylianos & Negrine, Ralph (edited by), 2010. Communications Policy. Theories and Issues. Palgrave Macmillan.

Papathanassopoulos, Stylianos & Negrine, Ralph, 2011. European media. Polity Press.

Peloton, Pekka 2003. Miten hävisivät Soneran miljardit? Art House, Helsinki.

Pernaa, Ville 12.8.2011, Missä viipyy Kansakunnan pesänjakajat? Suomen Kuvalehden Kanava-blogi <http://suomenkuvalehti.fi/blogit/kanava/missa-viipyy-kansakunnan-pesanjakajat> (luettu 1.12.2011)

Reinboth, Susanna 26.6.2002. Nimettömät henkilöt tekevät suuria uutisia. Helsingin Sanomat (Kotimaa).

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna. 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/> (Luettu 29.6.2014)

Saarenpää, Ahti 2002. Ihminen medioiden raaka-aineena. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle & Heinonen, Ari (toim.) Mediaetiikan kipupisteet.

Tiilikka, Päivi 2008. Journalistin sananvapaus. WSOYpro, Helsinki.

Tiilikka, Päivi 2010. Sananvapaus, yksilönsuoja ja lähdesuoja Ruotsissa, Norjassa ja Alankomaissa sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä. Oikeusministeriö, Selvityksiä ja ohjeita, 54/2010.

Tiilikka, Päivi 2011. Sananvapaus ja lähdesuoja Suomessa. Teoksessa Mörä, Tuomo (toim.) Lähdesuoja. Normit, ideaalit ja käytännöt.

Väliaverron, Esa 2012. Median kuviteltu valta. Teoksessa Karppinen, Kari & Matikainen, Janne (toim.) Julkisuus ja demokratia.

Wuori, Matti 2002. Kun julkisesta tulee yksityistä ja yksityisestä kaupallista. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle & Heinonen, Ari (toim.) Mediaetiikan kipupisteet.

Minne hävisivät Soneran rahat? 2002, alkuperäinen verkkoteos, kts. esim. <http://www.kolumbus.fi/sidewinder/Sonera-kirja.txt> (luettu 4.5.2014)

Valtiopäiväasiakirjat ja oikeudelliset lähteet:

Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi 222/2010, Finlex: <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2010/20100222> (luettu 16.8.2014)

Hallituksen esitys laiksi sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi 54/2002 vp:

<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/akxhref2.sh?{KEY}=HE+54/2002> (luettu 25.5.2014)

Komiteanmietintö 1965: B 103. Lehdistön anonymiteettioikeustoimikunnan mietintö.

Korkeimman oikeuden päätös 26.3.2004, dnro R2003/614. Finlex:
<http://www.finlex.fi/fi/oikeus/kko/kko/2004/20040030> (luettu 12.3.2012)

Lakialoite 66/2002 vp. Laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä:
http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/la_66_2002_p.shtml (luettu 25.5.2014)

Laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä 460/2003, Finlex:
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030460> (luettu 16.8.2014)

Toimenpidealoite 176/2000 vp. Viestinnän eettisen neuvottelukunnan perustaminen:
http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/tpa_176_2000_p.shtml
(luettu 25.5.2014); toimenpidealoitteen käsittelytiedot:
<http://www.eduskunta.fi/triphone/bin/vex3000.sh?TUNNISTE=TPA+176/2000> (luettu 16.8.2014)

Perustuslakivaliokunnan mietintö 14/2002 vp:
http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/pevm_14_2002_p.shtml
(luettu 25.5.2014)

Muut lähteet:

Julkisen Sanan Neuvosto, ohjeet kautta aikain (www.jsn.fi)

- Etikettisäännöt Suomen sanomalehtimiehille 1957:
http://www.jsn.fi/ohjeet_kautta_aikain/etikettisaannot-suomen-sanomalehtimiehille-1957/
- Lehtimiehen ohjeet 1968:
http://www.jsn.fi/ohjeet_kautta_aikain/lehtimiehen-ohjeet-1968/
- Lehtimiehen ohjeet 1976:
http://www.jsn.fi/ohjeet_kautta_aikain/lehtimiehen-ohjeet-1976/
- Lehtimiehen ohjeet 1983:
http://www.jsn.fi/ohjeet_kautta_aikain/lehtimiehen-ohjeet-1983/
- Journalistin ohjeet 1992:
http://www.jsn.fi/ohjeet_kautta_aikain/journalistin-ohjeet-1992/
- Journalistin ohjeet 2005:
http://www.jsn.fi/ohjeet_kautta_aikain/journalistin-ohjeet-2005/
- Journalistin ohjeet 2011:
http://www.jsn.fi/ohjeet_kautta_aikain/journalistin-ohjeet-2011/

Kauko Kareen muistokirjoitus Helsingin Sanomien verkkosivulla:
<http://www.hs.fi/muistot/Kauko+Kare/a1364354818172> (luettu 14.1.2012)

Lounakirjailijat.net: Kauko Kare
<http://www.lounakirjailijat.net/kirjailija.php?kirjailijaID=74> (luettu 18.1.2012)

Wikipedia: Kauko Kare: http://fi.wikipedia.org/wiki/Kauko_Kare (luettu 14.1.2012)

LIITTEET

Liite 1. Media-aineiston hakukriteerit sähköisissä arkistoissa

Haut on tehty pääsääntöisesti 26.6.2002 alkaen, sillä tuona ajankohtana Sonera-kirja ladattiin ensimmäisen kerran verkkoon.

Keskisuomalaisen media-arkisto:

- "Sonera+kirja"
- "Sonera*+kirja*"
- "Sonera-kirja"

Helsingin Sanomat:

"Sonera" and "kirja"

Suomen media-arkisto: Aamulehti, Iltalehti

"Sonera" and "kirja"

Suomen Media-arkiston hauissa mukaan on otettu pääsääntöisesti kaikki itse ydintapauksia käsittelevät tai sivuavat jutut, jossa ilmenee jokin näkökanta, tieto tai aikaan liittyvä seikka, jolla voi olla merkitystä tutkimuksen kannalta.

Liite 2. Lausuntonsa luonnoksesta hallituksen esitykseksi syksyllä 2001 antaneet tahot:

valtioneuvoston kanslia
sisäasiainministeriö
puolustusministeriö,
opetusministeriö
liikenne- ja viestintäministeriö
valtioneuvoston oikeuskansleri
eduskunnan oikeusasiamies
valtakunnansyyttäjä
tietosuojavaltuutetun toimisto
Julkisen sanan neuvosto
Viestinnän Keskusliitto
Suomen Journalistiliitto
Yleisradio Oy
MTV Oy
Sonera Oyj
Elisa Communications Oyj
Tietoliikenteen ja tietotekniikan keskusliitto FiCom ry
Finnet-liitto ry
Suomen Kaapelitelevisioliitto ry
Sähköisen median päätoimittajat ry
Keskuskauppakamari
Suomen Asianajajaliitto
Suomen Suoramarkkinointiliitto ry
Mainostajien Liitto
Markkinointiviestinnän Toimistojen Liitto MTL
Suomen Elokuva- ja Videotyöntekijäin Liitto — SET ry
Electronic Frontier Finland ry

Liite 3. Heikki Haavikon haastattelun runko

Heikki Haavikon teemahaastattelun kysymysrunko, lähdesuojaprojekti 2010–11

Pvm ___ / ___ / ___ kuuta 2010 Paikka: _____

Haastattelu alkoi: _____

HENKILÖTIETOJA

Haastateltavan nimi: _____

1. Sukupuoli: _____

2. Ikä: _____

3. Alalla oloaika 1. alle 5 v. 2. 5-14 v. 3. 15–24 v 4. yli 25 v.

4. Työnantaja: _____

5. Asema: _____

6. Koulutus: _____

7. Onko viestintäalan opintoja tai toimittajakokemusta?

Jos on, paljonko: _____

ASiantuntijakysymykset (avoimia, nauhoitetaan)

I YLEISTÄ

Nykyisen lain mukaan yleisön saataville toimitetun viestin laati-joilla on oikeus pitää tietolähteensä salassa, ellei kyseessä ole rikos, josta rangaistus on vähintään 6 vuotta vankeutta. Journalistin ohjeet sanovat, että ”Journalistilla on oikeus pitää tietoja luotamuksellisesti antaneen henkilöllisyys salassa.” Tutkimusprojektissamme tutkitaan neljää lähdesuojatapausta:

- STT:n väitteet hiihtäjien dopingin käytöstä (1998, jatkuu 2010).
- Soneraa koskeneen ”Minne hävisivät Soneran rahat?” -kirjaan kohdistuneet kunnianloukkaussyytteet (2002–2004),
- Patrian ja Slovenian johdon välisen väitetyn korruptioyhteyden paljastaminen (syyskuu 2008, prosessi jatkuu 2010),
- Pääministeri Matti Vanhaseen kohdistuneet lahjusväitteet ns. ”lautakasagatessa” (syksy 2009).

1. Mitä hyvää ja huonoa näet nykyisessä lähdesuojakäytännössä?

- yleisön kannalta,
- juttujen kohteiden kannalta,
- journalismin kannalta

2. Oliko Sonera-kirja ensimmäinen tapaus, jonka yhteydessä käytitte lähdesuojaa?

II TAPAUSKOHTAISET KYSYMYKSET

(viittaus ko. keisiin, Sonera-kirjaan)

3. Mikä tai mitkä syyt vaikuttivat päätökseen käyttää tässä tapauksessa lain ja Journalistin ohjeiden mukaista lähdesuojaa?

4. Teitkö päätöksen yksin, vai tiesikö kustantamossa useampi lähteen/lähteiden henkilöllisyyden?

5. Kun teitte päätöksen lähdesuojan antamisesta, otitteko selvää lainsäädännöstä sekä valmisteilla olleesta sananvapauslaista ja sen tuomista muutoksista?
6. Miten vaikutti se, että lähdesuojasta kirjankustannustoiminnassa ei ollut ennakkotapauksia?
7. Miten lähdesuoja edisti tapauksessasi jutun/kirjan tekoa ja yleisön oikeutta saada oikeaa tietoa?
8. Miten nimettömän lähteen motiiveja arvioitiin? Oliko vaara, että lähde/lähteet pyrkivät hyväksikäyttämään lähdesuojaa?
9. Mikä asia lähteiden käytössä askarrutti juttua/kirjaa tehdessä eniten?
10. Kirjaa muokattiin nettiversioon verrattuna – miksi ja miten?
11. Onko poliisi, oikeusviranomainen tai joku muu taho yrittänyt selvittää lähdetä? Onko lähde/lähteitä paljastettu poliisille tai muille? Onko tällöin kysytty lähteen lupa?
12. Millaisessa tilanteessa riittää yksi nimetön lähde jutun/kirjan tekemiseen?
13. Tekisitkö nykytietämyksen valossa ko. jutun/juttuja/kirjan jotenkin toisin (erityisesti lähteidenkäytön osalta)?
14. Ovatko journalistien/kustantajien oikeudet ja tietovuotojen kohteina olevien tahojen oikeudet mielestänne tasapainossa?
 - Onko tietovuotojen kohteiden yksityisyyden suoja riittävä?
 - Pitäisikö painotusta jotenkin muuttaa?
15. Onko lähdesuojan käytössä mielestäsi ollut Suomessa ongelmia? Onko sitä käytetty väärin? Millä tavoin?
16. Onko nimettömien lähteiden käyttö mielestäsi oikea keino kustantajalle toteuttaa yhteiskunnallista tehtäväänsä?

III TILANNEKOHTAISIA KYSYMYKSIÄ

17. Esitutkinta- ja pakkokeinolakien uudistuksen yhteydessä esitettiin lähdesuojan muuttamista. Mitä mieltä olet keskustelussa olleesta esityksestä, että lähdesuoja olisi voitu murtaa jo esitutkinnassa? (Poistettiin sittemmin esityksestä.)
18. Nykyisessä välineneutraalissa sananvapauslaissa lähdesuoja taataan jokaiselle. Pitäisikö se rajata vain tietyille tahoille kuten journalisteille, kirjailijoille ja kustantajille?

19. Journalistin ohjeita ollaan uudistamassa. Miten niissä pitäisi käsitellä lähdesuojaa? *(joillekin haastateltaville lienee syytä kertoa tässä vaiheessa mitä journalistin ohjeissa sanotaan asiasta).*
 20. Lähdesuoja jäi pois käynnissä olevasta poliisi-, esitutkinta- ja pakkokeinolain kokonaisuudistuksesta. Pitäisikö lähdesuojaa koskevia säädöksiä muuttaa muussa yhteydessä? Millä tavoin?
 21. Haluaisitteko vielä sanoa jotakin lähdesuojaan ja nimettömiin lähteisiin liittyvästä problematiikasta?
 22. Lisä- tai jatkokysymys tilanteen mukaan
- Kiitos haastattelusta! (Päättyi klo _____)

Omat lisäkysymykset pro gradua varten:

Esittelen tutkielman aihe ja viitekehys, kysyn lupa käyttää tutkimuskysymyksiä sekä omia lisäkysymyksiä pro gradussa.

1. Millaisena koet kustantajan roolin tiedon välittäjänä tässä tapauksessa tai ylipäättään? Mikä on mielestänne se kustantajan yhteiskunnallinen tehtävä, johon aiemmin jo viitattiin?
2. Mikä oli oma suhteisi lähdesuojaan ennen Sonera-kirjan julkaisua ja sitä edeltänyttä prosessia?
3. Miten tärkeä tai yleinen työväline lähdesuoja on kustantajalle tänä päivänä? Jos ei omalla kohdalla enää relevanssia, niin tietääkö muuta (esim. kollegojen) kautta sen käytöstä alalla?
4. Millaisena näkee oman ammatti-identiteetin kustantajana suhteessa journalisteihin. Mitä eroja tai yhtäläisyyksiä? Miten suhteuttaa itsensä alan eettiseen koodistoon; ovatko Journalistin ohjeet relevantteja myös kustantajille, vai onko heillä olemassa omaa ohjeistusta asiassa?
5. Millaisena näkee internet-kirjoittelun ja esimerkiksi sosiaalisen median roolin tiedonvälityksessä? Lisääkö se mahdollisuuksia, vai kaventaako/harhauttaako viihteellistyminen yhteiskunnallisesti merkittävän tiedon julkituloa samoilla foorumeilla?
6. Mikä oli mielestänne Sonera-teoksen internet-kirjan sekä julkaistun pokkarin keskeisin merkitys tai erityinen saavutus?
7. Mitä luulette, olisiko Sonera-kirjan kautta saatuja tietoja ja lähteen nimettömyyttä kohdeltu julkisuudessa toisin, mikäli ne olisi vuodettu lähdesuojan turvin journalistille, ja siten julkaistu esimerkiksi juttusarjana lehdessä tai muussa mediassa? Miten muoto ja foorumi, eli tiedon julkaisu internetissä ja sittemmin kirjana vaikuttivat tiedon saamaan vastaanottoon?
8. Eräässä uutissitaatissa vertasitte itseänne toimittajaan/journalistiin tiedonvälittäjänä, miten koette muun median kohdelleen teitä tapauksen uutisoinnin yhteydessä?

Liite 4. Luettelo tutkimukseen haastatelluista, jotka antoivat luvan haastattelun käyttöön myös pro gradu -tutkielmassani.

Henkilöt:

Berglund, Magnus
Eronen, Jussi
Gabrielsson, Håkan
Haavikko, Heikki
Hyvönen, Eero
Illman, Mika
Jokinen, Jouko
Kanerva, Janne
Kiuru, Pauli
Koponen, Taneli
Korvola, Ari
Laitinen, Aarno
Mäenpää, Olli
Mölsä, Jouni
Paatero, Mikko
Pietiläinen, Tuomo
Pihlajamäki, Riitta
Reinboth, Susanna,
Richt, Jyrki
Salo, Heikki
Seppälä, Timo
Tervo, Jouni (Free)
Tulusto, Esko
Uimonen, Risto
Valkeeniemi, Hannele
Vänttinen, Ilkka
Ylä-Anttila, Merja

Pro gradussa on käytetty hyväksi Lähdesuojaprojektin haastatteluaineistoa.

Haastateltujen luettelo saattaa kuitenkin poiketa hieman varsinaisen tutkimuksen luettelosta, sillä kaikkia alkuperäisen listan mukaisia haastateltuja ei tavoitettu aineiston jatkokäytön lupaa varten. Myös alkuperäisen aineiston ns. uhriroolissa haastatellut henkilöt on jätetty pois.